

कर्नाटकप्रशासनम्

संस्कृतरश्मि:-५

तृतीयभाषा - संस्कृतम्

दशमी कक्ष्या

(Revised)

10

SAMSKRITHA RASHMI-5

TENTH STANDARD

THIRD LANGUAGE - SANSKRIT

KARNATAKA TEXTBOOK SOCIETY (R)

100 Feet Ring Road, Banashankari 3rd stage,
Bengaluru- 560 085.

PREFACE

The Textbook Society, Karnataka has been engaged in producing new textbooks according to the new syllabi which in turn are designed on NCF – 2005 since June 2010. Textbooks are prepared in 12 languages; seven of them serve as the media of instruction. From standard 1 to 4 there is the EVS, mathematics and 5th to 10th there are three core subjects namely mathematics, science and social science.

NCF – 2005 has a number of special features and they are:

- connecting knowledge to life activities
- learning to shift from rote methods
- enriching the curriculum beyond textbooks
- learning experiences for the construction of knowledge
- making examinations flexible and integrating them with classroom experiences
- caring concerns within the democratic policy of the country
- making education relevant to the present and future needs.
- softening the subject boundaries- integrated knowledge and the joy of learning.
- the child is the constructor of knowledge

The new books are produced based on three fundamental approaches namely,
Constructive approach, Spiral approach and Integrated approach.

The learner is encouraged to think, engage in activities, master skills and competencies. The materials presented in these books are integrated with values. The new books are not examination oriented in their nature. On the other hand they help the learner in the all round development of his/her personality, thus help him/her become a healthy member of a healthy society and a productive citizen of this great country, India.

The most important objectives of teaching language are listening, speaking, reading, writing and reference work. These skills have been given a lot of importance in all the language textbooks. Along with the inculcation of these skills, fundamental grammar, opportunities for learners to appreciate beauty and imbibe universal life values have been integrated in language textbooks. When learners master these competencies, they would stop studying textbooks for the sake of passing examinations. In order to help learners master these competencies, a number of paired and group activities, assignments and project work have been included in the textbooks. It is expected that these activities would help learner master communicative skills. Ultimately, it is expected that students master the art of learning to learn and make use of these competencies in real life. Textbooks for students X have a special significance. As any other new textbook they help learners' master skills and competencies and at the same time there is going to be a public examination based on them.

The Textbook Society expresses grateful thanks to the chairpersons, writers, scrutinisers, artists, staff of DIETs and CTEs and the members of the Editorial Board and printers in helping the Text Book Society in producing these textbooks. A few works of some writers and poets have been included in these textbooks. The textbook society is extremely grateful to them for giving their consent for the inclusion of these pieces in the textbooks.

Prof G. S. Mudambadithaya

Co-ordinator

Curriculum Revision and Textbook Preparation
Karnataka Textbook Society®
Bengaluru, Karnataka.

Sri Nagendra Kumar

Managing Director

Karnataka Textbook Society®
Bengaluru, Karnataka.

प्राक्थनम्

संस्कृतभाषा अत्यन्तं सुन्दरभाषा ललिता भाषा मधुरा भाषा इति च प्रसिद्धा अस्ति । विश्वभाषासु संस्कृतम् एव प्राचीनभाषा । भारतीयसंस्कृते: संरक्षणार्थं संस्कृतम् आवश्यकं वर्तते ।

भाषायाः अधिगमः श्रवणभाषणपठनलेखनद्वारा भविष्यति इति भाषाविज्ञानिनः वदन्ति । अत एव शब्दरूपाणां क्रियापदरूपाणां सुभाषितानां च कण्ठपाठार्थम् अत्र अवकाशः दत्तः । शिक्षकाः कक्ष्यासु विद्यार्थिभिः मौखिकाभ्यासं कारयेयुः इति अस्माकम् अपेक्षा वर्तते ।

2005 राष्ट्रियपाठ्यक्रमनियमानुसारं (NCF - 2005) पाठ्यपुस्तकमिदं विरचितम् अस्ति । अतः शिक्षकाः भाषायाः चतुरः अंशान् परिगणय्य छात्रान् बोधयन्तु इति आशास्महे ।

पुस्तकरचनायां कृतसाहाय्येभ्यः कर्नाटकपाठ्यपुस्तकसम्बन्धस्य अधिकारिभ्यः मुद्रणचित्रलेखनादिकार्येषु प्रत्यक्षपरोक्षरूपेण कृतभूरिपरिश्रमेभ्यः धन्यवादाः ।

डा. एम.के. श्रीधरः

अध्यक्षः

पाठ्यपुस्तकरचनासमितिः

अध्यापकेभ्यः सूचना:

1. शैक्षणिकवर्षादौ सप्ताहं यावत् पूर्वाधीतविषयाणां पुनस्स्मारणात्मकः सेतुपाठः भवेत् ।
2. पूर्वकक्ष्यासु पाठिताः सुबन्ततिङ्नतसम्बद्धाः अंशाः स्मारयितव्याः ।
3. ‘अवधेयांशः’ ‘क्रियाकलापः’ ‘प्रहेलिका’ इति विभागतः परीक्षायां प्रश्नाः न भवेयुः ।
4. कृपया आकरणन्थानां परिशीलनं कुर्युः ।
5. गद्यपाठान्तर्गताः कण्ठपाठार्थं निर्दिष्टाश्च श्लोकाः तात्पर्यलेखनार्थं प्रश्नरूपेण न भवेयुः ।
6. पूरकपाठेभ्यः दीर्घोत्तरप्रश्नाः एव परीक्षायां भवेयुः ।
7. पठ्यपुस्तकस्यादौ दत्तं स्तोत्रं छात्राणां गानार्थमेव न तु परीक्षार्थम् ।

पठ्यपुस्तकरचनासमिति:

अध्यक्षः

डा. एम्.के. श्रीधरः, कुलसचिवः, कर्नाटकसंस्कृतविश्वविद्यालयः, चामराजपेटे, बेंगलूरु।

सदस्याः

श्रीमान् सूर्यप्रकाशः एम्., संस्कृताध्यापकः, के.वि.एस्.एम्. प्रौढशाला, काश्मीर पुर्तुरु, दक्षिणकन्नडम्।

विद्वान् रुद्रेशय्य, संस्कृताध्यापकः, श्रीनिवारणस्वामी वसतिप्रौढशाला, देहुलमठः, कनकपुरम्।

श्रीमती रङ्गनाथकि एम्.एस्., निवृतोपन्यासिका, स.प.पू. विद्यालयः, बेंगलूरु।

श्रीमान् श्रीकान्त हेगडे, सम्पादकः, विकिपीडिया विभागः, संस्कृतभारती, बेंगलूरु।

डा. सुमन् के.एस्., संस्कृतविभागाध्यक्षः, जैनमहाविद्यालयः, बेंगलूरु।

श्रीमान् रामचन्द्रराव एम्., कलावित्, सर्वकारीयप्रौढशाला, नूतनकोटे, चामराजपेटे, बेंगलूरु।

परिशीलकः

विद्वान् शड्करभट्टः एम्., निवृत्तः संस्कृताध्यापकः, कुमारपार्क प्रौढशाला, बेंगलूरु।
अध्यापकसदस्यौ

डा. राघवेन्द्रभट्टः, क्यादगि, संस्कृताध्यापकः, सर्वकारीयप्रौढशाला, सारक्कि, बेंगलूरु।

विद्वान् गुरुमूर्तिः जि.एम्., संस्कृताध्यापकः, पदवीपूर्वविद्यालयः, मल्लाडिहल्लि, होलल्करे, चित्रदुर्गम्।

सम्पादकौ

डा. कोटेमने रामचन्द्रभट्टः, कुलपतिवर्यः, विवेकानन्दयोगविश्वविद्यालयः, जिगणि।

डा. श्रीनिवासः वरखेडि, निकायप्रमुखः, कर्नाटकसंस्कृतविश्वविद्यालयः, बेंगलूरु।

प्रमुखसंयोजकः

प्रो. जि.एस्. मुडम्बडित्तायाः, क.प.पु.सङ्खरिः, बेंगलूरु।

मार्गदर्शकौ

श्रीमान् नागेन्द्रकुमारः, व्यवस्थापकनिर्देशकः, क.प.पु.सङ्खरिः, बेंगलूरु।

श्रीमती सि. नागमणी, उपनिदेशिका, क.प.पु.सङ्खरिः, बेंगलूरु।

संयोजिका

श्रीमती एस्. एन्. लीलावती, ज्येष्ठसहायकनिर्देशिका, क.प.पु.सङ्खरिः, बेंगलूरु।

About the Revision of Textbooks

Honourable Chief Minister Sri Siddaramaiah who is also the Finance Minister of Karnataka, in his response to the public opinion about the new textbooks from standard I to X, announced, in his 2014-15 budget speech of constituting an expert-committee, to look into the matter. He also spoke of the basic expectations there in, which the textbook experts should follow: "The textbooks should aim at inculcating social equality, moral values, development of personality, scientific temper, critical acumen, secularism and the sense of national commitment", he said.

Later, for the revision of the textbooks from class I to X, the Department of Education constituted twenty seven committees and passed an order on 24-11-2014. The committees so constituted were subject and class-wise and were in accordance with the standards prescribed. Teachers who are experts in matters of subjects and syllabi were in the committees.

There were already many complaints, and analyses about the textbooks. So, a freehand was given in the order dated 24-11-2014 to the responsible committees to examine and review text and even to prepare new text and revise if necessary. Eventually, a new order was passed on 19-9-2015 which also gave freedom even to re-write the textbooks if necessary. In the same order, it was said that the completely revised textbooks could be put to force from 2017-18 instead of 2016-17.

Many self inspired individuals and institutions, listing out the wrong information and mistakes there in the text, had sent them to the Education Minister and to the Textbook Society. They were rectified. Before rectification we had exchanged ideas by arranging debates. Discussions had taken place with Primary and Secondary Education Teachers' Associations. Questionnaires were administered among teachers to pool up opinions. Separate meetings were held with teachers, subject inspectors and DIET Principals. Analytical opinions had been collected. To the subject experts of science, social science, mathematics and languages, textbooks were sent in advance and later meetings were held for discussions. Women associations and science related organisations were also invited for discussions. Thus, on the basis of inputs received from various sources, the textbooks have been revised where ever necessary.

Another important aspect has to be shared here. We constituted three expert committees. They were constituted to make suggestions after making a comparative study of the texts of science, mathematics and social science subjects of central schools (NCERT), along with state textbooks. Thus, the state text books have been enriched based on the comparative analysis and suggestions made by the experts. The state textbooks have been guarded not to go lower in standards than the textbooks of central schools. Besides, these textbooks have been examined along side with the textbooks of Andhra Pradesh, Kerala, Tamil Nadu and Maharashtra states.

Another clarification has to be given here. Whatever we have done in the committees is only revision, it is not the total preparation of the textbooks. Therefore, the structure of the already prepared textbooks have in no way been affected or distorted. They have only been revised in the background of gender equality, regional representation, national integrity, equality and social harmony. While doing so, the curriculum frames of both central and state have not been transgressed. Besides, the aspirations of the constitution are incorporated carefully. Further, the reviews of the committees were once given to higher expert committees for examination and their opinions have been inculcated into the textbooks.

Finally, we express our grateful thanks to those who strived in all those 27 committees with complete dedication and also to those who served in higher committees. At the same time, we thank all the supervising officers of the Textbook Society, who sincerely worked hard in forming the committees and managed to see the task reach its logical completion. We thank all the members of the staff who co-operated in this venture. Our thanks are also to the subject experts and to the associations who gave valuable suggestions.

H.N. Gopalakrishna

Managing Director
Karnataka Textbook Society
Bengaluru.

Prof. Baraguru Ramachandrapappa

Chairman-in-Chief
State Textbook Revision Committee
Bengaluru.

परिष्करणासमिति:

१. प्रो. बरगूरु रामचन्द्रप्पः, सर्वाध्यक्षः, राज्यपठ्यपुस्तकपरिष्करणसमितिः, बैंगलूरु।
२. श्री. के.एल. ज्ञानप्रसाद् राव्, अध्यक्षः, पठ्यपुस्तकपरिष्करणसमितिः, संस्कृत उपन्यासकः, विद्यावर्धक-सङ्घ-ज्यूनियर-कालेज्, राजाजिनगर, बैंगलूरु।

सदस्या:

१. श्री श्रीधरभट् ऐनकै, निर्देशकः, वेदान्तभारति शिक्षण संस्था, के.आर. नगर, मैसूरु।
२. डा. संतोष् हानगल्, उपनिर्देशकः, संस्कृत-विश्वविद्यालय, बैंगलूरु।
३. डा. एस्. प्रभुलिङ्गः देवरु, प्रभारि प्राध्यापकः, सर्वकारीय श्री-चामराजेन्द्र-संस्कृत -कालेज्, बैंगलूरु।
४. श्रीमती सुमझळा हेगडे, संस्कृत शिक्षिका, सर्वकारीय बालिका प.पू. कालेज्, १३ क्रास्, मलेश्वरं, बैंगलूरु।
५. श्री हजरत् अली. यु, उपन्यासकः, ललित-कला-विभाग; तुमकूरु विश्व विद्यालय; तुमकूरु।

परिष्करणोन्नतसमिति:

१. डा.एच्.वि.वेणुगोपालः, निवृत्तप्रांशुपालः, संस्कृतप्राध्यापकः, न्याषनल् कालेज् बसवनगुडि, बेंगलूरु।
 २. डा. जे.श्रीनिवासमूर्तिः, निवृत्तप्रांशुपालः एम्.इ.एस्.कालेज्, मलेश्वरं, बेंगलूरु।
प्रमुखमार्गदर्शकौ-
श्री हेच्.एन्. गोपालकृष्णः, व्यवस्थापकनिर्देशकः, क.प.पु.सङ्घः(रि), बेंगलूरु।
श्री एस्. जि. नागेशः, उपनिर्देशकः, क.प.पु. सङ्घः (रि) बेंगलूरु।
- संयोजिका
- श्रीमती एस्.एन्.लीलावती, ज्येष्ठसहायकनिर्देशिका, क.प.पु.सङ्घः(रि), बेंगलूरु।

पाठानुक्रमणिका

क्र.सं.	पाठः	पृष्ठसंख्या
1.	प्रणतिः पद्यम् - कण्ठपाठः करणीयः	1
2.	अपूर्वमेला गद्यम् - सम्भाषणम्	8
3.	सन्धिः व्याकरणम्	17
4.	यदुगिरिः गद्यम्	22
5.	कृदन्तम् व्याकरणम्	29
6.	जीवनयोगः पद्यम्	36
7.	एकाग्रता गद्यम् - कथा	43
8.	समासः व्याकरणम्	48
9.	इन्दुः क्षीरनिधाविव पद्यम्	53
10.	कारकम् व्याकरणम्	60
11.	मिथ्याभिमानः गद्यम् - कथा	63
12.	सूक्तिपीयूषम् पद्यम् - कण्ठपाठः करणीयः	68
13.	मुद्राङ्गुलीयकम् चम्पूः	75
14.	अलङ्कारः व्याकरणम्	84
15.	सनातनी नो बध्नाति पद्यम्	87
16.	छन्दः व्याकरणम्	93
17.	दाने सर्वं प्रतिष्ठितम् नाटकम्	96
18.	तद्वितान्तम् व्याकरणम्	100
19.	अनुवादः व्याकरणम्	104
20.	पत्राणि व्याकरणम्	107
21.	प्रबन्धाः व्याकरणम्	110

क्र.सं.	पूरकपाठः	पृष्ठसंख्या	
1.	उभयभारती	व्यक्तिपरिचयः	112
2.	विक्रमः वेतालश्च	कथा	114
परिशिष्टम्			
*	चित्रकथा		118
*	गद्यावगाहनम्		120
*	पदकोषः		122
*	आकरग्रन्थाः		126

मासिकपाठयोजना

मासाः	पाठाः
जून्	सेतुपाठः । प्रणतिः । अपूर्वमला ।
जुलै	सन्धिः । यदुगिरिः । कृदन्तम् । कारकम्
अगस्ट्	जीवनयोगः । एकाग्रता । समासः । उभयभारती ।
सप्टेम्बर्	इन्दुः क्षीरनिधाविव । तद्वितान्तम् । पत्राणि ।
अक्टोबर्	प्रबन्धाः । अनुवादः । विक्रमः वेतालश्च ।
नवम्बर्	मिथ्याभिमानः । सूक्तिपीयूषम् । अलड्कारः ।
डिसेम्बर्	मुद्राङ्गुलीयकम् । सनातनी नो बध्नाति ।
जनवरि	छन्दः ।
फेब्रुवरि	चित्रकथा । दाने सर्व प्रतिष्ठितम् । गद्यावगाहनम् ।
मार्च्	पुनरावर्तनम् ।

प्रार्थना

शारदाभुजङ्गम्

<p>सुवक्षोजकुम्भां सुधापूर्णकुम्भाम् प्रसादावलम्बां प्रपुण्यावलम्बाम् । सदास्येन्दुबिम्बां सदानोषबिम्बाम् भजे शारदाम्बामजसं मदम्बाम् ॥1॥</p> <p>कटाक्षे दयाद्र्वा करे ज्ञानमुद्राम् कलाभिर्विनिद्रां कलापैः सुभद्राम्। पुररुद्धीं विनिद्रां पुरस्तुङ्गभद्राम् भजे शारदाम्बामजसं मदम्बाम् ॥2॥</p> <p>ललामाङ्कफालां लसद्रानलोलां सभक्तैकपालां यशःश्रीकपोलां। करे त्वक्षमालां कनत्प्रत्तलोलां भजे शारदाम्बामजसं मदम्बाम् ॥3॥</p> <p>सुसीमन्तवेणीं दृशा निर्जितैणीं रमत्कीरवाणीं नमद्वज्रपाणीं। सुधामन्तरास्यां मुदा चिन्त्यवेणीं भजे शारदाम्बामजसं मदम्बाम् ॥4॥</p>	<p>सुशान्तां सुदेहां दृग्नते कचान्तां लसत्सलृताङ्गीमनन्तामचिन्त्यां। स्मृतां तापसैः सर्गपूर्वस्थितां तां भजे शारदाम्बामजसं मदम्बाम् ॥5॥</p> <p>कुरङ्गे तुरङ्गे मृगेन्द्रे खगेन्द्रे मराले मदेभे महोक्षेऽधिरूढां। महत्यां नवम्यां सदा सामरूपां भजे शारदाम्बामजसं मदम्बाम् ॥6॥</p> <p>ज्वलत्कान्तिवहिं जगन्मोहनाङ्गीं साभोजसुभ्रान्तभृङ्गीं। निजस्तोत्रसङ्गीतनृत्यप्रभाङ्गी भजे शारदाम्बामजसं मदम्बाम् ॥7॥</p> <p>भवाभोजनेत्राजसम्पूज्यमानां लसन्मन्दहासप्रभावकत्रचिह्नां । चलच्चश्ला चारुताटङ्ककणां भजे शारदाम्बामजसं मदम्बाम् ॥8॥</p>
--	---

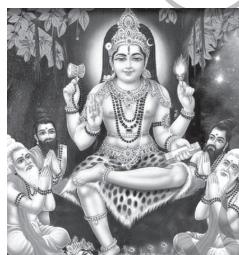
प्रथमः पाठः
प्रणतिः
कण्ठपाठः करणीयः

सर्वेषां कार्याणाम् आदौ विघ्नभयनाशाय मनश्शुद्धये च देवतास्तुतिः प्रणतिः च
क्रियते। इयमेव भारतीयसंस्कृतिः परम्परा च । अत्र कानिचन देवतास्तोत्राणि
दत्तानि।

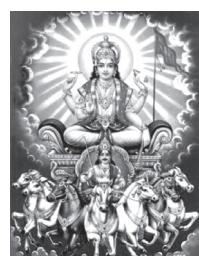
कुण्डलीकृतनागेन्द्र खण्डेन्दुकृतशेखर ।
पिण्डीकृतमहाविघ्न दुष्टिराज नमोऽस्तु ते ॥1॥

शारदा शारदाम्भोजवदना वदनाम्बुजे ।
सर्वदा सर्वदास्माकं सन्निधिं सन्निधिं क्रियात् ॥2॥

गुरवे सर्वलोकानां भिषजे भवरोगिणाम् ।
निधये सर्वविद्यानां दक्षिणामूर्तये नमः ॥3॥

तमोघ्नाय हिमघ्नाय शत्रुघ्नायामितात्मने ।
कृतघ्नघ्नाय देवाय ज्योतिषां पतये नमः ॥4॥

चिन्तामणिः प्रणमतां निशामणिशिरोमणिः ।
कपाली लोकपाली वः पातु नित्यं महाबलः ॥5॥

शब्दार्थः

प्रणतिः = नमस्कारः, कुण्डलीकृतम् = वलयीकृतम्, नागेन्द्रः = सर्पराजः,
शारदाभोजम् = शरत्कालीनकमलम्, भिषक् = वैद्यः, तमः = अन्धकारः,
इन्दुः = चन्द्रः, ज्योतीर्णि = ग्रहक्षत्राणि

अन्वयार्थः

१. कुण्डलीकृतनागेन्द्र = वलयीकृतसर्प, खण्डेन्दुकृतशेखर =
शिरोभूषणीकृतार्धचन्द्र, पिण्डीकृतमहाविघ्न = चूर्णीकृतमहाविघ्न, दुष्टिराज
= गणनायक, ते = तुभ्यं, नमः अस्तु = नमस्कारः भवतु ।
तात्पर्यम् - हे वलयीकृतसर्प शिरोभूषणीकृतार्धचन्द्र महाविघ्नविनाशक
गणपते ते नमस्कारः अस्तु ।

२. सर्वदा = सर्वदायिनी, शारदाभोजवदना = शरत्कालिककमलमुखी,
शारदा = सरस्वती, सन्निधिम् = शुभसम्पत्सान्निध्यम्, अस्माकम् = नः
भक्तानाम्, वदनाम्बुजे = मुखसरोजे, सर्वदा = सर्वकालेऽपि, सन्निधिम् =
शुभनिवासम्, क्रियात् = कुर्यात्।
तात्पर्यम् - शरत्कालिककमलमुखी सर्वदायिनी सरस्वती अस्माकं मुखकमले
सर्वदा शुभसम्पत्सान्निध्यं शुभनिवासं कुर्यात् ।

३. सर्वलोकानाम् = सर्वेषां जनानाम्, गुरवे = पूज्याय गुरवे,
भवरोगिणाम् = इह जन्मनि कष्टमनुभवताम्, भिषजे = वैद्याय, सर्वविद्यानाम्
= सर्वविधज्ञानानाम्, निधये = शेवधये, दक्षिणामूर्तये = देवाय दक्षिणामूर्तये,
नमः = नमस्कारः ।

तात्पर्यम् - सर्वेषां जनानां ज्ञानप्रदाय, अनेकजन्मसु दुःखकोटिम् अनुभवतां
वैद्यस्वरूपाय, सर्वविधज्ञानानां निधये, दक्षिणामूर्तये नमः ।

4. तमोच्छाय = अन्धकारनाशकाय, हिमच्छाय = तुषारनिवारणाय,
 शत्रुच्छाय = शत्रुविनाशकाय, अमितात्मने = अनन्तरूपाय, कृतच्छन्धनाय =
 कृतच्छनाशकाय, देवाय = भगवते, ज्योतिषां पतये = ग्रहाणाम् अधिपतये,
 नमः = नमस्कारः ।

तात्पर्यम् - अज्ञानरूपस्य अन्धकारस्य विनाशकाय, हिमनिवारकाय,
 शत्रुनाशकाय, अत्यद्भुतस्वरूपाय, कृतच्छनाशकाय, ग्रहपतये
 भगवते सूर्याय नमस्कारः।

5. प्रणमताम् = नमस्कुर्वताम्, चिन्तामणिः = चिन्तारत्नम्, निशामणिशिरोमणिः
 = चन्द्रचूडः, कपाली = कपालधरः, लोकपाली = जगद्रक्षकः, महाबलः
 = शिवः, नित्यं = सर्वदा, वः = युष्मान्, पातु = रक्षतु ।

तात्पर्यम् - शरणागतभक्तानां कामितार्थदः चन्द्रशेखरः कपालधरः
 जगद्रक्षकः शिवः सर्वदा युष्मान् रक्षतु ।

अभ्यासः

१. एकवाक्येन उत्तरत ।

1. द्वुष्टिराजः कः ?
2. सर्वदा अस्माकं वदने का वसेत् ?
3. सर्वविद्यानां निधिः कः ?
4. दक्षिणामूर्तिः केषां भिषक् ?
5. तमोच्छः कः ?
6. सूर्यः केषां पतिः ?
7. लोकपाली कः ?
8. महाबलः केषां चिन्तामणिः ?

२. रिक्तस्थानं पूरयत ।

1. कुण्डलीकृतनागेन्द्र
2. सर्वदा अस्माकम् ।
3. गुरवे ।
4. शत्रुघ्नाय ।
5. कपाली वः ।

३. संयोजयत ।

अ	आ
1. खण्डेन्दुकृतशेखरः	शिरोमणिः
2. सर्वदा	सूर्यः
3. गुरुः	दक्षिणामूर्तिः
4. हिमध्नः	शारदा
5. निशामणिः	दुष्ठिराजः

४. विरुद्धपदं लिखत ।

1. निशा
2. तमः
3. कृतध्नः
4. विघ्नः

५. पर्यायपदं लिखत ।

1. इन्दुः
2. महाबलः
3. पङ्कजम्
4. हिमः

६. सन्धिं विभज्य नाम लिखत ।

1. वदनाम्बुजे
2. खण्डेन्दुः
3. नमोऽस्तु
4. सर्वदास्माकम्

७. श्लोकं पूरयत ।

1. शारदा |
..... क्रियात् ॥
2. तमोघ्नाय |
..... पतये नमः ॥

८. द्वित्रैः वाक्यैः उत्तरं लिखत ।

1. गणेशः कीदृशः ?
2. दक्षिणामूर्ति वर्णयत ।
3. शारदा कीदृशी ?
4. कीदृशः महाबलः वः पातु ?

प्रहेलिका

वक्त्रे श्रोत्रं ममास्त्यस्य श्रोत्रे वक्त्रं तथैव च ।

श्रुत्वा वार्ता क्षणादेव दूराद्धूरं वदाम्यहम् ॥

उत्तरम् - दूरवाणी

अवधेयांशः

नमः इत्यादीनां प्रयोगः

नमः, स्वस्ति, स्वाहा, स्वधा इत्यादीनाम् अव्ययानां प्रयोगे
तत्सम्बद्धपदं चतुर्थीविभक्तौ भवति ।

यथा -

1. सूर्याय नमः ।	2. मित्रेभ्यः स्वस्ति ।
3. देवेभ्यः स्वाहा ।	4. पितृभ्यः स्वधा ।
5. द्विण्डिराजाय नमः ।	6. शारदायै नमः ।
7. दक्षिणामूर्तये नमः ।	8. ज्योतिषां पतये नमः ।

क्रियाकलापः

* अधः दत्तानि पदानि उपयुज्य 'नमः' इति शब्देन सह वाक्यानि रचयत ।

देव
आचार्य
मुनि
हरि
आम्बा
रमा
गौरी
देवी

{ नमः }

* कोष्टकस्थानि समुचितानि विशेषणानि चित्वा मञ्जूषायां लिखत ।

दुष्टिराजः

शारदा

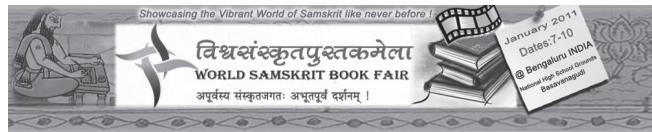
दक्षिणामूर्तये

सूर्याय

कुण्डलीकृतनागेन्द्रः, शारदाभोजवदना, तमोघ्नाय, गुरवे,
हिमघ्नाय, पिण्डीकृतमहाविघ्नः, भिषजे, सर्वदा, निधये, शत्रुघ्नाय,
खण्डेन्दुकृतशेखरः, गणपतिः, ज्ञानप्रदाय, काश्मीरपुरवासिनी,
कृतघ्नघ्नाय, वरदा

द्वितीयः पाठः

अपूर्वमेला

अद्यत्वे संस्कृतभाषायाः व्याप्तिः वर्धमाना वर्तते । देशविदेशेषु बहवः संस्कृतासक्ताः सञ्जायमानाः दृश्यन्ते । सर्वत्र संस्कृतभाषाविषये आदरः दृश्यते । अत्र बेङ्गलूरुनगरे एकादशोत्तर द्विसहस्र तमे वर्षे प्रवृत्तायाः अभूतपूर्वायाः विश्वसंस्कृतपुस्तकमेलायाः चित्रणं सम्भाषणद्वारा प्रदत्तमस्ति ।

- (दशमी कक्ष्या । संस्कृतावधिः । गुरुः कक्ष्यां प्रविशति ।)
- सर्वे छात्राः - प्रणामः आर्य ।
- आचार्यः - सुप्रभातं छात्राः उपविशन्तु ।
- वामनः - आर्य अद्य ग्रामोत्सवः अस्ति । अतः कृपया अर्धदिनं विरामम् उद्घोषयतु ।

- आचार्यः - न बाल, विरामं दातुम् अनुमतिः नास्ति ।
- संहिता - तर्हि आर्य, कृपया अद्य उत्सवविषये एव पाठः अस्तु ।
- आचार्यः - उत्सवविषये मास्तु । अद्य भवतां सन्तोषार्थम् अपूर्वायाः
मेलायाः विषये पाठः भवतु ।
- प्रभा - आर्य, का मेला ? कीदृशी मेला ? यतः शाकमेला,
उद्योगमेला, कृषिमेला, पुस्तकमेला, कुम्भमेला इति विविधाः
मेलाः सन्ति खलु ?
- आचार्यः - सत्यम् । मेलाः सन्ति । किन्तु अद्य अभूतपूर्वायाः पुस्तकम
लायाः विषये जानीमः । अधुना विश्वसंस्कृतपुस्तकमेलायाः
वैभवं विवृणोमि ।
- सर्वे छात्राः - अस्तु आर्य । वयमपि ज्ञातुम् इच्छामः ।

- आचार्यः - संस्कृतभारती इति संस्थया कर्नाटकसर्वकारस्य संस्कृतानुरागिणां

च साहाय्येन 2011 तमे वत्सरे विश्वसंस्कृतपुस्तकमेला इति
महान् कार्यक्रमः समायोजितः।

- मिहिरः - अहो, विश्वसंस्कृतपुस्तकमेला वा? बेङ्गलूरुनगरे सम्पन्ना
खलु?
- प्रभा - तद्वा? अहं तु जनकेन सह तत्र गतवती । सा तु महामेला ।
- आचार्यः - आम् । बालाः, संस्कृतपुस्तकानाम् एतादृशः महोत्सवः
जगति कुत्रापि न सञ्चालितः ।
- संहिता - आर्य, तत्र के के अंशाः आसन्? संस्कृतपुस्तकमेलायाः
विशेषः कः?
- आचार्यः - तत्र तु नानाविधग्रन्थानाम् आपणाः, अनेकाः चित्रप्रदर्शिन्याः,
मनोरञ्जनकार्यक्रमाः, संस्कृतग्रामाः, खाद्यापणाः, स्पर्धाविल्याः,
शताधिकनूतनग्रन्थलोकार्पणम् इत्यादयः विविधाः कार्यक्रमाः
आसन् ।
- मिहिरः - आर्य, पुस्तकप्रदर्शिन्याः विषये किञ्चिदधिकं वदतु ।
- आचार्यः - उत्तमा जिज्ञासा । अस्याः नाम एव पुस्तकमेला । अत्र
संस्कृतपुस्तकानाम् एव प्राधान्यम् । समग्रभारतवर्षस्य
ग्रन्थप्रकाशकाः, आपणिकाः, लेखकाः च समागत्य
संस्कृतपुस्तकानां प्रदर्शनस्य विक्रयस्य च आपणान्
समायोजयन् ।
- गीता - आर्य तत्र कीदृशानि पुस्तकानि आसन्?
- आचार्यः - तत्र लक्षाधिकाः वेदशास्त्रधर्मपुराणेतिहासकाव्यनाटकसम्बद्धाः,

खगोलनृत्यसङ्गीतायुर्वेदगणितविज्ञानयोगविषयकाः संस्कृतग्रन्थाः
तालपत्राणि च प्रदर्शिताः । धनव्यवहारः सम्पन्नः । सन्दर्शकाः
सोत्साहं ग्रन्थान् अक्रीणन् । अस्मिन् उत्सवे दिनद्वये लक्षाधिकाः
जनाः भागम् ऊढा धन्यभावनाम् अनुभूतवन्तः ।

- प्रभा - अहो इयं मेला विराङ्गूपा आसीत् । अहमपि पुस्तकानि
क्रीतवती ।

- वामनः - आर्य, तत्र अन्याः काः प्रदर्शिन्यः आसन् ?
आचार्यः - वैज्ञानिकचित्रप्रदर्शनी आसीत् । तत्र प्राचीनभारतस्य विज्ञानिनां,
तेषां शोधफलानां च प्रदर्शनम् आसीत् । पौराणिककथानां
महाकाव्यादीनां चित्रफलकानि सविवरणं प्रदर्शितानि ।

- प्रभा - तत्र सभागारे वेदिकायां कश्चन कार्यक्रमः अभवत् खलु आर्य ?
- आचार्यः - सत्यं वत्से । तत्र काव्यशास्त्रादीनां चिन्तनगोष्ठ्यः, विद्वत्सम्माननम्, अभ्यागतानां भाषणानि, नृत्नग्रन्थानां लोकार्पणं च अभवन् ।
- संहिता - आर्य, किं प्रतिसायं मनोरञ्जनकार्यक्रमाः आसन् ?
- आचार्यः - आम् । प्रतिसायं विश्वप्रसिद्धैः कलाविद्धिः गीतानि, नृत्यानि, रूपकाणि, सङ्गीतरसमञ्जरी च वेदिकायां प्रदर्शितानि ।
- प्रभा - अन्यत्र कश्चन ग्रामसदृशः परिसरः सर्वान् आकर्षयन् आसीत् खल्वार्य ?
- आचार्यः - आम् । समग्रायां मेलायां बहुजनाकृष्टं स्थानं तु संस्कृतग्रामः । एकस्मिन् भागे समग्रग्रामपरिसरः निर्मितः आसीत् । तत्र पाठशाला, द्विचक्रिका-समीकरणापणः, पत्रालयः, जल्पनकेन्द्रं, ज्योतिषकेन्द्रम् इत्यादीनि अवर्तन्त । ग्राममार्ग वीथीनाटकमपि प्राचलत् । संस्कृतग्रामे सर्वे जनाः संस्कृतभाषया एव व्यवहरन्तः आसन् । कश्चन संस्कृतज्ञः साभिनयं गायन् नृत्यति स्म । सन्दर्शकाः अपि तम् अनुसरन्तः गायन्तः नृत्यन्ति स्म । यथा -
- ‘मेला मेला पुस्तकमेला । कुत्र च मेला ? कीदृशी मेला ?
विश्वसंस्कृतपुस्तकमेला ।
- अत्र पश्यतु संस्कृतमेला । तत्र पश्यतु पुस्तकमेला ।
मेला मेला पुस्तकमेला । विश्वसंस्कृतपुस्तकमेला ।’

इति सवाद्यं करताडनैः सह सानन्दं नृत्यन्तिस्म जनाः।
पश्यन्ति स्म सहस्राधिकाः पर्यटकाः ।

संहिता - अहं न गतवती इति मम व्यथा भवति आर्य । अहं वश्चिता
सन्तोषात् ।

आचार्यः - चिन्तां न कुर्वन्तु । 2013 तमे वत्सरे उज्जयिन्याम् एतादृशः
एव संस्कृतसाहित्योत्सवः आयोजितः आसीत् । एवमेव
आगामिनि काले बहुत्र एतादृश्यः मेलाः सम्भविष्यन्ति । यतः
संस्कृतभाषायाः व्याप्तिः संवर्धिता अस्ति । अधिकाः जनाः
संस्कृतज्ञाः सञ्जायमानाः सन्ति । देशान्तरेऽपि संस्कृतासक्ताः
सन्ति । सर्वत्र समाजे संस्कृतभाषाविषये आदरः दृश्यते ।

वामनः - अग्रिमकार्यक्रमे अहम् अवश्यं पितृभ्यां सह भागी भविष्यामि ।

आचार्यः - सर्वेऽपि छात्राः अग्रिमसंस्कृतपुस्तकमेलायां नूनं भागं वहन्तु ।

सर्वे - “संस्कृताधीतिनः सन्तु सर्वे भारतभूमिजाः ।
संस्कृतेनैव कुर्वन्तु व्यवहारं परस्परम् ॥”

वदतु संस्कृतम् । जयतु भारतम् ।

अभ्यासः

१. एकवाक्येन उत्तरत ।

1. वामनः किमर्थं विरामम् इच्छति ?
2. विश्वसंस्कृतपुस्तकमेला कुत्र सम्पन्ना ?
3. मेलायाः आयोजिका संस्था का ?

4. का जनकेन सह पुस्तकमेलां गतवती ?

5. मेलायां बहुजनाकृष्टं स्थानं किम् ?

२. रिक्तस्थानं पूरयत ।

1. संस्कृतपुस्तकमेलायाः विवृणोमि ।

2. सन्दर्शकाः ग्रन्थान् अक्रीणन् ।

3. तमे वत्सरे विश्वसंस्कृतपुस्तकमेला समायोजिता ।

4. अस्मिन् उत्सवे जनाः भागम् अवहन् ।

5. प्रतिसायं कार्यक्रमाः आसन् ।

३. विरुद्धपदं लिखत ।

1. एकः 2. नूतनम् 3. सानन्दम् 4. आदरः

४. पर्यायपदं लिखत ।

1. उत्सवः 2. जनकः 3. सन्तोषः 4. पर्यटकः

५. सन्धिं विभज्य नाम लिखत ।

1. ग्रामोत्सवः 2. लोकार्पणम् 3. खल्वाय 4. पत्रालयः

६. विग्रहवाक्यं विलिख्य समासनाम लिखत ।

1. पुस्तकमेला 2. महोत्सवः 3. संस्कृतग्रामः 4. करताडनम्

७. द्वित्रैः वाक्यैः उत्तरं लिखत ।

1. विश्वसंस्कृतपुस्तकमेलायां के के अंशाः आसन् ?

2. पुस्तकमेलायाः वेदिकायां के कार्यक्रमाः अभवन् ?

८. कर्णाटकभाषया आड्ग्लभाषया वा उत्तरं लिखत ।

1. संस्कृतग्रामस्य वैशिष्ट्यं वर्णयत ।
2. विश्वसंस्कृतपुस्तकमेलायाः वैभवं वर्णयत ।

अवधेयांशः

लट् लकारः परस्मैपदम् - खेल् धातुः (अङ्गु/To Play)

	ए.व.	द्वि.व.	ब.व.
प्र.पु.	खेलति	खेलतः	खेलन्ति
म.पु.	खेलसि	खेलथः	खेलथ
उ.पु.	खेलामि	खेलावः	खेलामः

लट् लकारः आत्मनेपदम् - सेव् धातुः (सं॒ङ्घे म्हा॒ङ्गु/To Serve)

	ए.व.	द्वि.व.	ब.व.
प्र.पु.	सेवते	सेवेते	सेवन्ते
म.पु.	सेवसे	सेवेथे	सेवध्वे
उ.पु.	सेवे	सेवावहे	सेवामहे

लोट् लकारः परस्मैपदम् - खेल् धातुः (अङ्गु/To Play)

	ए.व.	द्वि.व.	ब.व.
प्र.पु.	खेलतु/खेलतात्	खेलताम्	खेलन्तु
म.पु.	खेल/खेलतात्	खेलतम्	खेलत
उ.पु.	खेलानि	खेलाव	खेलाम

लोट् लकारः आत्मनेपदम् - सेव् धातुः (शंखं घाङ् / To Serve)

	ए.व.	द्वि.व.	ब.व.
प्र.पु.	सेवताम्	सेवेताम्	सेवन्ताम्
म.पु.	सेवस्व	सेवेथाम्	सेवध्वम्
उ.पु.	सेवै	सेवावहै	सेवामहै

क्रियाकलापः

- * रित्कस्थानेषु समुचितक्रियापदरूपाणि पूरयत ।
 1. नृत्यसि | (नृत् - लट् - म.पु.)
 2. क्रीडाम । (क्रीड् - लोट् - उ.पु.)
 3. राजते | (राजृ - लट् - प्र.पु.)
 4. भजामहै । (भज् - लोट् - उ.पु.)
- * समुचितं क्रियापदं चित्वा वाक्यानि पूरयत ।
 1. बालाः क्रीडाङ्गणं | (गच्छाम, गच्छन्तु, गच्छत)
 2. आचार्यः प्रश्नं | (पृच्छसि, पृच्छति, पृच्छामि)
 3. अहं प्रतिदिनं देवं | (वन्दताम्, वन्दस्व, वन्दै)
 4. वायुः सर्वत्र | (वर्तसे, वर्ते, वर्तते)

तृतीयः पाठः

सन्धिः

वर्णनाम् अतिसामीप्येन उच्चारणेन यः वर्णव्यत्यासः भवति सः
सन्धिः। सन्धयः त्रिप्रकारकाः सन्ति । यथा -

सन्धिः

स्वरसन्धिः

व्यञ्जनसन्धिः

विसर्गसन्धिः

विसर्गसन्धिः

अयोगवाहेषु अन्यतमः विसर्गः । विसर्गस्य स्वरे व्यञ्जने वा परे विसर्गस्य
स्थाने चत्वारः आदेशाः भवन्ति । तदा विसर्गसन्धिः सम्भवति । विसर्गस्य एते
चत्वारः आदेशाः ।

विसर्गसन्धिः

सकारादेशः

रकारादेशः

उकारादेशः

लोपः

1. विसर्गस्य सकारादेशः - विसर्गात् परं क ख प फ अक्षरैः विना यदि
इतराणि कर्कशव्यञ्जनानि भवन्ति तर्हि विसर्गस्य स्थाने सकारादेशः भवति ।
यथा - (ः + कर्कशव्यञ्जनम् = : = सकारः)
यथा - शिवः + तु = शिवस्तु ।

रामः + तत्र = रामस्तत्र ।

उग्रः + सर्पः = उग्रसर्पः ।

मुनिः + सः = मुनिस्सः ।

२. विसर्गस्य रकारादेशः - अकारम् आकारं च विहाय इतरेभ्यः स्वरेभ्यः परं विसर्गः, ततः परं स्वरः उत मृदुव्यञ्जनं भवति चेत् विसर्गस्य रकारादेशः भवति।

यथा- (इः, उः, ऋः, एः, ऐः, ओः, औः+ स्वरः/मृदुव्यञ्जनम्= : =रकारः)

यथा - हरिः + एव = हरिरेव ।

श्रीः + इव = श्रीरिव ।

गुरुः + ब्रह्मा = गुरुब्रह्मा ।

तैः + न = तैर्न ।

३. विसर्गस्य उकारादेशः - अकारात् परं विसर्गः ततः परम् अकारः अथवा मृदुव्यञ्जनं भवति चेत् विसर्गस्य स्थाने उकारादेशः भवति ।

यथा - (अः + अ/मृदुव्यञ्जनम् = : = उकारः)

यथा - कः + अपि = कोऽपि ।

विप्रः + असौ = विप्रोऽसौ ।

गजः + गच्छति = गजो गच्छति ।

रामः + विग्रहवान् = रामो विग्रहवान् ।

४. विसर्गस्य लोपः - अकारात् परं विसर्गः ततः परम् अकारं विना अन्यस्वरः भवति, अपि च आकारात् परं विसर्गः, ततः परं स्वरः अथवा मृदुव्यञ्जनं भवति चेत् विसर्गस्य लोपः भवति ।

यथा - (अः + इ/उ/ऋ... = : = लोपः)

(आः + अ/इ/उ/ऋ .. मृदुव्यञ्जनम् = : = लोपः)

यथा - देवः + इति = देव इति ।

अर्जुनः+ उवाच = अर्जुन उवाच ।

बाला: + अपि = बाला अपि ।

नराः + गच्छन्ति = नरा गच्छन्ति ।

अभ्यासः

१. एकवाक्येन उत्तरत ।

1. सन्धिः नाम कः ?
2. सन्धिषु कति प्रकाराः सन्ति ?
3. विसर्गस्य कति आदेशाः भवन्ति ?

२. सन्धिं कृत्वा नाम लिखत ।

1. नन्दनः + हसति	2. मयूरः + नृत्यति
3. मैत्रेयः + इच्छति	4. मुनिः + नमति
5. गुरुः + देवः	6. गुरुः + साक्षात्
7. देवाः + एव	8. गजः + तत्र

३. सन्धिं विभज्य नाम लिखत ।

1. सेवक इति	2. बालो गच्छति
3. बालस्तत्र	4. ज्योतिर्गमय

४. चतुर्थपदं लिखत ।

1. रामेति - गुणसन्धिः । रामस्तत्र - ।
2. मुरारिपि - विसर्गस्य रकारः । सुरा नम्याः - ।
3. तत्रापि - सर्वर्णदीर्घसन्धिः । देव इति - ।
4. सन्धिप्रकारः - त्रयः । विसर्गविकारः - ।

५. समूहेतरपदं लिखत ।

1. गजस्तत्र, पुनरपि, देव इति, तदपि ।
2. तच्च, सद्गुणः, तन्मयः, गुरुरपि ।
3. मृत्योर्मा, देवैरिति, मुरारिः, गुरुर्देवः ।
4. सकारादेशः, वकारादेशः, रकारादेशः, उकारादेशः ।

अवधेयांशः

* विसर्गस्य जिह्वामूलीयः उपध्मानीयः च विकल्पेन भवति ।

यथा - कः + करोति = क अ करोति वा कः करोति ।

कः + कपि: = क अ कपि: वा कः कपि: ।

कः + पतति = क अ पतति वा कः पतति ।

कः + पोषकः = क अ पोषकः वा कः पोषकः ।

* कर्कशव्यञ्जनानि - क्, ख्, च्, छ्, ट्, ठ्, त्, थ्, प्, फ्, श्, ष्, स्।

* मृदुव्यञ्जनानि - ग्, घ्, ङ्, ज्, झ्, ब्, ड्, ढ्, ण्, द्, ध्, न्, न्, भ्, म्, य्, र्, ल्, व्, ह् ।

स्वरसन्धिः	व्यञ्जनसन्धिः	विसर्गसन्धिः
1. सर्वर्णदीर्घसन्धिः	1. श्चुत्वसन्धिः	1. विसर्गस्य सकारः
2. गुणसन्धिः	2. षुत्वसन्धिः	2. विसर्गस्य लोपः
3. वृद्धिसन्धिः	3. जश्त्वसन्धिः	3. विसर्गस्य रकारः
4. यण्सन्धिः	4. अनुनासिकसन्धिः	4. विसर्गस्य उकारः
5. यान्तवान्तादेशसन्धिः	5. अनुस्वारसन्धिः	
6. पूर्वरूपसन्धिः	6. परसर्वर्णसन्धिः	

क्रियाकलापः

* समुचितम् उत्तरं चित्वा लिखत ।

1. तरुणा नमन्ति - अत्र अयं सन्धिः । 1
 1. स्वरसन्धिः 2. विसर्गसन्धिः 3. व्यञ्जनसन्धिः 4. आगमसन्धिः
2. नन्दनः + वसति - अत्र सन्धिरूपम् एवं भवति । 1
 1. नन्दन वसति 2. नन्दनस्वसति 3. नन्दनो वसति 4. नन्दनवसति
3. बालस्तत्र - अत्र सन्धिविभागः एवं भवेत् । 1
 1. बालः+तत्र 2. बाल+तत्र 3. बालो+तत्र 4. बालस्+तत्र
4. मुनिः + अयम् - अत्र विसर्गस्य अयमादेशः भवेत् । 1
 1. उकारादेशः 2. सकारादेशः 3. रकारादेशः 4. लोपः
5. गुरुब्रह्मा - विसर्गस्य रकारः । गुरुस्माक्षात् - विसर्गस्य 1
 1. लोपः 2. सकारः 3. उकारः 4. रकारः
6. अत्र समूहेतरपदम् एतत् भवति । 1
 1. शिशुस्तव 2. मदो न 3. इत्यादि: 4. गुरुदेवः

प्रहेलिका

अस्ति कुक्षिः शिरो नास्ति बाहुरस्ति निरज्ञुलिः ।
अपदो नरभक्षी च यो जानाति स पण्डितः ॥

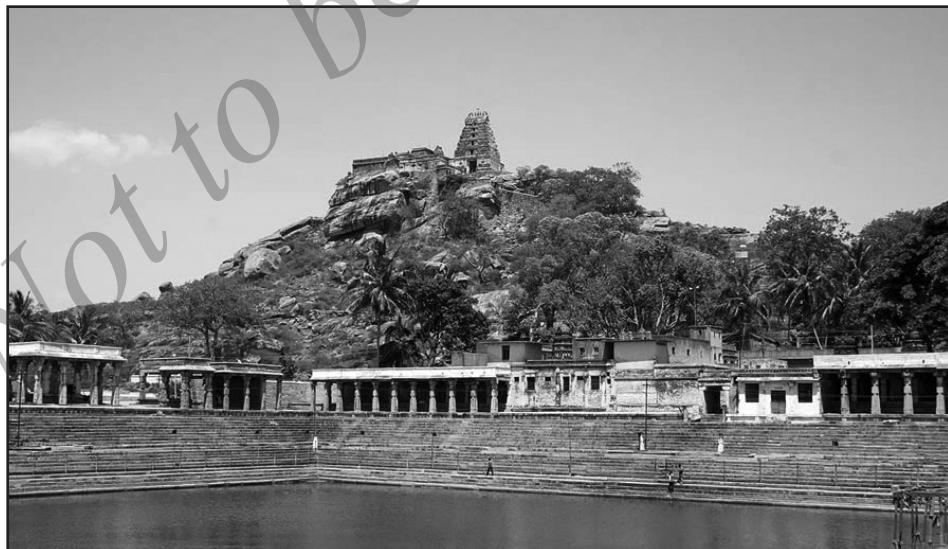
उत्तरम् - युतकम्

चतुर्थः पाठः

यदुगिरिः

कर्णाटकराज्यं पुण्यक्षेत्राणां तीर्थक्षेत्राणाम् ऐतिहासिकस्थलानां च सङ्गमभूमिः।
 ऐतिहासिकेषु तीर्थक्षेत्रेषु अन्यतमस्य मेलुकोटे क्षेत्रस्य परिचयः अत्र प्रदत्तः।

कर्णाटकराज्यस्य मण्ड्यमण्डले नागमङ्गलोपमण्डले शोभते मेलुकोटे इति साधकानां तीर्थक्षेत्रम् । एतत् स्थानं तिरुनारायणपुरं, यादवाद्रिः, नारायणाद्रिः, वेदाद्रिः, यदुगिरिः इत्यपि कथ्यते । 3589 पादपरिमिते उन्नतप्रदशे यदुगिरिशिखरे निर्मितं दुर्गम् अस्ति इति कारणतः एतत् क्षेत्रं ‘मेलुकोटे’ इति प्रसिद्धम् अभवत् । दक्षिणभारते विद्यमानेषु चतुर्षु वैष्णवक्षेत्रेषु मेलुकोटे अन्यतमम् । अत्र श्रीचेलुवनारायणस्वामिमन्दिरम् अत्यन्तं सुन्दरम् अस्ति । पर्वतप्रदेशे स्थितं योगनरसिंहमन्दिरम् अपरं सुन्दरं देवस्थानम् । कृतयुगादारभ्य अत्र पूजा प्रचलति इति विशेषः । ब्रह्मणा पूजितः देवः, तस्य मानसपुत्रेण सनत्कुमारेण भूलोके अत्र प्रतिष्ठापितः इत्यभिप्रायः वर्तते ।

तमिलुनाडुराज्ये चोलराजस्य दुष्कृत्यम् असहमानः
 विशिष्टाद्वैतसिद्धान्तप्रतिपादकः श्रीमद्रामानुजाचार्यः कर्णाटकराज्यस्य
 तोण्डनूरुग्रामम् आगच्छत् । तदा बिद्विदेव इति जैनराजः राज्यं परिपालयति
 स्म । तस्य पुत्री मनोव्याधिना पीडिता आसीत् । पुत्राः रोगं निवारयितुं राजा
 रामानुजाचार्यं प्रार्थितवान् । आचार्यः स्वदिव्यशक्त्या रोगं पर्यहरत् । ततः
 राजा बिद्विदेव वैष्णवमतदीक्षां प्राप्य विष्णुवर्धनो भूत्वा रामानुजाचार्यस्य शिष्यः
 अभवत् ।

श्रीरामानुजाचार्यः क्रिस्ताब्दे १११० तमे वर्षे श्रीचेलुवनारायणम् अत्र
 प्रतिष्ठापितवान् इति ऐतिह्यम् अस्ति । चेलुवनारायणस्वामिमन्दिरम् २८० पादपरिमि
 तं चतुरस्रमस्ति । होस्सल राजा विष्णुवर्धनः अस्य देवालयस्य अभिवृद्धये कारणभूतः

वर्तते । श्रीचेलुवनारायणस्वामिनः मूर्तिः मनोरमा विराजते । अस्य उत्सवमूर्तिः लुण्ठाकैः चोरिता आसीत् । श्रीरामानुजाचार्यः स्वज्ञानदृष्ट्या उत्सवमूर्तिम् अन्विष्य तां मूर्तिम् आनीय उत्सवान् पुनः आरभत । निर्दिष्टदिनेषु स्वामिनं चेलुवनारायणं वैरमुडि, राजमुडि, कृष्णराजमुडि इति विविधैः किरीटैः अलङ्कुर्वन्ति । तत्तदिने वैरमुडि, राजमुडि, कृष्णराजमुडि इत्युद्युत्सवाः आचर्यन्ते । वैरमुडि इत्युत्सवः प्रतिवर्षं फाल्गुणमासस्य पुष्पनक्षत्रकाले वैभवेन आचर्यते । रात्रौ एतमुत्सवं वीक्षितुं लक्षाधिकजनाः अत्र आगच्छन्ति ।

पर्वतप्रदेशे स्थितः योगनरसिंहः, भक्तप्रह्लादस्य तपसः फलरूपेण प्रत्यक्षो बभूव इति विश्वासः अस्ति । एषः देवः चतुर्भुजः भव्यमूर्तिरूपः । कल्याणीतीर्थम्, अक्षन कोल, तङ्गिय कोल, रायगोपुरम्, एकशिलानिर्मिताः 60 पादपरिमितोन्नताः निराधाराः चत्वारः स्तम्भाः इत्यादीनि अत्रत्यानि आकर्षकस्थानानि । धनुष्कोटिः इति तीर्थक्षेत्रं देवालयतः अनल्पे दूरे अस्ति । पुराणकथानुसारं श्रीरामः सीतया सह अत्र आजगाम । तदा सीतायाः स्नानार्थं बाणप्रयोगेण अत्र जलोद्धमनं चकार इति कथा श्रूयते ।

क्षेत्रमिदं मण्ड्यनगरात् 36 कि.मी., पाण्डवपुरतः 29 कि.मी., मैसूरून-गरात् 70 कि.मी., बेङ्गलूरुमहानगरात् 157 कि.मी. दूरे अस्ति । अत्र अनेकानि दर्शनीयानि स्थानानि सन्ति । जक्षणाचारि नाम्ना अमरशिल्पिना अर्धनिर्मितानि चत्वारि राजगोपुराणि, पुराणेषु नयनक्षेत्रम् इति प्रसिद्धं गुहालयद्वयं च वर्तन्ते । एकशिलापर्वतम् उत्कीर्य एतौ गुहालयौ निर्मितौ । अत्र श्रीमन्नारायणः केशवरूपेण

दर्शनम् अयच्छत् । दलवायिसरः, होरगम्ममन्दिरम्, संस्कृतसंशोधनसंसत्,
कर्नाटकसर्वकारस्य प्रथमा संस्कृतमहापाठशाला ‘वेदान्तबोधिनी’ महापाठशाला,
अष्टतीर्थानि च दर्शनयोग्यानि प्रसिद्धस्थलानि वर्तन्ते ।

अभ्यासः

१. एकवाक्येन उत्तरत ।

1. मेलुकोटे कस्मिन् मण्डले अस्ति ?
2. मेलुकोटे इति किमर्थं प्रसिद्धम् अभवत् ?
3. अपूर्णानि राजगोपुराणि केन निर्मितानि ?
4. वैरमुडि इति उत्सवः कदा आचर्यते ?
5. विशिष्टाद्वैतसिद्धान्तप्रतिपादकः कः ?
6. कः राजा श्रीवैष्णवमतदीक्षां स्वीकृतवान् ?

२. रिक्तस्थानं पूरयत ।

1. युगादारभ्य अत्र पूजा प्रचलति ।
2. चेलुवनारायणं विविधैः अलङ्कुर्वन्ति ।
3. इति तीर्थक्षेत्रम् अनल्ये दूरे अस्ति ।
4. बिंदुदेवस्य पुत्री पीडिता ।
5. संस्कृतमहापाठशाला मेलुकोटे क्षेत्रे अस्ति ।

३. विरुद्धपदं लिखत ।

1. उन्नतः 2. अभिवृद्धिः 3. देवः 4. दुष्कृत्यम्

४. पर्यायपदानि लिखत ।

1. आचार्यः 2. लुण्ठाकः 3. राजा 4. पर्वतः

५. सन्धिं विभज्य नाम लिखत ।

1. वेदाद्रिः 2. चतुर्भुजः 3. पर्यहरत् 4. युगादारभ्य

६. विग्रहवाक्यं विलिख्य समासनाम लिखत ।

1. उत्सवमूर्तिः 2. भक्तप्रह्लादः 3. पुराणकथा 4. पाठशाला

७. द्वित्रैः वाक्यैः उत्तरं लिखत ।

1. मेलुकोटे क्षेत्रस्य नामान्तराणि कानि ?
2. बिहूदेवः किमर्थं श्रीवैष्णवदीक्षां स्वीकृतवान् ?
3. मेलुकोटे क्षेत्रे आकर्षकस्थानानि कानि ?
4. धनुष्कोटिविषये का पुराणकथा श्रूयते ?

८. कर्णाटकभाषया आड्गलभाषया वा उत्तरं लिखत ।

1. मेलुकोटे क्षेत्रम् अधिकृत्य लिखत ।
2. मेलुकोटे क्षेत्रे श्रीरामानुजाचार्यस्य योगदानं विवृणुत ।

अवधेयांशः

प्रयोगः	कर्तृपदम्	कर्मपदम्	क्रियापदम्	प्रधानम्
1. कर्तरिप्रयोगः	प्रथमान्तम्	द्वितीयान्तम्	परस्मैपदम् आत्मनेपदम्	कर्ता
2. कर्मणिप्रयोगः	तृतीयान्तम्	प्रथमान्तम्	आत्मनेपदम्	कर्म
3. भावेप्रयोगः	तृतीयान्तम्	नास्ति	आत्मनेपदम्	क्रिया

कर्तरि प्रयोगः	कर्मणि प्रयोगः	भावे प्रयोगः
1. राधा फलं नयति ।	राधया फलं नीयते ।	-
2. भवान् देवं वन्दताम् ।	भवता देवः वन्द्यनाम् ।	-
3. अहं पाठं पठिष्यामि ।	मया पाठः पठिष्यते ।	-
4. लुण्ठाकः धनं चोरितवान् ।	लुण्ठाकेन धनं चोरितम् ।	-
5. पुत्राः जनकं सेवन्ते ।	पुत्रैः जनकः सेव्यते ।	-
6. अहं कृतवान् ।	मया कृतम् ।	-
7. त्वम् अधावः ।	-	त्वया अधाव्यत ।
8. वृद्धः स्वपिति ।	-	वृद्धेन सुप्यते ।
9. कन्याः हसन्ति ।	-	कन्याभिः हस्यते ।
10. शिशुः रोदिति ।	-	शिशुना रुद्यते ।

क्रियाकलापः

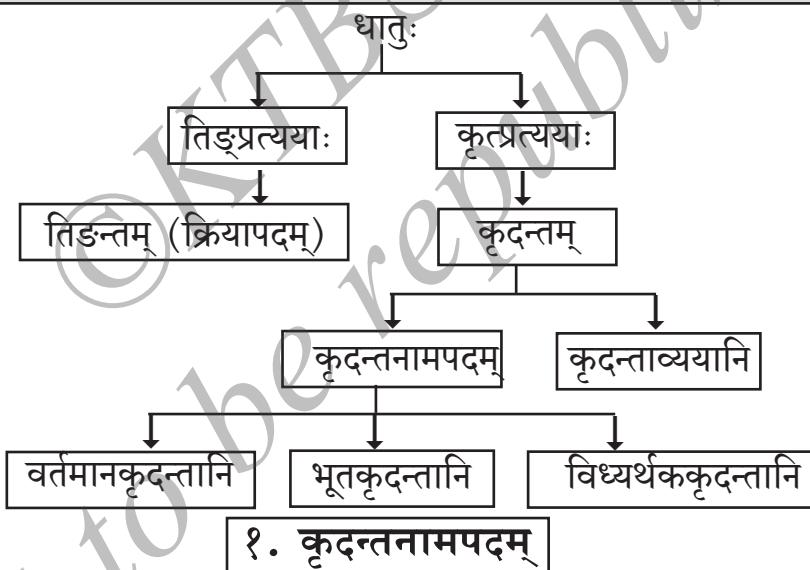
* प्रेक्षणीयान् अंशान् तत्सम्बद्धैः प्रेक्षणीयस्थलैः सह रेखाभिः संयोजयत ।

पञ्चमः पाठः

कृदन्तम्

कृत्-प्रत्ययान्तं पदं कृदन्तम् । धातुना सह कृत् प्रत्यययोगेन कृदन्तम् उत्पद्यते । कृदन्तं नामपदम् अव्ययं वा भवति । अत्र वर्तमानकाले भूतकाले विध्यर्थं च प्रयुज्यमानाः कृतप्रत्ययाः प्रदत्ताः । कृदन्तनामपदानि कृदन्ताव्ययानि च दत्तानि । कृदन्तनामपदानां रूपाणि त्रिषु लिङ्गेषु विभिन्नानि भवन्ति ।

वर्तमानकृदन्तानि

१. शतृ प्रत्ययः -

परस्मैपदिभ्यः धातुभ्यः शतृ (अत्) प्रत्यययोगेन कृदन्तं भवति । यथा -

धातुः	प्रत्ययः	पुलिङ्गे	स्त्रीलिङ्गे	नपुंसकलिङ्गे
भू	शतृ	भवन्	भवन्ती	भवत्
पठ्	शतृ	पठन्	पठन्ती	पठत्

यथा - पठन् रटन् लिखन् पृच्छन् अभ्यस्यन् चिन्तयन् मुहुः ।

अविस्मरन् निजं पाठं छात्रो भवति पण्डितः ॥

२. शानच् प्रत्ययः -

आत्मनेपदिभ्यः धातुभ्यः शानच् (आन) प्रत्ययः भवति । यथा -

धातुः	प्रत्ययः	पुलिङ्गे	स्त्रीलिङ्गे	नपुंसकलिङ्गे
वृत्	शानच्	वर्तमानः	वर्तमाना	वर्तमानम्
शी	शानच्	शयानः	शयाना	शयानम्
शुभ्	शानच्	शोभमानः	शोभमाना	शोभमानम्

भूतकृदन्तानि

१. क्त प्रत्ययः -

भूतकालार्थे सर्वेभ्यः धातुभ्यः क्त (त) प्रत्ययः भवति । यथा -

धातुः	प्रत्ययः	पुलिङ्गे	स्त्रीलिङ्गे	नपुंसकलिङ्गे
पठ्	क्त	पठितः	पठिता	पठितम्
कृ	क्त	कृतः	कृता	कृतम्
ताड्	क्त	ताडितः	ताडिता	ताडितम्
वन्द्	क्त	वन्दितः	वन्दिता	वन्दितम्

२. क्तवतु प्रत्ययः -

भूतकालार्थे सर्वेभ्यः धातुभ्यः क्तवतु (तवत्) प्रत्ययः भवति । यथा -

धातुः	प्रत्ययः	पुलिङ्गे	स्त्रीलिङ्गे	नपुंसकलिङ्गे
गम्	क्तवतु	गतवान्	गतवती	गतवत्
कृ	क्तवतु	कृतवान्	कृतवती	कृतवत्
ज्ञा	क्तवतु	ज्ञातवान्	ज्ञातवती	ज्ञातवत्
दा	क्तवतु	दत्तवान्	दत्तवती	दत्तवत्

विध्यर्थकृदन्तानि

विध्यर्थे धातोः तव्यत्, तव्य, अनीयर् (अनीय) एते प्रत्ययाः भवन्ति ।
एते सकर्मकधातोः कर्मणि अकर्मकधातोः भावे च भवन्ति । यथा -

धातुः	प्रत्ययः	पुलिङ्गः	स्त्रीलिङ्गः	नपुंसकलिङ्गः
कृ	तव्यत्	कर्तव्यः	कर्तव्या	कर्तव्यम्
गम्	तव्य	गन्तव्यः	गन्तव्या	गन्तव्यम्
बुध्	अनीयर्	बोधनीयः	बोधनीया	बोधनीयम्

२. कृदन्ताव्ययानि

तुमुन्, कत्वा इत्यादीनां प्रत्ययानां योगेन निष्पन्नानि कृदन्तरूपाणि अव्ययानि भवन्ति ।

१. तुमुन् प्रत्ययः -

सामान्यतः उद्देशक्रियावाचकधातोः तुमुन् प्रत्ययः भवति । यथा -

धातुः	प्रत्ययः	कृदन्ताव्ययम्
लिख्	तुमुन्	लेखितुम्
कृ	तुमुन्	कर्तुम्

यथा -

हसितुं भ्रमितुं द्रष्टुं खेलितुं खादितुं तथा ।
कथां श्रोतुं च स्वसुं च रोचते शैशवे सदा ॥

२. कत्वा प्रत्ययः -

समानकर्तृक्योः क्रिययोः पूर्वकालिकक्रियावाचकत्वे धातोः कत्वा प्रत्ययः भवति ।

धातुः	प्रत्ययः	कृदन्ताव्ययम्
लिख्	कृत्वा	लिखित्वा
कृ	कृत्वा	कृत्वा

३. ल्यप् आदेशः -

उपसर्गयुक्तेभ्यः धातुभ्यः कत्वाप्रत्ययस्य स्थाने ल्यप् आदेशः भवति ।

यथा

उपसर्गः	धातुः	प्रत्ययः	आदेशः	कृदन्ताव्ययम्
वि	लिख्	क्त्वा	ल्यप्	विलिख्य
उप	कृ	क्त्वा	ल्यप्	उपकृत्य

10

अभ्यासः

१. एकवाक्येन उत्तरत ।

1. कृदन्तं नाम किम् ?
 2. कृदन्तं कथम् उत्पद्यते ?
 3. कदन्तं किं भवति ?

२. संयोजयत ।

अ आ

1. इच्छन् शान्त प्रत्ययः
 2. श्रुत्वा क्तं प्रत्ययः
 3. बोधनीयः कृत्वा प्रत्ययः

4. शोभमानः शतृ प्रत्ययः

5. पठितः अनीयर् प्रत्ययः

३. कृदन्तपदं चित्वा प्रत्ययस्य नाम लिखत ।

1. अहं पत्रं लिख्न् अस्मि ।

2. देवी विराजमाना अस्ति ।

3. बालकेन पाठः पठितव्यः ।

4. अर्जुनः कर्ण दृष्ट्वा शिविरं प्राविशत् ।

5. कृष्णः कालिङ्गसर्पात् जनान् रक्षितवान् ।

6. रजनी विज्ञानं ज्ञातुम् इच्छति ।

7. शिवेन लोकः रक्षितः ।

8. प्रणम्य शिरसा देवं गौरीपुत्रम् ।

४. समूहेतरपदं चित्वा लिखत ।

1. कृत्वा, गत्वा, विमृश्य, नत्वा ।

2. आनीतवान्, कृतवती, दत्तवान्, ज्ञातवान् ।

3. पठनीयः, ताडनीयः, करणीया, वध्यः ।

4. गच्छन्, हसन्, पठन्, ज्ञातुम् ।

५. चतुर्थं पदं लिखत ।

1. नत्वा - क्त्वा प्रत्ययः ; विमृश्य ।

2. कर्तुम् - तुमुन् प्रत्ययः ; वन्दमानः ।

3. ताडितः - त्त प्रत्ययः ; कृतवती ।

4. उथाय - ल्यप् आदेशः ; पश्यन् ।

कृदन्तानि

कृदत्ताव्ययानि				कृदन्तामपदानि			
तुमुन्		वर्तमानकाले		भूतकाले		विश्वर्थ	
धारुः	कृत्वा	ल्प्यप्	शतृ / शान्तच्	कृत्वतु	कृ	तत्वत्	अनीयर्
१	२	३	४ / ५	६	७	८	९
गम्	गन्तुम्	गत्वा	आगत्य	परस्मै / आत्मते	कर्तीरि	कर्मणि / भावे	कर्मणि / भावे
हेऽग्ने॒	ज्ञेऽग्ने॒	ज्ञेऽग्ने॒	ज्ञेऽग्ने॒	गन्ध॑त् / तृती॑/तृ	गत्वान् / वत्	गतः / ता	गन्तव्यः / गमनीयः /
वद्	वक्तुम्	उक्त्वा	प्रोच्य	वदन्	ज्ञेऽग्ने॒	ज्ञेऽग्ने॒	ज्ञेऽग्ने॒
खाद्	खादितुम्	खादित्वा	प्रखाद्य	खादन्	खादित्वान्	खादितः	खादित्वः
हस्	हसितुम्	हसित्वा	विहस्य	हसन्	हसित्वान्	हसितः	हसित्वः
वन्द्	वन्दितुम्	वन्दित्वा	अनुवन्द्य	वन्दमानः	वन्दित्वान्	वन्दितः	वन्दित्वः
लभ्	लभ्युम्	लभ्यत्वा	प्रतलभ्य	लभ्यमानः	लभ्यत्वान्	लभ्यः	लभनीयः
सेव्	सेवितुम्	सेवित्वा	संसेव्य	सेवमानः	सेवित्वान्	सेवितः	सेवनीयः
वर्ध्	वर्धितुम्	वर्धित्वा	संवर्ध्य	वर्धमानः	वर्धित्वान्	वर्धितः	वर्धनीयः
जी	जेतुम्	जित्वा	विजित्य	जयन्	जित्वान्	जितः	जयनीयः
नम्	नन्तुम्	नत्वा	प्रणाम्य	नमन्	नत्वान्	नतः	नमनीयः
भू	भवितुम्	भूत्वा	संभूय	भवन्	भूत्वान्	भूतः	भवनीयः
कृ	कर्तुम्	कृत्वा	संस्कृत्य	कुर्वन्	कृत्वान्	कृतः	करणीयः
क्रीड़	क्रीडितुम्	क्रीडित्वा	विक्रीड्य	क्रीडन्	क्रीडित्वान्	क्रीडितः	क्रीडनीयः

अवधेयांशः

क्रियाकलापः

* वाक्यगतानि कृदन्तपदानि चित्वा प्रत्ययान् निर्दिशत ।

वाक्यम्	कृदन्तम्	प्रत्ययः
अहं जनकेन सह गतवती ।		
विरामं दातुम् अनुमतिः नास्ति ।		
जनाः धन्यभावम् अनुभूतवन्तः ।		
अहं वश्चिता सन्तोषात् ।		
गणेशः देवं नत्वा शालां गच्छति ।		
मया गद्यं पठितव्यम् ।		
लीलया पाठः पठनीयः ।		
रामः विश्रम्य गच्छति ।		

प्रहेलिका

कुलालस्य गृहेऽप्यर्थं तदर्थं हस्तिनापुरे ।
लङ्घायामपि तद्युग्मं यो जानाति स पण्डितः ॥

उत्तरम् - कुम्भकर्णः

षष्ठः पाठः

जीवनयोगः

‘यदिहास्ति तदन्यत्र यन्नेहास्ति न तत् क्वचित्’ इति उक्तिः महाभारतस्य
विषयवैशाल्यं प्रदर्शयति । महाभारतस्य भीष्मपर्वणि विश्वविख्याता
श्रीमद्भगवद्गीता अस्ति । व्यासविरचिते महाभारते युद्धसन्दर्भे भगवान् श्रीकृष्णः
गीताद्वारा अर्जुनं जीवनयोगं बोधयति । भगवद्गीतायाः कर्मभक्तिज्ञानयोगानां
प्रतिनिधिभूताः सारतमाः षट् श्लोकाः अत्र उद्धृताः ।

कर्मण्येवाधिकारस्ते मा फलेषु कदाचन ।
 मा कर्मफलहेतुर्भूर्मा ते सङ्गोऽस्त्वकर्मणि ॥1॥
 कर्मणैव हि संसिद्धिमास्थिता जनकादयः ।
 लोकसङ्ग्रहमेवापि संपश्यन् कर्तुर्मर्हसि ॥2॥
 चतुर्विधा भजन्ते मां जनास्मुकृतिनोऽर्जुन ।
 आर्तो जिज्ञासुरर्थार्थी ज्ञानी च भरतर्षभ ॥3॥
 पत्रं पुष्पं फलं तोयं यो मे भक्त्या प्रयच्छति ।
 तदहं भक्त्युपहृतमश्नामि प्रयतात्मनः ॥4॥
 न हि ज्ञानेन सदृशं पवित्रमिह विद्यते ।
 तत्स्वयं योगसंसिद्धः कालेनात्मनि विन्दति ॥5॥
 श्रद्धावाँल्लभते ज्ञानं तत्परस्संयतेन्द्रियः।
 ज्ञानं लब्ध्वा परां शान्तिमचिरेणाधिगच्छति ॥6॥

कविकाव्यपरिचयः

कविविशेषः -

कविः -	महर्षिः वेदव्यासः ।
कालः -	द्वापरयुगम् ।
देशः -	यमुनानदीद्वीपः ।
कृतयः -	1. अष्टादश पुराणानि ।
2. महाभारतम् ।
3. ब्रह्मसूत्राणि ।

व्यासं वसिष्ठनपारं शक्तेः पौत्रमकल्मषम् ।
 पराशरात्मजं वन्दे शुकतातं तपोनिधिम् ॥

अन्वयार्थः

1. ते = भवतः, कर्मणि = क्रियायाम् एव, अधिकारः = प्रक्रिया, कदाचन = कदा अपि, फलेषु = कर्मफलेषु, मा = अधिकारः नास्ति, कर्मफलहेतुः = क्रियाफलस्य स्वामी कारणं वा, मा भूः = भवान् न भवतु, ते = भवते, अकर्मणि = अक्रियायाम्, सङ्गः = आसक्तिः, मा अस्तु = न भवतु ।

तात्पर्यम्- मानवानाम् अधिकारः केवलं कर्मणि एव फलेषु न कदाचिदपि भवति । मानवः कर्मणः फलस्य स्वामी, कर्मणः कारणं वा नास्ति । किन्तु अकर्मणि आसक्तिः न भवतु ।

2. जनकादयः = जनकादयः पुरातनाः राजानः, कर्मणा एव = कर्ममार्गेण एव, संसिद्धिम् = कार्यसिद्धिम्, आस्थिताः = प्राप्तवन्तः, अपि = च, लोकसङ्ग्रहम् एव = जनानां मार्गदर्शनमेव, संपश्यन् = लक्ष्यीकुर्वन्, कर्तुम् = कार्यं कर्तुम्, अर्हसि = योग्यः भवसि ।

तात्पर्यम् - पुरा जनकादयः राजानः कर्मरताः स्वधर्मम् अनुसरन्तः यशः प्राप्तुवन् । एवं भवानपि जनानां मार्गदर्शनं, धर्मश्च लक्ष्यीकृत्य एव स्वकर्म अनुसरतु ।

3. भरतर्षभ = भारतपुङ्गव, अर्जुन = हे पार्थ, चतुर्विधाः = चतुःप्रकाराः, सुकृतिनः = पुण्यशालिनः, मनुष्याः = जनाः, माम् = मा, भजन्ते = सेवन्ते, आर्तः = दुःखी, जिज्ञासुः = ज्ञानाकांक्षी, अर्थार्थी = भोगापेक्षी, ज्ञानी च = पण्डितः अपि ।

तात्पर्यम् - हे भरतपुङ्गव अर्जुन! चतुर्विधाः पुण्यशालिनः मानवाः मां सेवन्ते । ते च दुःखी, ज्ञानाभिलाषी, ऐहिकभोगापेक्षी पण्डितः च ।

4. यः = यः भक्तः, भक्त्या = प्रीत्या, मे = मह्यम्, पत्रम् = पर्णम्, पुष्पम् = कुसुमम्, फलम् = फलम्, तोयम् = सलिलम्, प्रयच्छति = प्रददाति, भक्त्या = प्रीत्या, उपहृतम् = दत्तम्, प्रयतात्मनः = शुद्धात्मनः तस्य भक्तस्य, तत् = तद्वस्तु, अश्नामि = स्वीकरोमि ।
तात्पर्यम् - शुद्धात्मा यः भक्तः मत्कृते प्रीत्या पर्ण, कुसुमं, फलं, जलं च यच्छति तदहम् आदरेण स्वीकरोमि ।
5. इह = अस्मिन् लोके, ज्ञानेन सदृशम् = ज्ञानेन समम्, पवित्रम् = पावनकरं वस्तु, न विद्यते हि = न वर्तते खलु, कालेन = कालान्तरे, योगसंसिद्धः = योगेन यशः प्राप्य, आत्मनि = हृदि एव, स्वयम् = स्वयम् एव, तत् = तत् ज्ञानम्, विन्दति = प्राप्नोति ।
तात्पर्यम् - लोकेऽस्मिन् ज्ञानसमं पवित्रं किमपि वस्तु नास्ति । मानवः योगसाधकः सन् काले सम्प्राप्ते स्वयम् अनुभवेन तत् ज्ञातुं शक्नोति ।
6. श्रद्धावान् = श्रद्धापूर्णः पुरुषः, तत्परः = आत्मचिन्तनपरः, संयतेन्द्रियः = जितेन्द्रियः, ज्ञानम् = ज्ञानम्, लभते = प्राप्नोति, ज्ञानम् = प्रज्ञानम्, लब्धवा = प्राप्य, अचिरेण = शीघ्रम्, पराम् = श्रेष्ठाम्, शान्तिम् = शान्तस्थितिम्, अधिगच्छति = प्राप्नोति ।
तात्पर्यम् - श्रद्धावान् आत्मचिन्तनपरः जितेन्द्रियः च पुरुषः प्रज्ञानं लभते। सः तदनु ज्ञानं प्राप्य उत्कृष्टं शान्तिं शीघ्रमेव प्राप्नोति ।

अभ्यासः

१. एकवाक्येन उत्तरं लिखत ।

1. कः महाभारतं रचितवान् ?
2. भगवद्रीता महाभारतस्य कस्मिन् पर्वणि अस्ति ?
3. कतिविधाः जनाः देवं भजन्ते ?
4. त्रयः योगाः के ?
5. कः ज्ञानं लभते ?
6. केन सदृशं पवित्रं नास्ति ?

२. रिक्तस्थानं पूरयत ।

1. कर्मण्येवाधिकारस्ते कदाचन ।
2. हि संसिद्धिमास्थिता जनकादयः ।
3. पत्रं पुष्पं फलं तोयं यो मे प्रयच्छति ।
4. तत्स्वयं योगसंसिद्धः विन्दति ।
5. ज्ञानं लब्ध्वा परां अचिरेणाधिगच्छति ।

३. संयोजयत ।

अ	आ
वेदव्यासः	पण्डितः
भगवद्रीता	अर्जुनः
श्रीकृष्णः	भीष्मपर्वणि
पार्थः	महाभारतम्
ज्ञानी	गीताचार्यः

४. विरुद्धपदं लिखत ।

1. सुकृतिनः 2. संयतेन्द्रियः 3. अचिरेण 4. सदृशम्

५. पर्यायपदानि लिखत ।

1. पुष्पम् 2. सलिलम् 3. पत्रम् 4. पवित्रम्

६. श्लोकतात्पर्यं लिखत ।

1. चतुर्विधा भजन्ते मां जनास्सुकृतिनोऽर्जुन ।
आर्तो जिज्ञासुरथर्थी ज्ञानी च भरतर्षभ ॥
2. न हि ज्ञानेन सदृशं पवित्रमिह विद्यते ।
तत्स्वयं योगसंसिद्धः कालेनात्मनि विन्दति ॥

७. द्वित्रैः वाक्यैः उत्तरं लिखत ।

1. कतिविधाः जनाः देवं भजन्ते ? ते च के ?
2. कर्मणः विषये भगवतः अभिप्रायः कः ?

अवधेयांशः

ध्यायतो विषयान्पुंसः सङ्गस्तेषूपजायते ।
सङ्गात् सज्जायते कामः कामात् क्रोधोऽभिजायते ॥
क्रोधाद्वति सम्मोहस्सम्मोहात् स्मृतिविभ्रमः ।
स्मृतिभ्रंशात् बुद्धिनाशः बुद्धिनाशात् प्रणश्यति ॥

क्रियाकलापः

* भगवद्गीतायाः अष्टादश अध्यायानां नामानि लिखत ।

भगवद्गीता	
1.	
2.	
3.	
4.	
5.	
6.	
7.	
8.	
9.	
10.	
11.	
12.	
13.	
14.	
15.	
16.	
17.	
18.	

* कोष्टकगतधातूनां समुचितरूपैः वाक्यानि पूरयत ।

- बालिका पुस्तके | (लिख् - लोट्)
- गुरवः कथाम् | (वद् - लट्)
- बालका: प्रतिदिनम् | (एध् - लोट्)
- छात्रः पठितुं | (यत् - लोट्)

सप्तमः पाठः

एकाग्रता

स्वामी विवेकानन्दः देशभक्तः संन्यासी आसीत् । सः भारतस्य महिमानं विश्वस्तरे प्रादर्शयत् । अल्पे वयसि बहूनि महत्कार्याणि सः कृतवान् । एकाग्रता एव तस्य यशसः कारणम् आसीत् । तस्य एकाग्रतायाः वैशिष्ट्यं परिचाययितुम् एका घटना अत्र प्रदत्ता ।

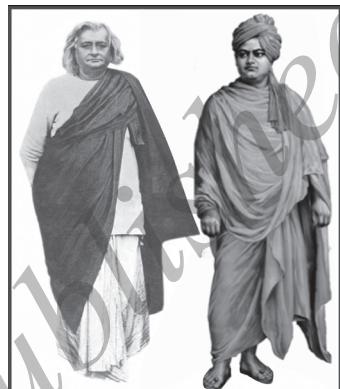
एकदा स्वामी विवेकानन्दः मेरठ नगरं गतवान् । विवेकानन्दाय पठनम् अतीव रोचते स्म । प्रतिदिनं सः स्वशिष्यम् अखण्डानन्दं पुस्तकं स्वीकर्तुं ग्रन्थालयं प्रेषयति स्म । पुस्तकं पठित्वा द्वितीयदिने पुस्तकं पुनः पुस्तकालयं प्रति प्रेषयति स्म ।

एकमासं यावत् एवमेव अभवत् । एतत् दृष्ट्वा ग्रन्थालयस्य ग्रन्थपालः अचिन्तयत् “एषः अखण्डानन्दः मां पीडयितुम् एव आगच्छति । अन्यथा एकेन दिनेन पुस्तकं कथं पठितुं शक्यते ?” इति ।

अपरस्मिन् दिने यदा अखण्डानन्दः पुस्तकं स्वीकर्तुं ग्रन्थालयम् आगतवान्, तदा ग्रन्थपालः कोपेन अपृच्छत् “भोः, एकमासात् पश्यामि । भवान् प्रतिदिनं पुस्तकं स्वीकरोति, द्वितीये दिने प्रतिददाति च । पुस्तकं पठति उत केवलं पृष्ठम् एव परिवर्तयति ? गच्छ, अद्य अहं पुस्तकं न दास्यामि” इति ।

अखण्डानन्दः एतत् सर्वं विवेकानन्दम् अकथयत् । अपरस्मिन् दिने स्वामी विवेकानन्दः स्वयं ग्रन्थालयम् अगच्छत् । तत्र ग्रन्थपालम् अकथयत् “भोः मित्र ! अखण्डानन्दः प्रतिदिनम् एकं पुस्तकं मम निमित्तं स्वीकरोति स्म । मया एतानि सर्वाणि पुस्तकानि पठितानि । यदि भवान् इच्छति तर्हि पठितेभ्यः पुस्तकेभ्यः किमपि प्रष्टं शक्नोति” इति ।

अखण्डानन्दः विवेकानन्दः

एषः सत्यं बदति उत असत्यम् इति परीक्षितुं ग्रन्थपालः पुस्तकेभ्यः कांश्चन प्रश्नान् अपृच्छत् । विवेकानन्दः सर्वेषां प्रश्नानाम् उत्तराणि अयच्छत् । न केवलम् उत्तराणि, अपि तु तस्य विषयस्य उल्लेखः कस्मिन् प्रसङ्गे कस्मिन् पृष्ठे कृतः अस्ति इत्यपि विवरणं क्रमशः अयच्छत् ।

विवेकानन्दस्य मेधावितां दृष्ट्वा ग्रन्थपालः आश्चर्यचकितः जातः । सः स्वस्य अपि च विवेकानन्दस्य स्मरणशक्तेः भेदं विवेकानन्दम् अपृच्छत् । तदा विवेकानन्दः अकथयत् “एकाग्रता पठनार्थम् आवश्यकी वर्तते । मनसः एकाग्रता एव अस्माकं कार्येषु गतिं वर्धयितुं शक्नोति” इति । अनेन प्रकारेण विवेकानन्दः एकाग्रतायाः महत्त्वम् अकथयत् ।

अभ्यासः

१. एकवाक्येन उत्तरत ।

1. स्वामी विवेकानन्दः कुत्र गतवान् ?
2. विवेकानन्दः स्वशिष्यं कुत्र प्रेषयति स्म ?
3. ग्रन्थपालः कां दृष्टा आश्चर्यचकितः जातः ?
4. पठनार्थं का आवश्यकी ?
5. विवेकानन्दस्य शिष्यः कः ?

२. रिक्तस्थानं पूरयत ।

1. विवेकानन्दाय अतीव रोचते स्म ।
2. अखण्डानन्दः पुस्तकं स्वीकर्तुं आगतवान् ।
3. ग्रन्थपालः स्वस्य अपि च विवेकानन्दस्य स्मरणशक्तेः अपृच्छत्।
4. एकाग्रता अस्माकं कार्येषु वर्धयति ।

३. लिङ्गं विभक्तिवचनानि लिखत ।

1. ग्रन्थालयः
2. एकाग्रतायाः
3. पुस्तकेभ्यः
4. प्रश्नान्

४. लकारपुरुषवचनानि लिखत ।

1. प्रेषयति
2. अपृच्छत्
3. अयच्छत्
4. गच्छ

५. विग्रहवाक्यं विलिख्य समाप्तनाम लिखत ।

1. अखण्डानन्दः
2. पुस्तकालयः
3. आश्चर्यचकितः
4. प्रतिदिनम्

६. यथानिर्देशम् उत्तरं लिखत ।

1. “गच्छ अद्य अहं पुस्तकं न दास्यामि”
कः पाठः ? कः अवदत् ? कम् अवदत् ?
2. “मया एतानि सर्वाणि पुस्तकानि पठितानि”
कः पाठः ? कः अवदत् ? कम् अवदत् ?

७. द्वित्रैः वाक्यैः उत्तरं लिखत ।

1. ग्रन्थालयस्य ग्रन्थपालः किम् अचिन्तयत् ?
2. एकाग्रतायाः विषये विवेकानन्दः किम् अवदत् ?

अवधेयांशः

*लृट् लकारः परस्मैपदम् - खेल् धातुः (अङ्गु / To Play)

ए.व.

द्वि.व.

ब.व.

प्र.पु.

खेलिष्यति

खेलिष्यतः

खेलिष्यन्ति

म.पु.

खेलिष्यसि

खेलिष्यथः

खेलिष्यथ

उ.पु.

खेलिष्यामि

खेलिष्यावः

खेलिष्यामः

* लृट् लकारः आत्मनेपदम् - सेव् धातुः (संज्ञेमाङ्गु / To Serve)

ए.व.

द्वि.व.

ब.व.

प्र.पु.

सेविष्यते

सेविष्यते

सेविष्यन्ते

म.पु.

सेविष्यसे

सेविष्यथे

सेविष्यध्वे

उ.पु.

सेविष्ये

सेविष्यावहे

सेविष्यामहे

* लङ् लकारः परस्मैपदम् - लिख् धातुः (भठे/To Write)

	ए.व.	द्वि.व.	ब.व.
प्र.पु.	अलिखत्	अलिखताम्	अलिखन्
म.पु.	अलिखः	अलिखतम्	अलिखत
उ.पु.	अलिखम्	अलिखाव	अलिखाम

* लङ् लकारः आत्मनेपदम् - सेव् धातुः (सेवैमा॒ळ॑/To Serve)

	ए.व.	द्वि.व.	ब.व.
प्र.पु.	असेवत	असेवताम्	असेवन्त
म.पु.	असेवथा:	असेवथाम्	असेवध्वम्
उ.पु.	असेवे	असेवावहि	असेवामहि

क्रियाकलापः

* वाक्यदोषान् परिहृत्य शुद्धं वाक्यं मञ्जूषायां लिखत ।

- आचार्याः छात्रान् बोधयामः ।
- नृपः प्रजाः परिपालयन्ति ।
- यूयं प्रश्नोत्तराणि लिखन्तु ।
- शारदा गृहकार्य करिष्यसि ।

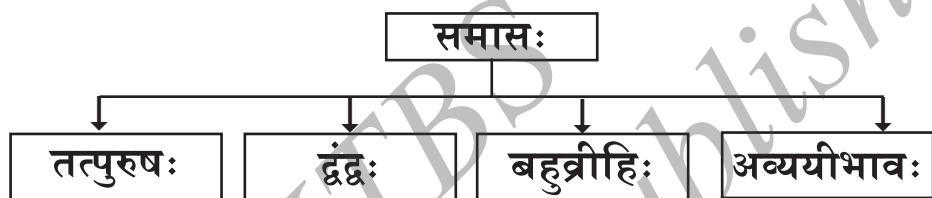
* वाक्यानि भविष्यत्काले परिवर्त्य मञ्जूषायां लिखत ।

- अहं प्रभाते सूर्यं नमामि ।
- सः उत्तराणि लिखति ।
- जन्तवः वने राजन्ते ।
- त्वं गुरुं वन्दसे ।

अष्टमः पाठः

समासः

अर्थानुग्रुणं पदानां संक्षेपः समासः। येन वाक्येन समस्तपदस्य विवरणं क्रियते तत् विग्रहवाक्यम् । अत्र बहुव्रीहिः अव्ययीभावः इति समासद्वयं प्रदत्तम् ।

१. बहुव्रीहिसमासः

लक्षणम् - 'अन्यपदार्थप्रधानः बहुव्रीहिः'। बहुव्रीहिसमासे भेदद्वयम् अस्ति।

१. समानाधिकरणबहुव्रीहिः -

समासघटकानां पूर्वोत्तरपदानां विभक्तिः समाना चेत् समानाधिकरणबहुव्रीहिः ।

उदाहरणानि -

विग्रहवाक्यम्	समस्तपदम्	अर्थः
प्रापः आनन्दः यं सः अधीतं व्याकरणं येन सः महत् बलं यस्य सः लम्बम् उदरं यस्य सः	प्रापानन्दः अधीतव्याकरणः महाबलः लम्बोदरः	बालकः पण्डितः शिवः गणेशः

२. व्यधिकरणबहुत्रीहि: -

समासघटकानां पूर्वोत्तरपदानां विभक्तिः विभिन्ना चेत् व्यधिकरणबहुत्रीहि: ।

उदाहरणानि -

विग्रहवाक्यम्	समस्तपदम्	अर्थः
शूलं पाणौ यस्य सः	शूलपाणिः	शिवः
चक्रं पाणौ यस्य सः	चक्रपाणिः	कृष्णः
पद्मं नाभौ यस्य सः	पद्मनाभः	विष्णुः
चन्द्रः शेखरे यस्य सः	चन्द्रशेखरः	शिवः

२. अव्ययीभावसमासः

लक्षणम् - ‘पूर्वपदर्थप्रधानः अव्ययीभावः’ । अव्ययीभावे प्रायः पूर्वपदम्

अव्ययम् अथवा नपुंसकलिङ्गे प्रथमैकवचने भवति ।

उदाहरणानि -

विग्रहवाक्यम्	समस्तपदम्
क्षणं क्षणं	प्रतिक्षणम्
दिनं दिनं	प्रतिदिनम्
वृक्षस्य समीपम्	उपवृक्षम्
विधिम् अनतिक्रम्य	यथाविधि
रूपस्य योग्यम्	अनुरूपम्
विघ्नानाम् अभावः	निर्विघ्नम्
मुक्तेः पर्यन्तं	आमुक्ति

अभ्यासः

१. एकवाक्येन उत्तरत ।

1. समासः नाम कः ?
2. विग्रहवाक्यं नाम किम् ?
3. बहुत्रीहिसमासः कतिविधः ?
4. अव्ययीभावसमासे प्रायः पूर्वपदं किं भवति ?

२. रिक्तस्थानं पूरयत ।

1. प्रधानः बहुत्रीहिः ।
2. प्रधानः अव्ययीभावः ।
3. पूर्वोत्तरपदानां विभक्तिः समाना चेत् बहुत्रीहिः ।
4. पूर्वोत्तरपदानां विभक्तिः विभिन्ना चेत् बहुत्रीहिः ।

३. समूहेतरपदं चित्वा लिखत ।

1. यथाविधि, अनुरूपम्, आमुक्ति, चक्रपाणिः ।
2. प्राप्तानन्दः, पद्मनाभः, प्रतिदिनं, शूलपाणिः ।
3. महाबलः, शूलपाणिः, पद्मनाभः, चन्द्रशेखरः ।

४. चतुर्थपदं लिखत ।

1. उत्तरपदार्थप्रधानः - तत्पुरुषः ; अन्यपदार्थप्रधानः ।
2. उभयपदार्थप्रधानः - द्वंद्वः ; पूर्वपदार्थप्रधानः ।
3. निर्विघ्नम् - अव्ययीभावः ; महाबलः ।
4. चन्द्रशेखरः - बहुत्रीहिः ; प्रतिक्षणम् ।

५. विग्रहवाक्यं विलिख्य समासनाम लिखत ।

1. अधीतव्याकरणः 2. शूलपाणिः 3. उपवृक्षम् 4. यथाविधि

६. समस्तपदानि लिखित्वा समासनाम लिखत ।

1. लम्बम् उदरं यस्य सः	2. दिनं दिनं
3. महत् बलं यस्य सः	4. विघ्नानाम् अभावः

अवधेयांशः

समासः	लक्षणम्	उदाहरणम्
तत्पुरुषसमासः	उत्तरपदार्थप्रधानः	रामदूतः
कर्मधारयसमासः	विशेषणप्रधानः	नीलोत्पलम्
द्विगुसमासः	सङ्ख्यापूर्वः	पञ्चवटी
द्वन्द्वसमासः	उभयपदार्थप्रधानः	फलपुष्पम्
अव्ययीभावसमासः	पूर्वपदार्थप्रधानः	यथाशक्ति
बहुत्रीहिसमासः	अन्यपदार्थप्रधानः	चक्रपाणिः

* ----- * ----- *

क्रियाकलापः

* कोष्टकस्थपदैः विग्रहवाक्यं पूरयित्वा समस्तपदं चित्वा समासनाम लिखत ।

शक्तिम्, बलम्, लोचनानि, धनम्, विशाले, वाहनम्, समानम्, समीपम्, उदरम्, पुरुषः, मार्गस्य, इन्द्रियाणि

विग्रहवाक्यम्

समस्तपदम् समाप्तः

1. वृक्षस्य उदरम् इव	यस्य सः।	____	____
2. प्रकृष्टं	यस्य सः।	____	____
3. जितानि	येन सः।	____	____
4. उदरं यस्य सः।		____	____
5. त्रीणि	यस्य सः।	____	____
6. निर्गतं	यस्मात् सः।	____	____
7. वीरः	यस्मिन् सः।	____	____
8. अक्षिणी यस्याः सा।		____	____
9. मूषकः	यस्य सः।	____	____
10. गृहस्य	।	____	____
11. अनतिक्रम्य।		____	____
12. मध्ये।		____	____

प्रबलः, यथाशक्ति, जितेन्द्रियः, उपगृहम्, त्रिलोचनः, निर्धनः, सोदरः,
विशालाक्षी, मूषकवाहनः, वीरपुरुषः, वृकोदरः, मध्येमार्गम्

प्रहेलिका

पर्वताग्रे रथो याति भूमौ तिष्ठति सारथिः ।
चलति वायुवेगेन पदमेकं न गच्छति ॥
उत्तरम् - कुलालस्य चक्रम्

नवमः पाठः

इन्दुः क्षीरनिधाविव

अयं पद्यभागः रघुवंशस्य प्रथमसर्गात् उद्भूतः । अत्र कालिदासः सूर्यवंशस्य
आदर्शप्रायस्य नृपस्य दिलीपस्य सदुणान् कीर्तयति । राजश्रेष्ठः दिलीपः
क्षीरसागरे चन्द्रः इव समुद्भूतः इति कविः वर्णयति ।

शैशवेऽभ्यस्तविद्यानां यौवने विषयैषिणाम् ।
वार्धके मुनिवृत्तीनां योगेनान्ते तनुत्यजाम् ॥1॥

रघूणामन्वयं वक्ष्ये तनुवाग्विभवोऽपि सन् ।
तदुणैः कर्णमागत्य चापलाय प्रचोदितः ॥2॥

तदन्वये शुद्धिमति प्रसूतः शुद्धिमत्तरः ।
दिलीप इति राजेन्दुः इन्दुः क्षीरनिधाविव ॥3॥

व्यूढोरस्को वृषस्कन्धः शालप्रांशुर्महाभुजः ।
आत्मकर्मक्षमं देहं क्षात्रो धर्म इवाश्रितः ॥4॥

आकारसदृशप्रज्ञः प्रज्ञया सदृशागमः ।
आगमैः सदृशारम्भ आरम्भसदृशोदयः ॥5॥

प्रजानामेव भूत्यर्थं स ताभ्यो बलिमग्रहीत् ।
सहस्रगुणमुत्स्वष्टुमादत्ते हि रसं रविः ॥6॥

स वेलावप्रवलयां परिखीकृतसागराम् ।
अनन्यशासनामुर्वीं शाशसैकपुरीमिव ॥7॥

कविकाव्यपरिचयः

- कविः** - कालिदासः ।
कालः - क्रिस्ताब्दः प्रथमं चतुर्थं पञ्चमं वा
शतकम् ।
देशः - जन्मस्थानं काश्मीरः । वासस्थानम् उज्जयिनी ।
कृतयः - महाकाव्यद्वयम् - 1. रघुवंशम्
2. कुमारसम्भवम् ।
खण्डकाव्यद्वयम् - 1. ऋतुसंहारः 2. मेघदूतम् ।
नाटकानि - 1. अभिज्ञानशाकुन्तलम्
2. मालविकाम्बिमित्रम् 3. विक्रमोर्वशीयम् ।
कविविशेषः - पुरा कवीनां गणनाप्रसङ्गे कनिष्ठिकाधिष्ठितकालिदासः ।
अद्यापि तत्तुल्यकवेरभावात् अनामिका सार्थवती बभूव ॥

अन्वयार्थः

1. शैशवे = बाल्यकाले, अभ्यस्तविद्यानाम् = अधीतविद्यानाम्, यौवने = तारुण्यसमये, विषयैषिणाम् = प्रापञ्चिकविषयसुखेच्छुकाणाम्, वार्धके = वृद्धावस्थायाम्, मुनिवृत्तीनाम् = ऋषितुल्यजीवनानाम्, अन्ते = अवसानकाले, योगेन = भगवतः ध्यानेन, तनुत्यजाम् = शरीरत्यागं कुर्वताम् ।

तात्पर्यम् - रघुवंशीयाः राजानः बाल्यकाले एव अधीतशास्त्राः, यौवने गृहस्थाश्रमिणः भूत्वा धर्मनिरताः, वार्धके ऋषितुल्यजीवनं कुर्वन्तः, जीवनान्ते योगमार्गेण च भौतिकदेहं त्यजन्ति स्म ।

2. तनुवाग्विभवः अपि = अल्पवाक्षौशलसम्पन्नः चेदपि अहं कालिदासः, तद्गुणैः = रघुकुलचक्रवर्तीनां चरितैः, कर्णम् = श्रवणेन्द्रियम्, आगत्य = प्राप्य, चापलाय = चपलगुणात्, प्रचोदितः सन् = प्रभावितः भूत्वा, रघूणाम् = रघुवंशराजानाम्, अन्वयम् = वंशचरितम्, वक्ष्ये = वदामि ।

तात्पर्यम् - रघुवंशीयाः राजानः गुणसम्पन्नाः, अहं तु केवलम् अल्पज्ञः चेदपि तेषां गुणैः आकृष्टः सन् तेषां वंशानुचरितं संक्षेपेण कथयितुम् उत्साहपूर्णोऽस्मि ।

3. शुद्धिमति = पवित्रे, तदन्वये = तस्मिन् रघुवंशे, शुद्धिमत्तरः = अतीव परिशुद्धः, दिलीपः इति = दिलीपः नाम, राजेन्दुः = राजश्रेष्ठः, क्षीरनिधौ = क्षीरसागरे, इन्दुः इव = चन्द्रः इव, प्रसूतः = जननं प्राप्तवान् ।

तात्पर्यम् - इक्ष्वाकुवंशः पूर्वेव अत्यन्तं शुद्धः आसीत् । तं वंशम् इतोऽपि
शुद्धं कर्तुं दिलीपः इति राजश्रेष्ठः क्षीरसागरे चन्द्रः इव सञ्जातः ।

4. **व्यूढोरस्कः** = विशालवक्षस्थलः, **वृषस्कन्धः** = वृषभस्य इव
बलिष्ठभुजवान्, **शालप्रांशुः** = शालवृक्षः इव उन्नतः, **महाभुजः** =
आजानुबाहुः, आत्मकर्मक्षमम् = स्वकार्यं कर्तुं समर्थम्, **देहम्** = शरीरम्,
क्षात्रः धर्मः इव = मूर्तिमान् क्षत्रियधर्मः इव आश्रितः = प्राप्तः आसीत्।
तात्पर्यम् - सः दिलीपः विशालवक्षस्थलः धीरः बलिष्ठः च आसीत्
। आजानुबाहुः भूत्वा शालवृक्षः इव उन्नतः असीत् ।
स्वकीयक्षत्रियधर्मस्य पालनार्थं समर्थं देहं प्राप्य मूर्तिमान्
क्षात्रधर्मः इव आसीत् ।

5. **आकारसदृशप्रज्ञः** = रूपानुगुणबुद्धिमान्, **प्रज्ञया** = बुद्ध्या अनुगुणम्,
सदृशागमः = शास्त्रज्ञः, आगमैः = शास्त्रज्ञानानुगुणम्, **सदृशारम्भः** =
कार्यासक्तः, आरम्भसदृशोदयः = कार्यानुगुणं फलवान् आसीत् ।

तात्पर्यम् - तस्य आकारानुसारं प्रज्ञा, प्रज्ञया तुल्यं शास्त्रज्ञानं,
शास्त्रज्ञानानुगुणं कार्याणि, कार्यानुगुणं फलं च शृङ्खलया
दिलीपः प्राप्नोति स्म ।

6. **सः** = दिलीपः, **प्रजानाम्** = प्रजावर्गस्य, **भूत्यर्थम् एव** = सुखार्थम्
एव, **ताभ्यः** = प्रजाभ्यः, **बलिम्** = शुल्कम्, **अग्रहीत्** = स्वीकृतवान्,
रविः = सूर्यः, **सहस्रगुणम्** = सहस्रगुणकं जलम्, **उत्सर्ष्टुम्** =
प्रत्यर्पयितुम्, **रसम्** = जलम्, आदत्ते = स्वीकरोति, हि = खलु ।

तात्पर्यम् - केवलं प्रजानां हितमेव वाञ्छन् दिलीपः प्रजाभ्यः शुल्कादिकं
स्वीकरोति स्म । यथा सूर्यः भूमिस्थं जलं स्वीकृत्य वृष्टिरूपेण
सहस्रगुणकं जलं भूमिं प्रत्यर्पयति तथा तस्य व्यवहारः आसीत् ।

7. सः = दिलीपः, वेलावप्रवलयाम् = समुद्रतरङ्गनिर्मितदुर्गप्राकाराम्,
 परिखीकृतसागराम् = मेखलीकृतसागराम्, अनन्यशासनाम् = अन्यनृपै:
 शासितुम् अशक्याम्, उर्वीम् = भूमिम्, एकपुरीमिव = एकं नगरमिव,
 शशास = पालितवान्।

तात्पर्यम् - सः दिलीपः समुद्रतरङ्गनिर्मितदुर्गप्राकारां, सागरतटमेव परिखा
 इव धृताम्, अन्यनृपेण शासितुम् अशक्याम्, भूमिम् एकनगरम्
 इव परिपालितवान् ।

अभ्यासः

१. एकवाक्येन उत्तरत ।

1. के शैशवे अभ्यस्तविद्याः आसन् ?
2. तनुवाग्विभवः कः ?
3. कः इन्दुः क्षीरनिधाविव प्रसूतः ?
4. दिलीपः कः इव प्रांशुः आसीत् ?
5. दिलीपः भूमिं काम् इव शशास ?

२. रिक्तस्थानं पूरयत ।

1. वार्धके ।
2. इन्दुः ।
3. धर्म इवाश्रितः ।
4. आदत्ते हि रसं ।
5. प्रचोदितः ।

३. पर्यायपदं लिखत ।

1. देहः 2. इन्दुः 3. रविः 4. पुरी

४. सन्धिं विभज्य नाम लिखत ।

1. भूत्यर्थं 2. योगेनान्ते 3. तदन्वये 4. राजेन्दुः

५. विग्रहवाक्यं विलिख्य समासनाम लिखत ।

1. व्यूढोरस्कः 2. क्षीरनिधिः 3. महाभुजः 4. सदृशारम्भः

६. श्लोकतात्पर्यं कण्ठिकभाषया आड्ग्लभाषया वा लिखत ।

1. शैशवेऽभ्यस्तविद्यानां यौवने विषयैषिणाम् ।

वार्धके मुनिवृत्तीनां योगेनान्ते तनुत्यजाम् ॥

2. आकारसदृशप्रज्ञः प्रज्ञया सदृशागमः ।

आगमैः सदृशारम्भं आरम्भसदृशोदयः ॥

७. द्वित्रैः वाक्यैः उत्तरं लिखत ।

1. रघुवंशीयराजाः कथम् आसन् ?

2. कीदृशीम् उर्वी दिलीपः एकपुरीमिव शशास ?

८. कण्ठिकभाषया आड्ग्लभाषया वा उत्तरं लिखत ।

1. दिलीपः कीदृशः राजा आसीत् इति वर्णयत ।

2. दिलीपस्य शासनपद्धतिं विवृणुत ।

अवधेयांशः
पञ्चमहाकाव्यानि

कविः	महाकाव्यम्	कविः	महाकाव्यम्
कालिदासः	रघुवंशम्, कुमारसम्भवम्	भारविः	किरातार्जुनीयम्
माघः	शिशुपालवधम्	श्रीहर्षः	नैषधीयचरितम्

क्रियाकलापः

* मञ्जूषायां प्रदत्तैः समुचितपदैः रिक्तस्थानानि पूर्यत ।

शैशवे	
यौवने	
वार्धके	
प्रजा	
आरम्भः	
उदयः	

अभ्यस्तविद्याः, आकारसदृशी, विषयैषिणः,
 आगमसदृशः, मुनिवृत्तयः, आरम्भसदृशः

दशमः पाठः

कारकम्

भाषाप्रयोगकौशलसम्पादनाय वर्णपदवाक्यज्ञानम् अत्यावश्यकम्।
एतेषां सहसम्बन्धाभिज्ञानाय विभक्तिकारकयोः ज्ञानं सहकरोति । कारकाणां
ज्ञानेन विना वाक्यप्रयोगः दुष्करः। अतः कारकाणां परिचयः अत्र सङ्घेण
प्रदत्तः ।

वाक्येषु प्रधानतया कर्तृकर्मक्रियापदानि भवन्ति । अत्र यत् पदं
क्रियापदेन सह अन्वयं प्राप्नोति तत् पदं कारकम् इत्युच्यते । अथवा यत्
पदं क्रियां जनयति तत् कारकं भवति । यथा - ‘बालकः पठति’ इत्यत्र
पठति इति क्रियापदम् । बालकः अत्र पठनस्य कर्ता । अत्र बालकः एव
क्रियां जनयति । अतः तत् पदं कारकं भवति । संस्कृते षट् कारकाणि सन्ति ।
एतानि कारकाणि विभक्तिभिः एव प्रोच्यन्ते ।

कारकाणि	विभक्त्यः	उदाहरणानि
1. कर्तृकारकम्	प्रथमा	बालकः पठति
	तृतीया	बालकेन पठयते
	षष्ठी	बालकस्य पठनम्
2. कर्मकारकम्	द्वितीया	श्लोकं लिखति
	प्रथमा	श्लोकः लिख्यते
	षष्ठी	श्लोकस्य लेखनम्
3. करणकारकम्	तृतीया	कन्दुकेन क्रीडति

4. सम्प्रदानकारकम्	चतुर्थी	मित्राय ददाति
5. अपादानकारकम्	पञ्चमी	वृक्षात् पतति
6. अधिकरणकारकम्	सप्तमी	विद्यालये पठति

सर्वकारकयुतम् एकं वाक्यम् अत्र उदाहरणरूपेण प्रदत्तम् । तद्यथा -

रमेशः पुस्तकं हस्तेन मित्राय स्यूतात् विद्यालये ददाति

रमेशः

ददाति

पुस्तकं

विद्यालये

हस्तेन

स्यूतात्

मित्राय

अवधेयांशः

कारकाभ्यासः

1. बालकः ददाति ।
2. बालकः पत्रं ददाति।
3. बालकः पत्रं हस्तेन ददाति।
4. बालकः पत्रं हस्तेन मित्राय ददाति।
5. बालकः पत्रं हस्तेन मित्राय स्यूतात् ददाति।
6. बालकः पत्रं हस्तेन मित्राय स्यूतात् विद्यालये ददाति।

अभ्यासः

१. अधस्तनवाक्येषु विद्यमानानि कारकाणि लिखत ।

1. छात्रः पाठं पठति।
2. पुत्राय जनकः धनं ददाति ।
3. गृहे भोजनं खादामः ।
4. सा पत्रं लेखन्या लिखति ।
5. हस्तात् सुधाखण्डः पतति ।

२. योजयत ।

1. हस्तेन सम्प्रदानम्
2. पादपात् कर्ता
3. रामाय करणम्
4. शालायाम् अपादानम्
5. सुरेशः अधिकरणम्

* * * * *

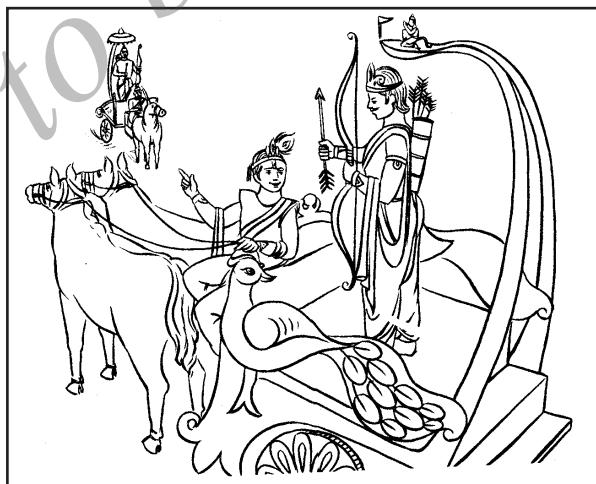
एकादशः पाठः

मिथ्याभिमानः

जगति धनुर्विद्यायाम् अप्रतिमशूरः इति कारणात् अर्जुनस्य अत्यन्तम्
अहङ्कारः आसीत्। किन्तु तस्य अहङ्कारः मिथ्या इति श्रीकृष्णेन अत्र प्रदर्शयते।
मानवस्य आत्मविश्वासः भवेत् किन्तु अभिमानः न भवेत् इति एषा घटना
निरूपयति ।

कुरुक्षेत्रे कौरवपाण्डवानां मध्ये भीषणं युद्धं प्रचलति स्म । सर्वत्र
हाहाकारः आसीत्। एकस्मिन् दिने अर्जुनः कर्णः च युद्धार्थं युद्धभूमौ
उपस्थितौ । कर्णार्जुनयोः भीषणं युद्धं प्रवृत्तम् । उभयोः वीरतां दृष्ट्वा सर्वे
आश्चर्यचकिताः ।

युद्धकाले एकः प्रसङ्गः उद्भूतः । अर्जुनस्य बाणप्रहरेण कर्णस्य रथः
एकं योजनं प्रतिसरति स्म । किन्तु कर्णस्य बाणप्रहरेण अर्जुनस्य रथः
किञ्चिन्मात्रं प्रतिसरति स्म । युद्धसमये अर्जुनस्य सारथिः कृष्णः आसीत् ।
कृष्णः एतत् सर्वं दृष्ट्वा वारं वारं “साधु कर्ण साधु” इति कर्णं साधुवादैः
अभिनन्दति स्म ।

एतत् सर्वं दृष्टा कोपाविष्टः अर्जुनः कृष्णम् अपृच्छत् - ‘हे मधुसूदन !
मम बाणप्रहरेण कर्णस्य रथः योजनपरिमितं दूरं गच्छति, तथापि मह्यं साधुवादं
न ददाति भवान् । कर्णस्य बाणप्रहरेण मम रथः किञ्चिन्मात्रं पृष्ठतः गच्छति,
तथापि भवान् कर्णाय साधुवादं यच्छति । एवं किमर्थम् ?’

एतत् श्रुत्वा, हसन् कृष्णः अकथयत् - ‘हे कौन्तेय ! ध्यानपूर्वकं
शृणु । भवतः रथे सारथिः अहं स्वयम् अस्मि । अन्यत् च भवतः रथस्य
पताकायां पवनपुत्रः हनूमान् स्वयं विराजते । मम हनूमतः च भारेण
भवतः रथः भारयुक्तः बलवान् च अस्ति । तथापि कर्णस्य बाणप्रहरेण
भवतः रथः पृष्ठतः गच्छति । चिन्तयतु, यदि अहं हनूमान् च भवतः
रथात् अथः अवतरावः तर्हि भवतः का गतिः भवेत् ?’ इति कृष्णस्य
वचनं श्रुत्वा अर्जुनः अन्ते यथार्थं ज्ञातवान् । सः अहङ्कारं त्यक्त्वा
कृष्णस्य पादयोः पतित्वा क्षमां याचितवान् । अनेन प्रकारेण कृष्णेन
अर्जुनस्य मिथ्याभिमानः खण्डितः ।

अभ्यासः

१. एकवाक्येन उत्तरत ।

1. केषां मध्ये भीषणं युद्धं प्रचलति स्म ?
2. अर्जुनस्य बाणप्रहरेण कर्णस्य रथः कियत् दूरं प्रतिसरति स्म ?
3. कृष्णः कर्ण कैः अभिनन्दति स्म ?
4. कर्णार्जुनयोः कीदृशं युद्धं प्रवृत्तम् ?
5. अर्जुनः अन्ते किं ज्ञातवान् ?

२. रिक्तस्थानं पूरयत ।

1. उभयोः दृष्ट्वा सर्वे आश्चर्यचकिताः ।
2. हे कौन्तेय श्रृणु ।
3. कृष्णेन अर्जुनस्य खण्डितः ।
4. अर्जुनस्य रथः प्रतिसरति स्म ।
5. अर्जुनस्य सारथिः आसीत् ।

३. पर्यायपदं लिखत ।

1. मधुसूदनः
2. कौन्तेयः
3. साधुवादः
4. हनूमान्

४. यथानिर्देशम् उत्तरं लिखत ।

1. ‘भवतः का गतिः भवेत् ।’
कः पाठः ? कः अवदत् ? कम् अवदत् ?
2. ‘भवान् कर्णाय साधुवादं यच्छति ।’
कः पाठः ? कः अवदत् ? कम् अवदत् ?

५. द्वित्रैः वाक्यैः उत्तरं लिखत ।

1. अर्जुनः कृष्णं किम् अपृच्छत् ?
2. कर्णार्जुनयोः युद्धं कथम् आसीत् ?

६. कर्णाटिकभाषया आड्ग्लभाषया वा उत्तरं लिखत ।

1. कृष्णेन अर्जुनस्य मिथ्याभिमानः कथं खण्डितः ?
2. कृष्णः अर्जुनं कथं समाधते इति विवृणुत ।

अवधेयांशः

प्रयोगविशेषः

* लट् लकारेण सह 'स्म' इति पदं यदा उपयुज्यते तदा वर्तमानकालार्थकस्य लट् लकरारस्य भूतकालार्थः भवति । तत्र पाणिनीयं सूत्रम् - 'लट् स्मे' ।

यथा -

वर्तमानकालः	भूतकालः
प्रतिसरति	प्रतिसरति स्म
प्रयच्छति	प्रयच्छति स्म
गच्छति	गच्छति स्म
पालयति	पालयति स्म
पठति	पठति स्म
शृणोति	शृणोति स्म
अभिनन्दति	अभिनन्दति स्म

* अभितः, परितः, प्रति इत्यादीनाम् अव्ययानां योगे तत्सम्बद्धपदस्य द्वितीया विभक्तिः भवति । यथा -

1. गुरुम् अभितः शिष्याः उपविशन्ति ।	2. नदीम् अभितः ग्रामः दृश्यते ।
3. कृष्णं परितः गोपिकाः नृत्यन्ति ।	4. नगं परितः यन्त्रागाराणि विद्यन्ते ।
5. अहं ग्रामं प्रति गच्छन् अस्मि ।	6. सः अध्यापकं प्रति पत्रं लिखति ।

क्रियाकलापः

* मञ्जूषायां दत्तानि पदानि उपयुज्य वाक्यानि पूरयत ।

मृतः, बाणप्रयोगं, व्याधः, वेदनया, वनं, वराहं,
विदीर्णवान्, आक्रमणं, ब्रणः

कश्चन आसीत् ।
सः एकदा गतवान् ।
तत्र एकं दृष्टवान् ।
महता आनन्देन सः वराहं कृतवान् ।
वराहस्य शरीरे महान् जातः ।
तदा वराहः कोपेन व्याधस्य उपरि कृतवान् ।
तस्य शरीरं स्वदन्ताभ्यां च ।
तेन व्याधः ।
ब्रणस्य कारणात् वराहोऽपि मृतः ।

द्वादशः पाठः

सूक्तिपीयूषम्

कण्ठपाठः करणीयः

सूक्तिः नाम सुभाषितम् । संस्कृतसाहित्ये बहूनि रम्याणि सुभाषितानि दृश्यन्ते ।
सुभाषितानि नीतिं, तत्त्वं, लोकव्यवहारं च बोधयन्ति । तेषाम् अध्ययनेन ज्ञानं
व्यवहारकौशलं च वर्धते ।

1. शीलं शौर्यमनालस्यं पाण्डित्यं मित्रसङ्ग्रहः ।
अचोरहरणीयानि पञ्चतात्यक्षयो निधिः ॥
2. सदयं हृदयं यस्य भाषितं सत्यभूषितम् ।
कायः परहिते यस्य कलिस्तस्य करोति किम् ॥
3. शिक्षा क्षयं गच्छति कालपर्यात्
सुबद्धमूला निपतन्ति पादपाः ।
जलं जलस्थानगतं च शुष्यति
हुतं च दत्तं च तथैव तिष्ठति ॥
4. आरम्भगुर्वी क्षयिणी क्रमेण
लघ्वी पुरा वृद्धिमती च पश्चात् ।
दिनस्य पूर्वार्धपरार्धभिन्ना
छायेव मैत्री खलसज्जनानाम् ॥

5. मनसि वचसि काये पुण्यपीयूषपूर्णा:
त्रिभुवनमुपकारश्रेणिभिः प्रीणयन्तः ।
परगुणपरमाणून्पर्वतीकृत्य नित्यं
निजहृदि विलसन्तस्सन्ति सन्तः कियन्तः ॥

अन्वयार्थः

1. शीलम् = सच्चारित्र्यम्, शौर्यम् = शूरता, अनालस्यम् = सक्रियता, पाण्डित्यम् = वैदुष्यम्, मित्रसङ्ग्रहः = सुहृदां समूहः, एतानि = इमानि, पञ्च = पञ्च विषयाः, अचोरहरणीयानि = चोरैः अपहर्तुम् अशक्यानि, अक्षयः = अक्षीणः, निधिः = सम्पत्।

तात्पर्यम् - सच्चारित्र्यं, शूरता, चातुर्य, प्राज्ञता, स्नेहसमूहः इति पञ्च सम्पदः चोरैः अपहर्तुम् अशक्याः।

2. यस्य = यस्य मनुष्यस्य, हृदयम् = चित्तम्, सदयम् = कृपापूर्णम्, भाषितम् = वचनम्, सत्यभूषितम् = सत्यभूयिष्ठम्, यस्य = यस्य मनुष्यस्य, कायः = शरीरम्, परहिते = अन्येषाम् उपकाराय भवति, तस्य = तस्य मनुष्यस्य, कलिः = कलिपुरुषः, किं करोति = किं कर्तुं शक्नोति।

तात्पर्यम् - यस्य मनुजस्य मनः करुणापूर्ण, वचनं सत्ययुक्तं, देहः परोपकाराय च भवति तं पुरुषं कालपुरुषः किमपि कर्तुं न शक्नोति ।

3. कालपर्यात् = कालक्रमेण, शिक्षा = विद्या, क्षयम् = नाशम्, गच्छति = प्राप्नोति, सुबद्धमूलाः = रूढमूलाः, पादपाः = वृक्षाः, निपतन्ति = धराशायिनः भवन्ति, जलस्थानगतम् = नदीतटाकादिगतम्,

जलम् = तोयम्, **शुष्यति** = शुष्कीभवति, **हुतं च** = कृतं हवनादिकं पुण्यकर्म, **दत्तं च** = कृतं दानं च, **तथा एव** = तद्वत् शाश्वतम् एव, **तिष्ठति** = चिरकालं स्थास्यति ।

तात्पर्यम् - कालक्रमेण अधीता विद्या अपि अनभ्यासेन क्षीणा भवति, गच्छति काले रूढमूलाः वृक्षाः अपि नाशं गच्छन्ति, कालान्तरेण जलाशयाः अपि शुष्काः भवन्ति । किन्तु हवनादिकस्य पुण्यकर्मणः फलं दानादिकस्य फलं च शाश्वतं तिष्ठति ।

4. **आरम्भगुर्वी** = प्रारम्भे दीर्घा, **क्रमेण** = कालान्तरे, **क्षयिणी** = क्षीयमाणा, **पुरा** = पूर्वम्, **लघ्वी** = क्षीणा, **पश्चात्** = अनन्तरम्, **वृद्धिमती च** = वर्धमाना च, **दिनस्य** = दिवसस्य, **पूर्वार्धपरार्धभिन्ना** = पूर्वाह्निपराह्नयोः भिन्नरूपा, **छाया इव** = आतपछाया इव, **खलसज्जनानां** = दुर्जनसज्जनानां, **मैत्री** = मित्रता भवति ।

तात्पर्यम् - दुर्जनैः सह क्रियमाणा मित्रता पूर्वाह्नस्य छायेव आदौ दीर्घा पश्चात् क्षयिणी, तथा सुजनैः सह क्रियमाणा मैत्री अपराह्नस्य छायेव आदौ क्षयिणी तदनु दीर्घा च भवति ।

5. **मनसि** = चित्ते, **वचसि** = वचने, **काये** = शरीरे, **पुण्यपीयूषपूर्णाः** = पुण्यामृतपूर्णाः, **त्रिभुवनम्** = लोकत्रयम्, **उपकारश्रेणिभिः** = उपकारसहस्रैः, **प्रीणयन्तः** = तृप्तं कुर्वन्तः, **परगुणपरमाणून्** = अन्यसदुण्णलवलेशान्, **पर्वतीकृत्य** = पर्वतवत् बृहत्कृत्वा, **नित्यम्** = सदा, **निजहृदि** = स्वान्तःकरणे, **विलसन्तः** = विराजमानाः, **सन्तः** = सज्जनाः, **कियन्तः** = कति, **सन्ति** = वर्तन्ते ।

तात्पर्यम् - मनोवाक्यायेषु पुण्यामृतपूर्णाः, त्रिलोकम् अपि उपकारसहस्रैः तर्पयन्तः, अन्यजनेषु विद्यमानान् सदुण्णलवलेशानपि पर्वतवत्

बृहत्कृत्वा वर्णयन्तः स्वयं निजहृदि विलसन्तः सन्तः
अङ्गुलीगणनीयाः एव सन्ति ।

अभ्यासः

१. एकवाक्येन उत्तरत ।

1. अक्षयाः निधयः कति सन्ति ?
2. कालपर्ययात् का क्षयं गच्छति ?
3. किं तथैव तिष्ठति ?
4. केषां मैत्री छायेव भवति ?
5. सन्तः कान् पर्वतीकुर्वन्ति ?

२. रिक्तस्थानं पूरयत ।

1. पूर्वार्धपरार्धभिन्ना ।
2. जलं च शुष्यति ।
3. पञ्चैतानि निधिः ।
4. सत्यभूषितम् ।
5. मनसि वचसि काये ।

३. संयोजयत ।

अ	आ
1. सुबद्धमूलाः	विलसन्तः
2. मित्रसङ्ग्रहः	सदयम्
3. लघ्वी	निधिः
4. सन्तः	गुर्वी
5. हृदयम्	पादपाः

४. विरुद्धपदं लिखत ।

1. क्षयिणी	2. अक्षयः
3. उपकारः	4. पीयूषम्

५. पर्यायपदं लिखत ।

1. कायः	2. पश्चात्
3. शिक्षा	4. सन्तः

६. सन्धिं विभज्य नाम लिखत ।

1. कलिस्तस्य	2. छायेव
3. तथैव	4. पञ्चैतानि

७. श्लोकं पूरयत ।

1. शीलं शौर्यम्	।
	निधिः॥
2. सदयं	।
	किम् ॥

८. द्वित्रैः वाक्यैः उत्तरं लिखत ।

1. पञ्च अचोरहरणीयानि कानि ?
2. कालान्तरे कानि विनश्यन्ति ?
3. खलसञ्जनानां मैत्री कीदृशी भवति इति वर्णयत ।
4. सन्तः कीदृशाः भवन्ति इति विवृणुत ।

अवधेयांशः

केचन सुभाषितग्रन्थाः

ग्रन्थकर्ता	ग्रन्थः	ग्रन्थकर्ता	ग्रन्थः
शार्ङ्गधरः	शार्ङ्गधरपद्धतिः	सायणाचार्यः	सुभाषितसुधानिधिः
जल्हणः	सूक्तिमुक्तावलिः	सिद्धचन्द्रमणिः	सूक्तिरत्नाकरः
वल्लभदेवः	सुभाषितावली	श्रीधरदासः	सदुक्तिकण्मृतम्
विजयसेनसूरीः	सूक्तिरत्नावली	शिल्हणः	शान्तिशतकम्
सुन्दरदेवः	सूक्तिसुन्दरः	हरिदासः	प्रस्तावरत्नाकरः
कुसुमदेवः	दृष्टान्तकलिका	अमितगतिः	सुभाषितरत्नसन्दोहः
विद्याधरः	कवीन्द्रवचनसमुच्चयः	हरिकविः	सुभाषितहारावली

प्रहेलिका

कृष्णवर्णो न गोपालो विश्वरूपप्रदर्शकः ।
सर्वस्य हृदयाकर्षो गेहे गेहे वसाम्यहम् ॥

उत्तरम् - दूरदर्शनम्

क्रियाकलापः

* नामपदं, सर्वनाम, अव्ययं, क्रियापदं च पृथक् कृत्वा कोष्टके लिखत ।

शीलं, करोति, कायः, तेन, किम्, शिक्षा, च, शुष्यति, कियन्तः, एव, यस्य, उपैति, चेतः, तिष्ठति, तस्मात्, यत्र, गच्छति, मङ्गलं, यथा, तदा, जलं, येन, कलिः, इव, मैत्री, पुरा, पश्चात्, दिनम्, पाण्डित्यम्

नामपदम्	सर्वनाम	अव्ययम्	क्रियापदम्

त्रयोदशः पाठः

मुद्राङ्गुलीयकम्

श्रव्यकाव्येषु अन्यतमः भेदः चम्पूः । गद्यपद्यात्मकं काव्यं चम्पूरित्यभिधीयते ।
संस्कृतवाङ्मये चम्पूरामायणं, चम्पूभारतं, पारिजातहरणचम्पूः इत्यादीनि
काव्यानि प्रसिद्धानि । तेषु चम्पूरामायणस्य सुन्दरकाण्डात् अयं भागः
सङ्गृहीतः । रामदूतः हनूमान् समुद्रम् उल्लङ्घ्य लङ्कां गत्वा सीताम्
अन्विष्य रामाङ्गुलीयकं तस्यै प्रायच्छत् । पश्चात् सीतायाः चूडामणिं
स्वीकृत्य रामाय समर्पयितुं ततः प्रस्थितः ।

१. ततो हनूमान्दशकण्ठनीतां
सीतां विचेतुं पथि चारणानाम् ।
महेन्द्रशैलस्य खगेन्द्रवेगः
प्रस्थादुदस्थात् प्रथमानवेगः ॥
२. तदनु पारावारस्य पारे लम्बशिखरिणि लम्बमानः प्रतनुतरवपुः
लङ्कापुरोत्तरगोपुरद्वारम् आसाद्य नितान्तचिन्तातन्तुसंतानितान्तःकरणोऽभूत् ।
३. वानरसेना कथं तरेदिममन्तरायं वितन्वन्तमुदन्वन्तं, तरतु नाम, कथमुपयातु
यातुधानराजधानीमिमां, सर्वथा वितथमनोरथो दाशरथिः, मोघीकृतार्णवलङ्घनः
केवलमहमभवम्, जीविता वा न वेति न जानामि जानकीति तत्रभगवतीं
सीताम् अवजिगमिषुराञ्जनेयः, प्रच्छन्नसञ्चारहेतोरस्तमयं गमस्तिमालिनः
केवलमभिललाष ।
४. ततस्तस्यां नाग-पुंगाग-ताल-हिन्ताल-तमाल-कृतमाल-
(सरल-बकुल-वञ्जुल-तिलक-आमलक-कुटज-लिकुच-कतक-कक्कोल-
अङ्कोल-लवञ्ज-विकङ्कंत-केतकी-कदम्ब-उदुम्बर-कपित्थ-अश्वत्थ-)

कुरबक-मरुबक-माकन्द-कुन्द-तिन्दुक-चन्दन-स्यन्दन-चम्पक-चाम्पेय-
पनस-वेतस-पलाश-पाटला-रसाल-प्रियालु-प्रायैरनेकैःअनोकहनिवहैः
परिवृतायां परिभ्रमन् अभ्रङ्गष-विकट-विटप-निबिडित-गगनप्रपञ्चां काञ्चन
काञ्चनमर्यां शिंशपामारुरोह ।

५. पुनरयम् एनामालोक्यैवं चिन्तां ततान ।
६. ज्योत्स्नां विनापि निवसेन्निशि शीतभानु-
श्छायां विनापि विलसेद्विवसेश्वरोऽपि ।
एनां विना रघुपतिः परिगृह्य धैर्यम्
सप्राण एव वसतीति विचित्रमेतत् ॥
७. सोऽपि समवतीर्य वचनवैचित्राञ्जनकपुत्रों प्रत्याययितुमाञ्जनेयः
कृताञ्जलिर्व्यजिज्ञपत् ।
८. कल्याणि ! त्वद्वियोगेन तीव्रवेगेन ताम्यतः ।
राघवेन्द्रस्य दूतं मामन्यथा मा स्म मन्यथाः ॥

९. एवमभिहितया तया संभूतविस्तम्भतया भयादपेतया तावदनुयुक्तः पवनतनयो वालिमरणकारणं सुग्रीवस्य सख्यमाख्याय प्राचेतसचेत इव सन्ततसंनिहितरामनामझङ्गलम् अझुलीयकमस्यै प्रायच्छत् ।

१०. सैषा परिचितकथास्मरणात् द्विगुणितदुर्दशा केशपिनद्वमपरमिदम् अभिज्ञानमुन्मुच्य ।

११. चूडामणि कपिवरस्य ददौ दशास्य -

संत्रासपुञ्जितरुषाग्निदशं कृशाङ्गी ।

आदाय तत्प्रणतिपूर्वमसौ प्रतस्थे

माणिक्यगर्भवदनोरगतुल्यबाहुः ॥

दूरीकृतसीतार्तिः प्रकटीकृतरामवैभवस्फूर्तिः ।
दारितदशमुखकीर्तिः पुरतो मम भातु हनूमतो मूर्तिः ॥

कविकाव्यपरिचयः

कविः - भोजराजः ।

देशः - मालवदेशः ।

कालः - एकादशशतकम् ।

कृतयः - चाणक्यनीतिः, तत्त्वप्रकाशः,
सिद्धान्तसङ्ग्रहः, समराङ्गणसूत्रधारः, सुभाषितप्रबन्धः,
शब्दानुशासनम्, चम्पूरामायणम् इत्यादयः ।

तात्पर्यम्

१. ततः वानरनायकस्य सुग्रीवस्य आदेशानन्तरं द्रुतगतिः, गरुडसमानवेगः, आञ्जनेयः रावणेन अपहृतां सीताम् अन्वेष्टुं गन्धर्वादीनां मार्गे आकाशे गन्तुं महेन्द्रपर्वतस्य शिखरात् उल्लङ्घ्यामास ।
२. तदनु दुस्तरं समुद्रम् उल्लङ्घ्य अपरतीरे वर्तमाने लम्बपर्वते अवतीर्य सूक्ष्मशरीरः सन् मारुतिः लङ्घायाः उत्तरद्वारगोपुरे उपविश्य अनन्तचिन्तया आक्रान्तान्तरङ्गः बभूव ।
३. वानरसेना अनेकविघ्नोत्पादकं समुद्रम् इमं कथं लङ्घयेत् ? यथाकथंचित् सागरं तरति चेदपि इमां राक्षसराजधानीं लङ्घां कथं प्राप्नुयात् ? सर्वथा श्रीरामः वर्थसङ्कल्पः भविष्यति । अहमपि विफलीकृतसमुद्रलङ्घनः अभवम् । जानकी तु जीविता वा न वा इति अपि अहं न जाने इत्येवं बहुधा विचिन्त्य पूज्यां सीताम् अन्वेष्टुं रहस्यसञ्चारनिमित्तं सूर्यास्तः भवतु इति मारुतिः अभिललाष ।
४. ततः नागदन्तक - देववल्लभ - तृणराजाह्वय - श्रीताल - तापिच्छ - आरग्वध - देवदारुविशेष - केसर - अशोक - क्षुरक - तिष्यफल - गिरिमलिका - लकुच - जलपङ्कशोधकबीजवृक्षविशेष - कोशफल - निकोचक - देवकुसुम - सुवावृक्ष - तृणद्रुमविशेष - नीप - जन्तुफल - दधिफल - चलदल - रक्तकुरण्टक - पिण्डीतक - चूतविशेष - माघ्य - स्फूर्जक - मलयज - तिनिश - हेमपुष्पक - नागकेसर - कण्टकिफल - नीवार - किंशुक - फलेरुह - चूत - राजादनादिप्रचुरैः बहुभिः वृक्षवृन्दैः परिपूर्णायाम् अशोकवनिकायां सीतादर्शनार्थम् इतस्ततः सञ्चरन् आञ्जनेयः अत्युन्नतभीकरतरुभिः आच्छादिताकाशां काञ्चित् हिरण्मयीम् अगरुविटपीम् आरुरोह ।

५. पुनः एषः हनूमान् शिंशपावृक्षस्य अधः उपविष्टाम् एतां सीताम् अवलोक्य इत्थं विचारं चकार ।

६. चन्द्रिकां विहाय अपि रात्रौ चन्द्रः निवसेत् । सूर्यः च निजभार्या छायां विना विलसेत् । एतत् न विचित्रम् । किन्तु सीतां विना श्रीरामः मनस्थैर्यम् अवलम्ब्य सजीवः एव वसति इति अयं विचारः आश्चर्यजनकः ।

७. सः आज्जनेयः च वृक्षात् अवरुद्ध्य तत्कालोचितचतुरवचनैः जानकीं समाश्वासयितुं नमस्कुर्वन् एवं विज्ञापनं चकार ।

८. हे सुमङ्गले जानकि ! दुर्निरोधेन त्वद्विरहेण तथ्यतः श्रीरामस्य दूतं माम् आज्जनेयम् अन्यथा अन्यः इति न चिन्तयतु ।

९. एवं हनूमद्वचनात् संजातविश्वासेन भयमुक्ता सीता ‘कथं भवान् श्रीरामस्य दूतः संजातः ?’ इत्यादिकं प्रश्नं हनूमन्तम् अपृच्छत् । तदा पवनतनयः वालिम रणकारणं, रामसुग्रीवयोः मैत्रीं च कथयित्वा वाल्मीकिमनः इव निरन्तरसंनिकृष्टेन रामनाम्ना मुद्रितं श्रीरामप्रेषितं मङ्गलं रामाङ्गुलीयकं सीतायै प्रददौ ।

१०. सा पूर्वानुभूतवृत्तान्तस्मृत्या द्विगुणितदुरवस्था सीता अभिज्ञानं दातुं केशपाशावृतं चूडामणिम् उन्मुमोच ।

११. रावणस्य हिंसापीडनादिभिः पिण्डीभूतं सीताक्रोधाग्निरूपं शिरोरत्नं चूडामणिं रामाय दातुम् आज्जनेयाय कृशाङ्गी सीता प्रददौ । नमस्कारपूर्वकं तं चूडामणि स्वीकृत्य सर्पसदृशदीर्घबाहुः मारुतिः अशोकवनात् प्रतस्थे ।

अभ्यासः

१. एकवाक्येन उत्तरत ।

१. चम्पूरामायणस्य कर्ता कः ?
२. सीतां कः अपहृतवान् ?
३. लङ्घनगरं केषां राजधानी ?
४. हनूमान् सीतायै किं प्रायच्छत् ?
५. कम् आदाय हनूमान् लङ्घातः प्रतस्थे ?

२. रिक्तस्थानं पूरयत ।

१. विनापि निवसेन्निशि शीतभानुः ।
२. सीतां विचेतुं पथि ।
३. गद्यपद्यात्मकं चम्पूरित्यभिधीयते ।
४. अन्यथा मास्म ।

३. संयोजयत ।

अ	आ
१. दशकण्ठः	आञ्जनेयः
२. जानकी	सूर्यः
३. दाशरथिः	रावणः
४. हनूमान्	सीता
५. दिवसेश्वरः	श्रीरामः

४. सन्धिं विभज्य नाम लिखत ।

1. सोऽपि 2. महेन्द्रः 3. सैषा 4. वसतीति
५. विग्रहवाक्यं विलिख्य समासनाम लिखत ।

1. दशास्यः 2. खगेन्द्रः 3. शीतभानुः 4. राघवेन्द्रः
६. श्लोकतात्पर्य कर्णाटकभाषया आड्गलभाषया वा लिखत ।

1. ततो हनूमान्दशकण्ठनीतां सीतां विचेतुं पथि चारणानाम् ।
महेन्द्रशैलस्य खगेन्द्रवेगः प्रस्थादुदस्थात् प्रथमानवेगः ॥
2. कल्याणि ! त्वद्वियोगेन तीव्रवेगेन ताम्यतः ।
राघवेन्द्रस्य दूतं मामन्यथा मा स्म मन्यथा: ॥

७. द्वित्रैः वाक्यैः उत्तरं लिखत ।

1. हनूमान् महेन्द्रशैलात् कथम् उदस्थात् ?
3. हनूमान् कथं सीतां स्वपरिचयम् उक्तवान् ?
3. हनूमान् किम् इति चिन्तां ततान् ?
4. रामः सीतां विना कथं वसति ?

अवधेयांशः

सर्वनाम

नामपदानां स्थाने अथवा नामपदैः सह सर्वनामशब्दाः प्रयुज्यन्ते ।

नामपदस्य लिङ्गं वचनं, विभक्तिः एव सर्वनामशब्दस्य अपि भवन्ति ।

यथा -

वाक्यम्

1. रामः पठति । सः चतुरः अस्ति ।
2. माला गायति । सा नृत्यति च ।
3. उद्यानम् अस्ति । तत् सुन्दरम् अस्ति । उद्यानम्

नामपदं

रामः

सर्वनाम

सः

सा

तत्

अद्य धारा निराधारा निरालम्बा सरस्वती ।

पण्डिताः खण्डितास्सर्वे भोजराजे दिवङ्गंते ॥

अद्य धारा सदाधारा सदालम्बा सरस्वती ।

मण्डितास्सर्वे भोजराजे भुवङ्गंते ॥

क्रियाकलापः

* मञ्जूषागतैः समुचितैः सर्वनामशब्दैः वाक्यानि पूरयत ।

तस्यां, ते, सः, तस्मिन्, तस्याः, तेभ्यः, तस्मात्, ताभ्यः

1. राघवेन्द्रः पठति । लिखति च ।
2. सीतायाः माता आगच्छति । पिता अपि ।
3. शाखायां फलानि सन्ति । कपयः अपि ।
4. गृहे शुनकः अस्ति । मार्जारः अपि ।
5. मित्रेभ्यः पुस्तकं ददाति । लेखनीम् अपि ।
6. बालिकाभ्यः धनं यच्छति । वस्त्रमपि ।
7. छात्राः संस्कृतपद्यं वदन्ति । गायन्ति च ।
8. ग्रामात् आगच्छति । धान्यानि आनयति ।

प्रहेलिका

दण्डधारी न संन्यासी द्युतिमान्नैव भास्करः ।
मन्दबुद्धेरहं संज्ञा न मेघश्चपलायुतः ॥

उत्तरम् - दण्डदीपः

चतुर्दशः पाठः

अलङ्कारः

मनुष्यस्य आत्मा, शरीरम्, इन्द्रियाणि, अलङ्करणवस्तूनि यथा भवन्ति तथैव काव्यस्य रसः, गुणाः, अलङ्काराः च भवन्ति । ‘येन काव्यस्य सौन्दर्यम् अभिवर्धते सः अलङ्कारः।’ अयं च अलङ्कारः शब्दालङ्कारः अर्थालङ्कारः इति द्विविधः।

1. शब्दालङ्कारः - यत्र शब्दैः काव्यस्य सौन्दर्यं वर्धते तत्र शब्दालङ्कारः। यथा-
नितान्तकान्तदन्तकान्तिमन्तकान्तकात्मजम्
अचिन्त्यरूपमन्तहीनमन्तरायकृन्तनम् ।
हृदन्तरे निरन्तरं वसन्तमेव योगिनाम्
तमेकदन्तमेव तं विचिन्तयामि सन्ततम् ॥
2. अर्थालङ्कारः - यत्र अर्थविशेषैः काव्यस्य सौन्दर्यं वर्धते तत्र अर्थालङ्कारः। यथा उपमारूपकादयः अर्थालङ्काराः। पाठेऽस्मिन् चतुर्णाम् अर्थालङ्काराणां परिचयः क्रियते ।

१. उपमालङ्कारः

लक्षणम् - ‘उपमा यत्र सादृश्यलक्ष्मीरूपस्ति द्वयोः’

विवरणम् - यत्र उपमानोपमेययोः समानः धर्मः वर्ण्यते तत्र उपमालङ्कारः। उपमालङ्कारे चत्वारः अंशाः भवन्ति ।

1. उपमानम् 2. उपमेयम् 3. समानधर्मः 4. उपमावाचकशब्दः

उद्घारणम् - ‘मुखं चन्द्रः इव सुन्दरम्’।

समन्वयः - अत्र मुखम् उपमेयम्। चन्द्रः उपमानम्। अत्र मुखचन्द्रयोः मध्ये समानधर्मः सौन्दर्यम् अस्ति। इव इति उपमावाचकशब्दः। अतः अत्र उपमालङ्कारः।

२. रूपकालङ्कारः

लक्षणम् - ‘विषयभेदतादूप्यरञ्जनं विषयस्य यत्

विवरणम् - यत्र उपमानोपमेययोः मध्ये अभेदः वर्ण्यते तत्र रूपकालङ्कारः ।

उदाहरणम् - ‘करारविन्देन पदारविन्दम्’ ।

समन्वयः - अत्र करः उपमेयम् । अरविन्दम् उपमानम् । अत्र करारविन्दयोः

मध्ये भेदः एव नास्ति । अभेदः एव वर्णितः । अतः अत्र रूपकालङ्कारः ।

३. श्लेषालङ्कारः

लक्षणम् - ‘नानार्थसंश्रयः श्लेषः’

विवरणम् - यत्र वाक्ये पदे वा अनेकार्थाः भासन्ते तत्र श्लेषालङ्कारः ।

उदाहरणम् - ‘सर्वदो माधवः पायात्’ ।

समन्वयः - अत्र सर्वदः माधवः रक्षतु इति एकः अर्थः । सर्वदा उमाधवः

शिवः रक्षतु इति अपरः अर्थः । अतः अत्र श्लेषालङ्कारः ।

४. अनन्वयालङ्कारः

लक्षणम् - ‘उपमानोपमेयत्वं यदैकस्यैव वस्तुनः’

विवरणम् - यत्र एकमेव वस्तु उपमानं उपमेयं च भवति तत्र अनन्वयालङ्कारः ।

उदाहरणम् - ‘रामरावणयोर्युद्धं रामरावणयोरिव’ ।

समन्वयः - अत्र रामरावणयुद्धमेव उपमानम् उपमेयं च अस्ति । रामरावणयुद्धेन समानं रामरावणयुद्धमेव इति वर्ण्यते । अतः अत्र अनन्वयालङ्कारः ।

अभ्यासः

१. एकवाक्येन उत्तरत ।

1. अलङ्कारः नाम कः ?
2. अलङ्कारस्य भेदौ कौ ?
3. शब्दालङ्कारः नाम कः ?
4. अर्थालङ्कारः नाम कः ?
5. उपमालङ्कारे कति अंशाः भवन्ति ?

२. रिक्तस्थानं पूरयत ।

1. उपमा यत्र उल्लसति द्वयोः ।
2. विषयभेदतादूप्यरञ्जनं यत् ।
3. श्लेषः ।
4. यदैकस्यैव वस्तुनः ।

३. लक्षणं विलिख्य अलङ्कारस्य नाम लिखत ।

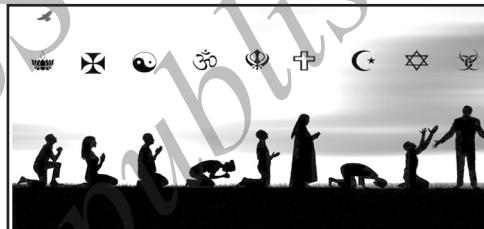
1. सोमदत्तः अभिमन्युः इव शूरः ।
2. गगनं गगनाकारं सागरः सागरोपमः ।
3. मुखारविन्दे विनिवेशयन्तम् ।
4. कादम्बरीरसज्जानाम् आहारोऽपि न रोचते ।

पञ्चदशः पाठः

सनातनी नो बध्नाति

भारतदेशः विविधजातिमतपथानुसारिभिः संवृत्तः । भारतीयानां वेषभाषाभूषासु आचारविचारव्याहारव्यवहारादिषु वैविध्यं दृश्यते । तथापि भारतस्य ‘वैविध्ये ऐक्यं’ तु लोके आशर्चर्यं जनयति । तत्र कारणं सनातनी संस्कृतिः इति अत्र पद्ये प्रतिपाद्यते ।

भाषा भिन्ना वेषो भिन्नः
नीतिर्भिन्ना नियमो भिन्नः ।
भिन्ना जातिः भिन्नश्च कुलम्
भिन्नावेव हि मतधर्मौ ॥1॥

अशनं भिन्नं वसनं भिन्नम्
रूपं भिन्नं रीतिरपि ।
भिन्नं भाग्यं भिन्नो वर्णः
भिन्नं सर्वं भेददृशे ॥2॥

परमस्माकं त्वेको देशः
परम्परा नस्त्वेकैव ।
सिद्धिसाधने श्रद्धास्थानम्
ध्येयोदेशौ न तु भिन्नौ ॥3॥

हिमालयो नः पूज्यशैलः
पूज्यनदी सा गङ्गाम्बा ।
साहित्यं नस्सङ्गीतमपि
भाषाभेदेऽप्येकमिह ॥4॥

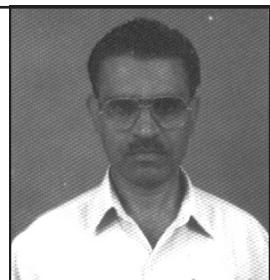
भारतवासिषु बाह्ये भेदे
 बहुत्र बहुधा दृष्टेऽपि ।
 आन्तरङ्गिकी संस्कृतिरेका
 सनातनी नो बध्नाति ॥५॥

अत उच्चैरुद्धोषः क्रियते
 नैव च भेदोऽस्त्यस्मासु ।
 भारतदेशे जनता सर्वा
 समा न भेदः कश्चिदपि ॥६॥

शब्दार्थः

अशनम् = आहारः, वसनम् = वस्त्रम्, भेददृशे = भेदभावयुताय,
 पूज्यः = श्रेष्ठः, शैलः = पर्वतः, उद्धोषः = घोषणम्, कुलम् = वंशः,
 भाग्यम् = अदृष्टम्, सनातनी = प्राचीना, नः = अस्मान्, बध्नाति =
 बन्धयति, समा = समाना

कविकृतिपरिचयः

- कवि:** - डा. बा. श्री. रामकृष्णराव् ।
- देशः** - बासूरु, तरिकेरे, चिक्कमंगलूरुमण्डलम्,
 कर्णाटकम्।
- कालः** - क्रि.श. 1952 तः 2007 ।
- कृतयः** - पद्यमणिमाला, गद्यरत्नमञ्जूषा, हास्यमधुबिन्दवः, तिलोत्तमा,
 रसहृदयतन्त्रम्, गद्यलेखावली, विदुरनीतिः, चाणक्यनीतिः
 इत्यादयः।
- वृत्तिः** - बसवनगुडि न्याषनल् महाविद्यालये अयं संस्कृतप्राध्यापकः
 आसीत्। अखिलकर्णाटकसंस्कृतपरिषदः, विश्वसंस्कृतप्रतिष्ठानस्य,
 सुरसरस्वतीसभायाः च कार्यदर्शी आसीत्। मेकिसिको नगरस्य
 भारतीयविद्याभवने निर्देशकः आसीत्।

अभ्यासः

१. एकवाक्येन उत्तरत ।

1. भिन्नौ कौ ?
2. अस्माकं का एका एव ?
3. पूज्यः शैलः कः ?
4. पूज्यनदी का ?
5. का अस्मान् बधाति ?

२. रिक्तस्थानं पूरयत ।

1. भाषा भिन्ना भिन्नः ।
2. भिन्नं भिन्नो वर्णः ।
3. परमस्माकं त्वेको ।
4. साहित्यं नः ।
5. आन्तरङ्गिकी ।

३. संयोजयत ।

अ	आ
ध्येयोद्देशौ	सम्प्रदायः
सिद्धिसाधने	न तु भिन्नौ
अशनम्	घोषणम्
उद्घोषः	आहारः
परम्परा	श्रद्धास्थानम्

४. पर्यायपदं लिखत ।

1. वसनम्	2. नदी
3. शैलः	4. भाषा

५. श्लोकतात्पर्य कर्णाटकभाषया आड्ग्लभाषया वा लिखत ।

1. हिमालयो नः पूज्यशैलः पूज्यनदी सा गङ्गाम्बा ।
साहित्यं नस्सङ्गीतमपि भाषाभेदोऽप्येकमिह ॥
2. अत उच्चैरुद्घोषः क्रियते नैव च भेदोऽस्त्यस्मासु ।
भारतदेशे जनता सर्वा समा न भेदः कश्चिदपि ॥

६. कर्णाटकभाषया आड्ग्लभाषया वा उत्तरं लिखत ।

1. भारतस्य विविधतायाम् एकतां वर्णयत ।
2. पद्यस्य तात्पर्यं सङ्गृह्य लिखत ।

अवधेयांशः

विशेष्यविशेषणभावः

“यलिङ्गं यद्वचनं या च विभक्तिर्विशेषस्य ।
तलिङ्गं तद्वचनं सा च विभक्तिर्विशेषणस्य ॥”

विशेष्यस्य नामपदस्य विशेषणस्य गुणवाचकस्य च लिङ्गं, वचनं, विभक्तिः च समानानि एव भवन्ति इति सामान्यः नियमः । यथा -

विशेषणम्	विशेष्यम्	विशेषणम्	विशेष्यम्
1. सुन्दरः	बालकः	1. सुन्दराः	बालकाः
2. सुन्दरी	बालिका	2. सुन्दर्यः	बालिकाः
3. सुन्दरं	नगरम्	3. सुन्दराणि	नगराणि
4. उत्तमेन	छात्रेण	4. उत्तमैः	छात्रैः
5. उत्तमस्य	छात्रस्य	5. उत्तमानां	छात्राणाम्
6. उत्तमे	छात्रे	6. उत्तमेषु	छात्रेषु

क्रियाकलापः

मञ्जूषायां दर्शितानि विशेष्यविशेषणानि यथोचितं प्रयुज्य वाक्यानि रचयत ।

स्थूलः	गजस्य	दन्तः	दीर्घः अस्ति ।
	अश्वस्य	पुच्छं	
	मित्रस्य	नासिका	
1.	
2.	
3.	

* समुचितम् उत्तरं चित्वा मञ्जूषायां लिखत ।

1. अयं शैलः अस्माभिः पूज्यः ।

1. सह्याद्रिः 2. अरावलिः 3. हिमाचलः 4. रैवतकः

2. भारतवासिषु भेदः ईदृशः अस्ति ।

1. आभ्यन्तरः 2. बाह्यः 3. उभयतः 4. वर्णन

3. भारतीयैः एवम् उद्घोषणीयम् ।

1. वयम् अभिन्नाः 2. वयं भिन्नाः 3. वयं स्वतन्त्राः 4. वयं वैरिणः

4. 'कुलम्' इत्यस्य पर्यायपदम् इदम् ।

1. जातिः 2. कुटुम्बः 3. अन्वयः 4. परिवारः

5. इयम् अस्मान् बध्नाति ।

1. विकृतिः 2. प्रकृतिः 3. संस्कृतिः 4. कृतिः

प्रहेलिका

क्षीये नित्यं न चन्द्रोऽस्मि न पुष्पं गन्धवानहम् ।

न जलं फेनयुक्तोऽपि महिलानां बहुप्रियः ॥

उत्तरम् - फेनकम्

षोडशः पाठः

छन्दः

आचार्यः पिङ्गलः ‘छन्दःशास्त्रम्’ इति ग्रन्थं विरचितवान् । वेदवाङ्मयस्य
षड्जेषु तृतीयम् अङ्गं छन्दः । अक्षरगणकं, मात्रागणकम् इति छन्दः
द्विविधं वर्तते । अत्र चत्वारि छन्दांसि परिचीयन्ते ।

१. अनुष्टुप्

- लक्षणम् - ‘अष्टवर्णा भवेयुहि प्रतिपादमनुष्टुभि ।’
- विवरणम् - अनुष्टुभि चत्वारः पादाः भवन्ति । प्रतिपादम्
अष्टाक्षराणि भवन्ति ।
आहत्य द्वात्रिंशत् अक्षराणि भवन्ति ।
- यथा - न हि ज्ञानेन सदृशम्
पवित्रमिह विद्यते ।
तत्स्वयं योगसंसिद्धः
कालेनात्मनि विन्दति ॥
‘जीवनयोगः’ इति पद्यस्य सर्वे श्लोकाः अनुष्टुभि छन्दसि सन्ति ।

२. इन्द्रवज्रा

- लक्षणम् - ‘स्यादिन्द्रवज्रा यदि तौ जगौ गः’
- विवरणम् - यत्र एकस्मिन् पादे क्रमशः तगणः, तगणः, जगणः,
गुरु, गुरु च भवन्ति तत्र इन्द्रवज्राछन्दः भवति ।
- यथा -
 सीतां विचेतुं पथि चारणानाम् ।
 तगणः तगणः जगणः गुरु गुरु

३. वसन्ततिलका

लक्षणम् - ‘उक्ता वसन्ततिलका तभजा जगौ गः’

विवरणम् - यत्र च श्लोके प्रतिपादं क्रमशः तगणः, भगणः, जगणः, जगणः, गुरु, गुरु च भवन्ति तत्र वसन्ततिलकाछन्दः भवति ।

यथा - सप्राण एव वसतीति विचित्रमेतत्
तगणः भगणः जगणः जगणः गुरु गुरु

४. मालिनी

लक्षणम् - ‘ननमयययुतेयं मालिनी भोगिलोकैः’

विवरणम् - यत्र श्लोके प्रतिपादं क्रमशः नगणः, नगणः, मगणः, यगणः, यगणः च भवन्ति तत्र मालिनीछन्दः भवति ।

यथा - मनसि वचसि काये पुण्यपीयूषपूर्णाः ।
नगणः नगणः मगणः यगणः यगणः

अभ्यासः

१. एकवाक्येन उत्तरत ।

1. छन्दःशास्त्रस्य कर्ता कः ?
2. अनुष्टुभि प्रतिपादं कति अक्षराणि भवन्ति ?
3. वसन्ततिलकावृते के के गणाः भवन्ति ?
4. मालिनीवृते के के गणाः भवन्ति ?
5. इन्द्रवज्रावृते के के गणाः भवन्ति ?

२. रिक्तस्थानं पूरयत ।

1. भवेयुहि प्रतिपादमनुष्टुभि ।
2. स्यादिन्द्रवज्रा तौ जगौ गः ।
3. उक्ता वसन्ततिलका जगौ गः ।
4. ननमययुतेयं भोगिलोकैः ।

३. एतेषां श्लोकपादानां लक्षणं विलिख्य छन्दोनाम लिखत ।

1. कर्मण्येवाधिकारस्ते ।
2. प्रस्थादुदस्थात् प्रथमानवेगः ।
3. ज्योत्स्नां विनापि निवसेन्निशि शीतभानुः ।
4. निजहृदि विलसन्तः सन्ति सन्तः कियन्तः ।

सप्तदशः पाठः

दाने सर्वं प्रतिष्ठितम्

काव्यं द्विविधं दृश्यं श्रव्यं चेति । नाटकं दृश्यकाव्येषु अन्तर्भवति।
अयं भागः भासप्रणीतात् कर्णभारम् इति नाटकात् उद्भूतः । कर्णः कुन्त्या
स्वजन्मवृत्तान्तं ज्ञात्वा मनसि पाण्डवविषये सोर्दर्थभावम्, मात्रे दत्तं वचनं,
गुरोः शापवृत्तान्तं च युगपदेव विचिन्तयन् सारथिना शल्यराजेन युद्धभूमि
गच्छति। तदा विप्रवेषधरेण इन्द्रेण कर्णकुण्डलकवचानां याचनसन्दर्भः
सङ्घृत्य अत्र प्रदत्तः ।

{ततः प्रविशति कर्णः शल्यराजश्च}

कर्णः - शल्यराज ! यत्रासौ अर्जुनः तत्रैव मम रथः चोद्यताम् ।

{नेपथ्ये श्रूयते}

भोः कर्ण ! महत्तरां भिक्षां याचे ।

कर्णः - अये ! वीर्यवान् शब्दः ! आहूयतां विप्रः । न न अहमेव
आह्वायामि। भगवान् इतः ।

{ततः प्रविशति विप्ररूपेण इन्द्रः}

भोः कर्ण ! महत्तरां भिक्षां याचे ।

कर्णः - दृढं प्रीतोऽस्मि भगवन् । न मस्करोमि ।

इन्द्रः - (आत्मगतम् किमिति आशिषं वदामि ? यदि ‘दीर्घायुर्भव’ इति
वक्ष्ये तर्हि सः दीर्घायुः भविष्यति । यदि न वक्ष्ये मूढ इति मां
विचिन्तयति । (विचार्य) हां, भवतु दृष्टम् । (प्रकाशम्) भोः
कर्ण ! सूर्य इव, चन्द्र इव, हिमवान् इव, सागर इव तिष्ठतु ते
यशः ।

- कर्णः - भगवन् ! किं न वदसि दीर्घायुर्भव ? अथवा उचितम् एतदेव । यतः
यश एव खलु हतेषु देहेषु मानवं जीवयति । भगवन् किमि
च्छसि ? किमहं ददामि ?
- इन्द्रः - महत्तरां भिक्षां याचे ।
- कर्णः - भगवन् ! महत्तरं काश्चनशृङ्गं गोसहस्रं ददामि ।
- इन्दः - गोसहस्रमिति ? मूहूर्तकं क्षीरं पिबामि । नेच्छामि कर्ण !
नेच्छामि ।
- कर्णः - किं नेच्छसि ? बहुसहस्रम् ते ददामि ।
- इन्द्रः - अश्व इति ? मुहूर्तकम् आरोहामि । नेच्छामि कर्ण ! नेच्छामि ।
- कर्णः - किं नेच्छसि ? गजवृन्दम् एतते ददामि ।
- इन्द्रः - गज इति ? मुहूर्तकम् आरोहामि । नेच्छामि कर्ण ! नेच्छामि ।
- कर्णः - अन्यदपि श्रूयताम् । जित्वा पृथिवीं ददामि ।
- इन्द्रः - पृथिव्या किं करिष्ये ?
- कर्णः - तेन हि मच्छिरो ददामि ।
- इन्द्रः - अविहा ! अविहा !
- कर्णः - न भेतव्यम् । न भेतव्यम् । प्रसीदतु भवान् । अन्यदपि श्रूयताम् ।
अङ्गैः सहैव जनितं मम देहरक्षा
देवासुरैरपि न भेद्यमिदं महास्त्रैः ।
देयं तथापि कवचं सह कुण्डलाभ्यां
प्रीत्या मया भगवते रुचितं यदि स्यात् ॥
- इन्द्रः - (सहर्षम्) ददातु । ददातु ।
- कर्णः - (आत्मगतम्) अहो ! एष एव अस्य कामः । किं तु खलु कपटबुद्धेः
कृष्णस्य उपायः ? सोऽपि भवतु । धिक् अयुक्तम् अनुशोचितुम् ।
(प्रकाशम्) भगवन् ! गृह्णताम् ।

शत्यः - अङ्गराज ! न दातव्यं, न दातव्यम् ।
 कर्णः - शत्यराज ! अलम् अलं वारयितुम् । पश्य,
 शिक्षा क्षयं गच्छति कालपर्ययात्
 सुबद्धमूला निपतन्ति पादपाः ।
 जलं जलस्थानगतं च शुष्यति
 हुतं च दत्तं च तथैव तिष्ठति ॥
 तस्मात् दाने सर्वं प्रतिष्ठितम् । भगवन् ! गृह्णताम् । (निकृत्य ददाति)
 {निष्क्रान्तौ}

कविकाव्यपरिचयः

- कविः - भासः ।
 कालः - क्रिस्तपूर्वं चतुर्थं पञ्चमं वा शतकम् ।
 देशः - दक्षिणभारतम् ।
 कृतयः - कर्णभारम्, दूतवाक्यम्, अविमारकम्, पञ्चरात्रं चेत्यादीनि
 चतुर्दशरूपकाणि ।

अभ्यासः

१. एकवाक्येन उत्तरत ।

1. विप्ररूपेण कः प्रविशति ?
2. कर्णस्य सारथिः कः ?
3. देवासुररैपि न भेद्यं किम् ?
4. कालपर्ययात् का क्षयं गच्छति ?
5. किं किं शाश्वतं तिष्ठति ?

२. रिक्तस्थानं पूरयत ।

1. आहूयतां सः _____ ।
2. _____ इति मां विचिन्तयति ।
3. हतेषु देहेषु _____ मानवं जीवयति ।
4. तेन हि _____ ददामि ।
5. सुबद्धमूला निपतन्ति _____ ।

३. संयोजयत ।

1. अङ्गराजः भिक्षा
2. देहरक्षा भव
3. दीर्घायुः कवचकुण्डलानि
4. महत्तरा कर्णः

४. यथानिर्देशम् उत्तरं लिखत ।

1. ‘सागर इव तिष्ठतु ते यशः’
कः पाठः ? कः अवदत् ? कम् अवदत् ?
2. ‘जित्वा पृथिवीं ददामि’
कः पाठः ? कः अवदत् ? कम् अवदत् ?

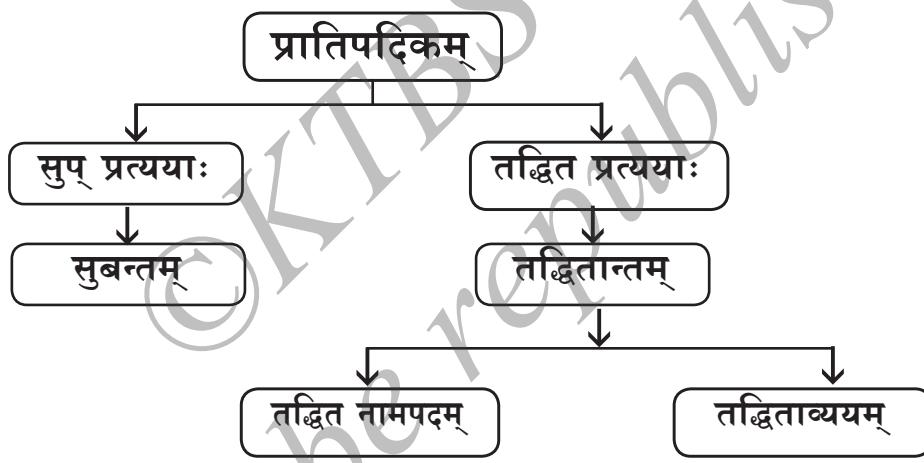
५. कर्णाटकभाषाया आड्ग्लभाषया वा उत्तरं लिखत ।

1. इन्द्रकर्णयोः सम्भाषणं सङ्घृत्य लिखत ।
2. दानस्य महत्त्वविषये कर्णस्य अभिप्रायं लिखत ।

अष्टादशः पाठः

तद्वितान्तम्

तद्वितप्रत्ययान्तं पदं तद्वितान्तम् । तद्वितप्रत्ययाः प्रातिपदिकेभ्यः प्रयुज्यन्ते । संस्कृते बहूनि तद्वितान्तपदानि सन्ति । अत्र प्रसिद्धानि प्रयोगे अत्युपयुक्तानि कानिचन तद्वितान्तनामपदानि तद्वितान्ताव्ययानि च प्रदत्तानि ।

तद्वितान्तनामपदानि

अत्र छ, म, वतुप्, इष्टन् चेति चत्वरः तद्वितप्रत्ययाः उदाहरणैः सह प्रदत्ताः ।

१. ‘छ’प्रत्ययः -

अस्माकम् अयम्	-	अस्मदीयः ।
भवताम् अयम्	-	भवदीयः ।

२. ‘म’ प्रत्ययः -

आदौ भवः	-	आदिमः ।
मध्ये भवः	-	मध्यमः ।

३. ‘वतुप्’ प्रत्ययः -

गुणः अस्य अस्तीति - गुणवान् ।

रूपम् अस्य अस्तीति - रूपवान् ।

३. ‘इष्टन्’ प्रत्ययः -

अयम् अतिशयेन गुरुः - गरिष्ठः ।

अयम् अतिशयेन लघुः - लघिष्ठः ।

तद्वितान्ताव्ययानि

तद्वितान्ताव्ययेषु चत्वारः भेदाः सन्ति ।

❖ प्रकारवाचकानि

०१. थाल् प्रत्ययः

तेन प्रकारेण - तथा ।

येन प्रकारेण - यथा ।

❖ कालवाचकानि

०२. दा प्रत्ययः

एकस्मिन् काले - एकदा ।

सर्वस्मिन् काले - सर्वदा ।

❖ पञ्चम्यर्थकानि

०३. तस्मिल् प्रत्ययः

यस्मात् - यतः ।

तस्मात् - ततः ।

❖ सप्तम्यार्थकानि

०४. त्रिलू प्रत्ययः

अस्मिन्	-	अत्र ।
अन्यस्मिन्	-	अन्यत्र ।

अभ्यासः

१. एकवाक्येन उत्तरत ।

1. तद्वितान्तं नाम किम् ?
2. तद्वितप्रत्ययाः केभ्यः प्रयुज्यन्ते ?
3. प्रातिपदिकं नाम किम् ?
4. तद्वितान्तानां भेदौ कौ ?

२. संयोजयत ।

अ	आ
1. अस्माकमयं	सर्वदा
2. आदौ भवः	तथा
3. तेन प्रकारेण	आदिमः
4. सर्वस्मिन् काले	अस्मदीयः

३. समूहेतरपदं चित्वा लिखत ।

1. भवदीयः, मध्यमः, गुणवान्, ततः।
2. आदिमः, रूपवान्, लघिष्ठः, सर्वदा।

3.	तथा,	यतः,	अत्र,	भवदीयः।
4.	एकदा,	यथा,	अन्यत्र,	अस्मदीयः।

४. चतुर्थपदं लिखत ।

1. येन प्रकारेण - यथा; तेन प्रकारेण ।
2. तस्मात्-तस्मिल् ; अस्मिन् ।
3. भवताम् अयम् - भवदीयः ; आदौ भवः ।
4. गरिष्ठः - इष्टन् ; रूपवान् ।

५. विवरणं विलिख्य प्रत्ययस्य नाम लिखत ।

1.	अस्मदीयः	2.	गुणवान्
3.	सर्वदा	4.	अन्यत्र

नवदशः पाठः

अनुवादः

* कर्णाटकभाषया आङ्ग्लभाषया वा अनुवादं कुरुत ।

1. पुरा भोजभूपालस्य सभायाम् अनेके कवयः आसन् । तेषामेकः कालिदासः नाम ।
2. आसीत् द्रोणो नाम प्रथितः धनुर्वेदाचार्यः । तस्य धनुर्वेदकौशलं दृष्ट्वा भीष्मः तं स्वनगरम् आनयत् ।
3. गोदावरीनदीतीरे विशालः शाल्मलीतरुः अस्ति । तत्र अनेके पक्षिणः निवसन्ति ।
4. वयं प्रतिदिनं शालां गच्छामः । तत्र संस्कृतमपि पठामः ।
5. कृषकाः ग्रामे निवसन्ति । ते क्षेत्रेषु श्रमेण कार्यं कुर्वन्ति ।
6. शिवपार्वत्योः पुत्रः गणेशः । कार्यारम्भे सर्वे गणेशं पूजयन्ति ।
7. परश्वः शालायां वार्षिकोत्सवः भविष्यति । गण्याः अतिथयः आगमिष्यन्ति ।
8. नारिकेलवृक्षः कल्पवृक्षः इति भूलोके जनाः भावयन्ति । अस्य वृक्षस्य सर्वे भागाः उपयोगाय भवन्ति ।

* संस्कृतेन अनुवादं कुरुत ।

- महाभारतद भीष्म प्रवदल्लि भगवद्गीते इदं. इदन्मु श्रीकृष्णनु अजुननिंगे उपदेशिसिदनु.

Bhagavadgita is in Bhishmaparva of Mahabharata. Lord Shree Krishna preached Gita to Arjuna

- नगरदल्लि सुंदरवाद उद्यानविदं. आ उद्यानदल्लि विशालवाद सर्वोवरविदं.

There is a beautifull Garden in the city. There is a large lake in the garden.

- विद्याधीगಳु प्रतिदिन शालेंगे हेगुत्तारे. शालेयल्लि संस्कृत भाषेयन्मु कलियत्तारे.

Students go to the school every day. They learn Sanskrit language in the school.

- ಇಂದು ರವಿವಾರ, ಶಾಲेंಗे ವಿರಾಮವಿದं. ನಾಳೆ ಸೋಮವಾರ, ನಾವು ಶಾಲेंಗे ಹೋಗುವೆವು.

Today is Sunday, it is a holiday. Tomorrow is Monday, we go to school.

- ಆನेयु ಸಸ್ಯಹಾರಿ ಪ್ರಾಣಿ. ಅದು ಕಾಡಿನಲ्लಿ ವಾಸಿಸುತ್ತದೆ.

Elephant is a herbivores animal. It lives in the forest.

- ಪಕ्षಿಗಳು ಗೂಡಿನಲ्लಿ ವಾಸಿಸುತ್ತವೆ. ಅವು ಆಕಾಶದಲ್ಲಿ ಹಾರುತ್ತವೆ.

Birds live in nest. They fly in the sky.

7. ಗಾಳಿಯು ಎಲ್ಲ ಕಡೆ ಇದೆ. ಗಾಳಿಯಿಲ್ಲದೆ ಪ್ರಾಣಿಗಳು ಬದುಕಲಾರವು.

Air is everywhere. Animals can't live without air.

8. ಭಾರತೀಯ ಪರಂಪರೆಯು ವಿಶಿಷ್ಟವಾಗಿದೆ. ಅದನ್ನು ಅನುಸರಿಸೋಣ.

Indian tradition is special. Let us follow this tradition.

Not to be republished
©KTBS

विंशः पाठः

पत्राणि

विरामपत्रम्

* दिनद्वयस्य विरामं सम्प्रार्थ्य मुख्योपाध्यायं प्रति विरामपत्रं लिखत।

सकाशात् -

अक्षयः / अक्षता
'दशमकक्ष्या',
शारदाप्रौढशाला,
तुमकूरु ।

सविधे -

मान्यः मुख्योपाध्यायः,
शारदाप्रौढशाला,
तुमकूरु ।

मान्य,

विषयः - विरामार्थं प्रार्थना ।

अहम् उत्सवं द्रष्टुं पोषकैः साकं तिरुपतिक्षेत्रं गमिष्यामि । अतः दिनद्वयं शालां न आगमिष्यामि । अतः भवान् कृपया दिनद्वयं विरामं ददातु इति प्रार्थये ।

स्थलम् - तुमकूरु ।

दिनाङ्कः - ३-७-२०१७

भवतः विधेयः छात्रः/विधेया छात्रा

अक्षयः / अक्षता

कौटुम्बिकपत्रम्

१. अध्ययनविषये मित्रं प्रति पत्रं लिखत ।

कुशलम्

श्रीः

धारवाड नगरम्

दिनांकः - ६-९-२०१९

प्रियमित्र सादरं प्रणामाः ।

अहम् अत्र कुशलिनी । भवन्तः तत्र कुशलिनः इति भावये । मम अध्ययनं सम्यक् प्रचलति । आगामिनि मासे अर्धवार्षिकपरीक्षा भविष्यति । अतः सम्यक् पठामि । भवतः अध्ययनं कथं प्रचलति ? विरामे मम गृहम् आगच्छतु । पत्रं लिखतु ।

भवतः सखा/सखी
सुमुखः/सुप्रीता

पत्रसङ्केतः

सविधे -

मुद्रा

सकाशात् -

सुमुखः/सुप्रीता,
कर्नाटकप्रौद्योशाला,
धारवाड ।

सिद्धेश्वरः,
सिद्धगङ्गप्रौद्योशाला,
मैसूरु ।

४ ५ ० ० ० ५

५ ५ ० ० ० ५

२. प्रवासार्थ धनं प्रेषयितुं पितरं प्रति पत्रं लिखत ।

कुशलम्

श्रीः

मङ्गलूरु नगरम्

दिनांकः - ३-१२-२०१९

पूज्यपितृचरणानां साष्टाङ्गं प्रणामाः ।

अहम् अत्र कुशली । भवन्तः अपि तत्र कुशलिनः इति मन्ये ।

मम अध्ययनं सम्यक् प्रचलति । अस्माकं शालातः छात्राः मुन्है नगरं
प्रति प्रवासार्थं गमिष्यन्ति । अहम् अपि गन्तुम् इच्छामि । अतः अनुमतिं
दत्वा पञ्चशतं रूप्यकाणि प्रेषयन्तु इति सविनयं प्रार्थये ।

सर्वेभ्यः नमस्काराः

भवतः पुत्रः/पुत्री

पवनः/प्रभा

पत्रसङ्केतः

सविधे -

मुद्रा

चन्द्रमौलिः,

संख्या - 33, विनायकनगरम्,

बेंगलूरु ।

५ ६ ० ० २ १

सकाशात् -

पवनः/प्रभा,

सर्वकारीयप्रौद्यशाला,

कुमटा ।

५ ५ ० ० ० ५

एकविंशः पाठः

प्रबन्धाः

परिसरः

इयं भूमिः, वायुमण्डलं, नद्यः, पर्वताः इत्यादयः परिसरः इति कथ्यन्ते। पूर्वम् अयं परिसरः शुद्धः, प्रशान्तः, समृद्धः च आसीत् । परन्तु इदानी जनसंख्याबाहुल्यात् नगरीकरणात् परिसरमालिन्यं वर्धते ।

परिसरसंरक्षणम्

वृक्षारोपणम् अधिकं कर्तव्यम् । कृषिभूमिं वसत्यर्थं न परिवर्तनीयम्। जलमालिन्यस्य वायुमालिन्यस्य च नियन्त्रणं करणीयम् । जनसंख्यास्फोटस्य नियन्त्रणं भवेत् । प्लास्टिक इत्यादिवस्तूनाम् उपयोगः न करणीयः । व्यर्थवस्तूनां प्रक्षेपणापेक्षया रूपान्तरेण उपयोगः कर्तव्यः । परिसरसंरक्षणविषये छात्राणां विशेषकार्यागारः आयोजनीयः । एवं प्रकारेण परिसरसंरक्षणं करणीयम् ।

सङ्गणकयन्त्रम्

मानवाः प्रगतिशीलाः, ते प्रत्यहं नूतनम् आविष्कारं कुर्वन्तः एव सन्ति । विशेषतः विज्ञानक्षेत्रे आविष्कृतम् अत्युपयुक्तं साधनमेव सङ्गणकयन्त्रम् । चाल्स् बाबेज् इति आङ्ग्लविज्ञानी इदं सङ्गणकयन्त्रम् अन्विष्टवान् ।

शिक्षणक्षेत्रे, वाणिज्यक्षेत्रे, दैनन्दिनव्यवहारे च अनुक्षणं विविधान् विषयान् अवगन्तुं संरक्षितुं च सङ्गणकयन्त्रद्वारा साध्यम् । अत्र दर्शनं श्रवणं च एकत्रैव भवति । तटित्पत्रद्वारा (ईमेल्) क्षणमात्रेण बहून् विषयान् प्रेषयितुं प्राप्तुं च शक्यते । अन्तर्जालं (इन्टर्नेट) इति तु जगतः समस्तविषयान् क्षणार्थं दर्शयति । गृहे एव उपविश्य अपेक्षितविषयानां विवरणं ज्ञातुं सङ्गणकयन्त्रम् उपकारकम् अस्ति ।

संस्कृतभाषायाः गरिमा

व्यवहारस्य प्रमुखं साधनं भाषा । भाषां विना कोऽपि स्वाभिप्रायम् अन्येभ्यः प्रापयितुम् न शक्नोति । भाषया ज्ञानं वर्धते ।

जगति अनेकाः भाषाः सन्ति । तासु संस्कृतभाषा प्राचीनतमा । अस्याः देववाणी गीर्वाणी, भारती इत्यादीनि नामान्तराणि अपि सन्ति । विदेशीयाः अपि संस्कृतम् अभ्यस्यन्ति । संस्कृते आध्यात्मिकविषयेण सह भौतिकविज्ञानम् उद्योगकला इत्यादयः सर्वे विषयाः निहिताः सन्ति ।

योगशास्त्रम्, आयुर्वेदः, ज्योतिषं, विज्ञानं, तन्त्रज्ञानम् इत्यादयः विषयाः अस्याम् एव भाषायां सन्ति । वेदाः, उपनिषदः, शास्त्राणि, रामायणमहाभारतादीनि काव्यानि सर्वाणि अत्रैव विलसन्ति । संस्कृतभाषा इहपरकल्याणसाधिका । भाषासु मुख्या मधुरा दिव्या गीर्वाणभारती ।

कर्नाटकराज्योत्सवः

कर्नाटकराज्ये नवम्बर् मासस्य प्रथमदिवसः कर्नाटकराज्योत्सवः इति आचर्यते । स्वातन्त्र्यानन्तरं भारतस्य प्रदेशाः भाषादृष्ट्या विभक्ताः । क्रि. श. 1973 तमे वर्षे नवम्बर् मासस्य प्रथमे दिने ‘कर्नाटकराज्यम्’ इति अधिकृतघोषणा अभूत् । पूर्वं कर्नाटकराज्यस्य मैसूरुराज्यमिति नाम आसीत् । भाषाप्रदेशविभागानन्तरं कर्नाटकराज्यमिति प्रसिद्धम् अभवत् । अस्य स्मरणार्थं सर्वे कर्नाटकप्रदेशीयाः आनन्देन उत्सवम् इमम् आचरन्ति ।

अस्मिन् सन्दर्भे साहित्य-सङ्गीत-नृत्य-नाटक-विज्ञानादिषु क्षेत्रेषु विख्यातेभ्यः सर्वकारेण प्रशस्तयः प्रदीयन्ते । प्रशस्तिरियं ‘कर्नाटकराज्योत्सवप्रशस्तिः’ इति विख्याता वर्तते । कर्नाटके सर्वत्र ध्वजारोहणं भुवनेश्वरीपूजादिकं च कृत्वा गौरवम् अर्पयन्ति । अनेन सर्वेषां मनसि वयं सर्वे कर्नाटकीयाः इति भावना उत्पद्यते ।

उभयभारती

अस्माकं भारतदेशे महान्तः ज्ञानिनः बहवः आसन् । तेषु काश्चन महिलाः
अपि प्रसिद्धाः । तासु उभयभारती अपि अन्यतमा । एषा संस्कृताध्ययनं कृत्वा
पण्डितैः सह शास्त्रार्थचिन्तनं करोति स्म। आदिशङ्कराचार्यैः सह एतया कृतं
शास्त्रार्थचिन्तनं कथारूपेण अत्र प्रदत्तम् ।

मध्यप्रदेशे नर्मदानदीतीरे पूर्वं माहिष्मतीनामकं नगरम् आसीत् । तस्मिन्
वेदज्ञाः शास्त्रज्ञाः साहित्यसङ्गीतादिकलानिष्णाताः बहवः निवसन्तः आसन् । अस्य
नगरस्य वैशिष्ट्यं यत् जनानां सम्पर्कभाषा संस्कृतम् आसीत्। प्रख्यातः पण्डितः म
ण्डनमिश्रः अस्मिन् एव नगरे विराजमानः आसीत् । तस्य धर्मपत्नी एव उभयभारती।

एषा तु सकलविद्यापारङ्गता आसीत् । विशेषेण संस्कृतभाषायां
शास्त्रेषु च पाण्डित्यं प्राप्तवती । प्रतिभासम्पन्ना एषा अहङ्कारं कदापि न
प्रदर्शयति स्म । एकदा मण्डनमिश्रशङ्करभगवत्पादयोः मध्ये वेदान्तशास्त्रविषये
महती चर्चा सम्पन्ना । प्रवृत्तिमार्गः एव श्रेष्ठः इति मण्डनमिश्रस्य वादश्वेत्
निवृत्तिमार्गः एव श्रेष्ठः इति शङ्करभगवत्पादस्य प्रतिपादनम् आसीत् । परं तयोः
पण्डितप्रकाण्डयोः वादे न्यायनिर्णयाय तत्रस्थः कोऽपि पण्डितः अग्रे नागतः ।

तदा न्यायनिर्णयाय उभयभारती सभायाम् अध्यक्षस्थानम्
अलङ्कृतवती । सप्ताहपर्यन्तं निरन्तरं शास्त्रार्थचिन्तनम् अनुवर्तितम् । अन्ते
मण्डनमिश्रः पराजितः । तदा शङ्कराचार्यस्य जयम् अनङ्गीकुर्वाणा मण्डनमिश्रस्य
अर्धाङ्गिनी उभयभारती तया सह अपि वादं कृत्वा पूर्णजयः प्राप्तव्यः इत्युक्त्वा
स्वयं शास्त्रार्थचिन्तनम् अनुवर्तितवती । तयोः मध्ये विशेषतः अर्थशास्त्रस्य
धर्मशास्त्रस्य मोक्षशास्त्रस्य च विषये संवादः सम्पन्नः । तस्याः गभीरप्रश्नानां

समाधानाय सर्वशास्त्रविशारदः शङ्कराचार्यः अपि मासात्मकं कालं स्वीकृत्य उत्तरम् अवदन्। तदनु शङ्कराचार्यस्य असदृशं पाण्डित्यम् अवलोक्य मण्डनमिश्रः पूर्वप्रतिज्ञानुगुणं च संन्यासाश्रमं स्वीकृत्य तस्य शिष्यः अभूत्।

पत्युः संन्यासग्रहणेन अनन्यगतिका उभयभारती अपि स्वस्यै अपि सद्रुतिं कल्प्यति शङ्कराचार्यं प्रार्थितवती। तदा शङ्कराचार्येण यदि गुरुणा गोविन्दभगवत्पादेन संस्थापितस्य नर्मदा विश्वविद्यालयस्य कुलपतिः एषा भविष्यति तार्हि जीर्णावस्थाम् आपन्नः सः विश्वविद्यालयः पुनः उज्जीवनं प्राप्य जगति प्रसिद्धिं विन्दति इति मनसि विचिन्त्य भवती नर्मदाविश्वविद्यालयस्य कुलपतिः भवतु इत्युक्तम्।

तच्छृत्वा विनयादिमद्गुणसम्पन्ना उभयभारती तादृशम् उन्नतं स्थानम् अलङ्कर्तुं सङ्कोचं प्रकटितवती। तदा तस्याः शास्त्रपाण्डित्यम् व्यवहारकौशलं च निरूप्य शङ्कराचार्यः तस्यै कुलपतिस्थानं प्रदाय ताम् अनुगृहीतवन्तः। एवं सरस्वत्याः अपरावतारभूता च उभयभारती नर्मदाविश्वविद्यालयस्य कुलपतिः भूत्वा विद्यादानं कृतवती। भारतस्य आदर्शनारी सा अद्यापि प्रातस्मरणीया वर्तते।

अभ्यासः

१. उभयभारती भारतस्य आदर्शनारी इति विषयं सङ्गृह्य कर्णाटकभाषया आड्ग्लभाषाया वा लिखत ।

विक्रमः वेतालश्च

संस्कृतभाषायाः कथासाहित्यं विपुलं वर्तते । प्रसिद्धेषु कथाग्रन्थेषु
वेतालपञ्चविंशतिः अपि अन्यतमः । कस्यचित् भिक्षोः वचनम् अनुष्टातुं
विक्रमादित्यः वेतालम् आनेतुं श्मशानं गच्छति स्म । स च वेतालः
मार्गायासपरिहारार्थं कथां कथयित्वा अन्ते प्रश्नं पृच्छति स्म । उत्तरं जानन्
अपि विक्रमादित्यः यदि न वदति तदा तस्य शिरः सहस्रधा भिद्यते इति
वेतालस्य समयः आसीत् । एवं वेतालोक्ताः पञ्चविंशतिं कथाः श्रुत्वा
सर्वेषाम् अपि प्रश्नानां समाधानं विक्रमादित्येन उक्तम् । तासु एका कथा
अत्र प्रस्तुता ।

ततः स राजा शिंशपासकाशं गत्वा तं वेतालं पुनः स्कन्धमधिरोप्य
तं भिक्षुं प्रति आगन्तुम् आरेभे । गच्छन्तं च तं स्कन्धस्थितः सः वेतालः
प्राब्रवीत् - राजन् ! विचित्रामेकां श्रमापहां कथां ते निवेदयामि । शृणु -

पूर्वमासीत् उज्जयिन्यां धर्मध्वजो नाम नृपतिः । तिस्रः राजकन्यास्तस्यातिवल्लभा
भार्या: आसन् । तासामेका इन्दुलेखा, द्वितीया तारावली, तृतीया मृगाङ्कवती ।
ताभिः राज्ञीभिः सह विहरन् राजा जिताशेषरिपुः सुखमासाश्रक्रे ।

एकदा तत्र वसन्तोत्सवे समुपस्थिते ताभिः प्रियाभिः सह स राजा क्रीडितुम्
उद्यानमगात् । तत्र अलिमालामौर्वीकाः पुष्पानताः लताः अनङ्गस्य
सज्जिताश्चापयष्टीरिव पश्यन् तत्रत्यतरूपरि वर्तमानानां कोकिलानां गिरां
सम्भोगैकरसस्य मनोजस्य आज्ञामिव श्रृण्वन्, वासवोपमः स राजा
अन्तः पुरिकाभिः साकं कन्दर्पजीवितस्यापि जीवितं मधु सिषेवे । तत्र
तस्य राज्ञः इन्दुलेखाया देव्याः केलिकचग्रहात् कण्णग्रात् उत्सङ्घे उत्पलं
पपात । तदभिघातेन च क्षते जाते अभिजाता सा महादेवी - हा ! हा !
इत्युक्त्वा मुमूर्च्छे । तदवलोक्य विह्वलेन राजा परिजनेन च शीताम्बुमारुतैः
समाश्वासिता सा कथश्चित् संज्ञामवाप । अथ राजा तां राजधानीं नीत्वा
भिषजां शतैर्विविधौषधैः प्रियामुपाचरत् ।

ततः स राजा रात्रौ तां सुस्थितां दृष्ट्वा द्वितीयया तारावल्या सह
चन्द्रप्रासादमारुरोह । तत्र तस्य राज्ञः क्रोडसुपायां तस्यां गवाक्षमार्गेण
हिमकरत्विषः तदङ्गेषु पेतुः । ततः क्षणात् प्रबुद्धा सा - दग्धास्मि इति वादिनी
सहसा शयनादुत्स्थौ । अथ स राजा प्रबुद्धः - किमेतत् इति सम्भ्रान्तः
समुत्थाय तस्या अङ्गेषु विस्फोटान् निर्गतान् अपश्यत् । किमेतत् इति पृच्छन्तं
तं तारावली राज्ञी प्राह स्म नाम - अङ्गपतितैरिन्दोः किरणैरेतत् मे कृतम्
इत्युक्तवत्याः रुदत्यास्तस्यास्ताम् आर्ति दृष्ट्वा राजा विह्वलः परिजनमाहृयत्,

अकारयच्च, तेन परिजनेन सजलैर्नलिनीदलैः शश्याम् अदापयच्च अङ्गेषु
आर्द्रश्रीखण्डविलेपनानि ।

तावच्चास्य तृतीया महिषी मृगाङ्कवती तत्पार्श्वम् आगन्तुमना निजम
न्दिरात् निरगमत् । निर्गच्छन्ती च सा क्वापि निःशब्दायां तस्यां रजन्यां विद्यौ
धान्यावघातजं मुसलध्वनिं शुश्राव । श्रुत्वैव सा - हा ! मृतास्मि इति वदन्ती
करौ धुन्वती च व्यथिता च मार्गे एव उपाविशत् । ततः प्रतिनिवृत्यैव परिजनेन
स्वमेवान्तः पुरं नीता सा बाला रुदती शयनं भेजे । तत्परिजनश्च - किमेतत्
इति चिन्वन् साश्रुः आलीनभ्रमरौ पद्माविव किणाङ्कितौ तस्या हस्तौ दर्दर्श
उवाच च गत्वा तं वृत्तान्तं राजे ।

सोऽपि राजा सम्भ्रान्तः समागत्य किमेतत् ? इति तां प्रियां पप्रच्छ ।
सापि हस्तौ प्रदर्श्य व्यथिता प्रोवाच - नाथ ! मुसलध्वनौ श्रुतमात्र एव मे एतौ
किणौ जातौ इति । ततः स राजा दाहशमनमौषधं चन्दनविलेपनादिकं तस्या
हस्तयोः अदापयत् । एकस्याः उत्पलेनापि पतताक्षतम् आहितं, द्वितीयस्याः
शशिकरैरपि अङ्गे दधं, तृतीयस्याश्चास्याः श्रुतेन मुसलशब्देन हस्तयोरीदृशाः
किणा जाताः । अहो ! युगपत् एतासां मे प्रेयसीनां गुणोऽपि अभिजातत्वं
दोषायैव जातः इति चिन्तयतः अन्तः पुरेषु भ्रमतस्तस्य नृपतिः सा त्रियामा
शतयामामिव कृच्छ्रात् विराम । प्रातश्च स राजा शल्यहर्तृभिर्भिषग्भिः सह
तथा विधानमकरोत्, यथा अचिरात् स्वस्थान्तः पुरनिर्वृत्तोऽभवत् ।

इत्थमेतां कथामाख्याय वेतालः पप्रच्छ - राजन् ! एतासां का
सुकुमारतरा ? यस्याः मुसले अस्पृष्टेऽपि शब्देनैव किणा उद्गताः, उत्पलेन्दुकैरैः
स्पर्शे जाते ययोर्ब्रणनिस्फोटा वृत्ताः, ते उभे तस्याः समे न इति राज्ञो
वचनमाकर्ण्य स वेतालः यथास्थानमगात् । राजा च दृढनिश्चयः पुनस्तमानेतुं
सत्वरो बभूव ।

अभ्यासः

१. विक्रमः वेतालश्च इति पाठस्य सारांशं सङ्गृह्णा
कर्णाटकभाषया आडग्लभाषया वा लिखत ।

परिशिष्टम्

चित्रकथा

१. आपणः

- * मञ्जूषायां विद्यमानपदानि उपयुज्य चित्रानुग्रुणं वाक्यानि रचयत।

बालिका:, धनम्, गृहम्, आपणिकः, अस्ति, कदलीफलानि, आप्रम्, यच्छति, पश्यति, शष्कुल्यः, पुरतः, पुस्तकम्, तिष्ठति, दृश्यते, द्राक्षाफलम्, सन्ति

२. उपवनम्

* मञ्जूषायां विद्यमानपदानि उपयुज्य चित्रानुगुणं वाक्यानि रचयत ।

वृद्धाः, वृक्षः, मेघाः, पश्यन्ति, सस्यानि, कमलानि, पुष्पम्, दर्शयति,
प्रवृत्ताः, सन्ति, मण्डपम्, उपविशन्ति, अस्ति, कोटरः, विकसन्ति, पत्रम्,
सुन्दरम्, क्रीडति, विशालम्, स्मरति, बालकः, बालिका

गद्यावगाहनम्

१. कस्मिंश्चित् ग्रामे कश्चन वणिक् आसीत् । तस्य गृहस्य प्राङ्गणे प्रतिदिनम् एकः काकः आगत्य तत्र पतितम् उच्छिष्टं खादति स्म । वणिजः गृहजनानां सर्वेषां तस्य काकस्य परिचयः आसीत् । कदाचित् तत्र केचन हंसाः आगताः । हंसाः वयं मानससरोवरात् उड्यनं कुर्वन्तः आगताः इति अवदन् । तत् श्रुत्वा वणिजः गृहस्य बालकाः काकं दशयित्वा उक्तवन्तः । एषः काकः अपि बहुदूरम् उड्यते । तावदेव न एषः बहुविधान् उड्यनप्रकारान् जानाति इति ।

अभ्यासः

1. कस्मिंश्चित् ग्रामे कः आसीत् ?
2. काकः तत्र पतितं किं खादति स्म ?
3. कदाचित् तत्र के आगताः ?
4. ‘आसीत्’ इति क्रियापदं कस्मिन् लकारे अस्ति ?

२. कस्मिंश्चित् ग्रामे बहुकालपर्यन्तम् अनावृष्टिः आसीत् । भूमिः शुष्का जाता । पेयजलस्य अपि अभावः जातः । तदा जनाः दैवज्ञस्य समीपं गत्वा पृष्ठवन्तः । तदा सः त्रीणि वर्षाणि वृष्टिः न भविष्यति इति उक्तवान् । तत् श्रुत्वा ग्रामवासिनः सर्वे जीवनार्थं बहुदूरं गतवन्तः । सः ग्रामः एव निर्जनः जातः ।

अभ्यासः

1. बहुकालपर्यन्तं कुत्र अनावृष्टिः आसीत् ?
2. कस्य अभावः जातः ?
3. जनाः कस्य समीपं गत्वा पृष्ठवन्तः ?
4. दैवज्ञः कति वर्षाणि वृष्टिः न भविष्यति इति उक्तवान् ?

३. कस्मिंश्चित् ग्रामे एकः काकः आसीत्। सः एकदा तृष्णार्तः जलम् अन्वेषुं गतः। एकत्र लघुभाण्डे सः जलं दृष्टवान्। परं जलम् अधोभागे आसीत्। काकः स्वचञ्चा जलं पातुम् अशक्तः अभवत्। परं बुद्धिमान् सः पार्श्वस्थान् शिलाखण्डान् एकैकशः गृहीत्वा भाण्डे स्थापितवान्। शिलाखण्डपूरणे जलम् उपरि आगतम्। काकः सन्तोषेण जलं पीतवान्।

अभ्यासः

1. तृष्णार्तः काकः किम् अन्वेषुं गतः ?
2. काकः कुत्र जलं दृष्टवान् ?
3. काकः कान् जलभाण्डे स्थापितवान् ?
4. कथं जलम् उपरि आगतम् ?

४. एकदा एकः अर्चकः कारणान्तरेण अन्यं ग्रामं गन्तुम् इच्छति। तदा पूजार्थं स्वपुर्तीं नियोजयति। सा बाला देवालयं गत्वा देवं पूजयति। पूजान्ते नैवेद्यम् अन्नं खादितुं देवं पुनः पुनः प्रार्थयते। परं देवः अन्नं न खादति। तदा सा खिन्ना भूत्वा स्वशिरः तत्रस्थपाषाणे घर्षयित्वा आत्मनं हन्तुं प्रयतते। तस्याः भक्त्या सन्तुष्टो देवः प्रत्यक्षो भूत्वा अन्नं खादति।

अभ्यासः

1. कः अन्यं ग्रामं गन्तुम् इच्छति ?
2. देवः किं न खादति ?
3. बाला कथम् आत्मानं हन्तुं प्रयतते ?
4. सन्तुष्टो देवः किं करोति ?

पदकोषः

अल्पतरम्	भहङ् स॒ण्डाद	Very small
अनालस्यम्	तु॒या॒ती॑ल॒ठे	Active
आत्मजः	म॒ग	Son
अजः	उ॒ङ्ग	Goat
कुमतिः	कै॒च्छ ब॒द्धि	Wicked intelligence
कारुण्यम्	करु॒ण	Compassion
स्नानम्	स॒॒न	Bath
भयम्	भू॒य	Fear
चिरन्तनम्	निर॒ंतर	Eternal
भृत्यः	सै॒वक	Servant
लज्जा	ना॒जिके	Shame
त्यागः	त्रृ॒ग्	sacrifice
मणिः	म॒णि	Gem
ध्यानम्	त्रै॒प्सु, धृ॒न	Meditation
बलयः	ब॒ङ्ग	Bangle
भिषक्	वै॒द्य	Doctor
करः	कै॒	Hand
स्थानिकः	जैलू॒धिकारि	District Commissioner
अनुग्रहः	अ॒शी॒वाद	Blessings
परिहारः	परि॒हार	Remedy
समयः .	अ॒रथ॒	Condition

परित्यज्य	बीकृत्	Having left / forsaken
सञ्जाता	जन्मताळिदलु	Born
कनीयसी	कीरियलु	Junior
आकृष्टः	आकर्षितस्त्रृप्त	Attracted
परिणेतुम्	विवाहवागलु	To marry
निबद्धाः	बंधगोन्दिदं	Bound
पाषाणः	केल्लु	Stone
दधि	दूसरु	Curd
नवनीतम्	बैण्ण	Butter
स्फुलिङ्गः	कैडि	Spark
कर्णः	कैवि	Ear
पुथ्यलिका	गोन्चे	Doll
ज्ञातुम्	तिळियलु	To know
अद्य	जूँद्य	Today
आमोदः	संत्तोष	Joy
गरिमा	त्रैङ्गुते	Greatness
तालपत्रम्	ठाळेगरि	Palm leaf
इन्दुः	जंद्रु	Moon
व्यूढः	विशाल	Broad
प्रांशुः	उन्नुत	Lofty
आकारः	ठरीर	Body
बलिः	कंदाय	Tax
अङ्गुली	बीरलु	Finger
समवायः	समुह	Group

पल्लवः	जीगुरु	Bud
अहिः	सप्त	Snake
सम्भारः	सामग्री	Commodity
दंष्टः	दवडे	Jaw
तालः	ठाळैमुर	Palm tree
पार्थिवः	राज	King
निग्रहः	दंडने	Punishment
सुहृत्	गेळेय	Friend
वातः	गाह	Air
अप्	वीरु	Water
पर्जन्यः	मौङ	Cloud
ज्ञातिः	ब॒ंधु	Relative

संस्कृतसम्बद्धाः संस्थाः

1. संस्कृतभारती, बेंगलूरु - www.samskritabharati.in
2. कर्नाटकसंस्कृतविश्वविद्यालयः, बेंगलूरु - www.ksu.ac.in
3. संस्कृतविकिपीडिया, बेंगलूरु - www.sa.wikipedia.org
4. राष्ट्रियसंस्कृतविद्यापीठम्, तिरुपतिः - www.rsvidyapeetha.org
5. राष्ट्रियसंस्कृतसंस्थानम्, नवदेहली - www.sanskrit.nic.in
6. सुधर्मा संस्कृतपत्रिका, मैसूरु - sudharmasanskritdaily.com
7. संस्कृतसंवर्धनप्रतिष्ठानम्, नवदेहली - <http://samskritpromotion.in>
8. संस्कृतानुशिक्षणम्, नवदेहली - <http://samskrittutorial.in>

संस्कृतसम्पर्कजालम्

- <http://sanskrit.jnu.ac.in/talyzer/tanalyze.jsp> - तिङ्गन्तपरीक्षार्थम् ।
<http://sanskrit.jnu.ac.in/tinanta/tinanta.jsp> - तिङ्गन्तनिर्माणार्थम् ।
<http://sanskrit.jnu.ac.in/kridanta/ktag.jsp> - कृदन्तपरीक्षार्थम् ।
<http://sanskrit.jnu.ac.in/sandhi/gen.jsp> - सन्धिनिर्माणार्थम् ।
<http://sanskrit.jnu.ac.in/sandhi/viccheda.jsp> - सन्धिपरिशीलनार्थम् ।
<http://sanskrit.jnu.ac.in/subanta/rsubanta.jsp> - सुबन्तपरिशीलनार्थम् ।
<http://sanskrit.jnu.ac.in/subanta/generate.jsp> - सुबन्तनिर्माणार्थम् ।
www.spokensanskrit.de - संस्कृताङ्गलशब्दकोशः ।
www.srimukha.srisamsthana.org/san - संस्कृतान्तर्जालीयवार्ता: ।

आकरग्रन्थाः

संस्कृतग्रन्थाः

1. चम्पूरामायणम् – भोजराजः ।
2. शुद्धिकौमुदी – जनार्दन हेगडे – संस्कृतभारती, बेंगलूरु ।
3. सन्धिः, समासः – जि. महाबलेश्वरभट्टः – संस्कृतभारती, बेंगलूरु ।
4. छन्दस्वती – सम्पादकः – उमाकान्तभट्टः, केरकै ।
5. सुभाषितरत्नभाण्डागारः – डा. एस्. जगन्नाथः – बसवसमितिः, बेंगलूरु ।

कनूऽ गुणगण

1. नामलैंगानुशृणुस्नेहो-विद्युन्नो ऐनो. ठंगनाथ शेमार-काव्यलय, मुंसोरु.
2. यदुगिरिदशनम् – साफी१९० नागराजयू१९०गारो – मैलुको१९८५.
3. गद्यगी१७०-१८०. कै. प्रभाकरो, मैलु. ऐ०. कै. श्री॑८०-जनपद प्रकाशन, बैंगलोरु.